

Peremhelyzetben
Romológiai írások

In Marginal Position
Writings from the Field of Romology

Studia Cingarorum 1.

Sorozatszerkesztő / Series editor: BICZÓ Gábor

Peremhelyzetben

Romológiai írások

In Marginal Position

Writings from the Field of Romology

Szerkesztette/Edited by

BOCSI VERONIKA

DEBRECEN, 2015

Kiadó / Published by
Didakt Kft., Debrecen
Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Felnőttképzési Kar,
Alkalmazott Narratológiai Műhely, Hajdúböszörmény
(Debrecen University, GYFK, Association for Applied Narratology)

Szerkesztette / Edited by: BOCSI Veronika
Sorozatszerkesztő / Series editor: BICZÓ Gábor

A kötet kereskedelmi forgalomba nem kerül.
The volume is not for commercial sale.

Lektorálta / Proofreader ILYÉS Zoltán
A tanulmányokat fordította/Translated by
RÓNAI Anikó, TÖRÖK Zsuzsanna (4.)

Idegen nyelvi lektor/ English language proofreader: Louis J. MATTIA
Tördelő szerkesztő/Layout editor: DALLOS Csaba

ISBN 978-615-5212-30-7
ISSN 2416-0970

Nyomdai munkák/Printed by Kapitális Kft., Debrecen

Tartalom/Contents

PEREMHELYZETBEN – Romológiai írások

Előszó.....	9
BICZÓ Gábor: Alkalmazott társadalomtudományi kutatások és a roma ki sebségi közösségek integrációja – kortárs kihívások.....	11
KOCSIS Péter Csaba: Stratégiák a lakóhelyi szegregáció csökkentésére.....	31
KOTICS József: A megélhetési stratégiák etnikai dimenziói – Tartósan munkanélküli roma és nem-roma háztartások példáján	51
FÖLDVÁRI Barbara–DALLOS Csaba: „Ők már jobbat nem várhatnak” – Az izsnyétei Cigánytábor lakóinak világgépe.....	75
TOMORY Ibolya: Enkulturráció és identitás – egy városi cigány mikroközösség vizsgálata	89
SZEREPI Sándor: A lokális meghatározottság jelentősége az interkulturális nevelés gyakorlatában – különösképpen a roma integrációs törekvésekre.....	117
BOCSI Veronika: Roma szakkollégisták identitás- és életút vizsgálata....	135

... 5

IN MARGINAL POSITION—Writings from the Field of Romology

Preface.....	167
Gábor BICZÓ: Applied Social Science Research and the Integration of Roma Minority Communities—Contemporary Challenges.....	169
Péter Csaba KOCSIS: Strategies Aiming at Decreasing Local Segregation.....	191
József KOTICS: Ethnic Dimensions of Subsistence Strategies—Roma and Non-Roma Households with Long-Term Unemployment Problems.....	211
Barbara FÖLDVÁRI–Csaba DALLOS: “For all I know, they cannot expect any better”—□ e world view of the inhabitants of the Gypsy settlement in Izsnyéte.....	235
Ibolya TOMORY: Enculturation and Identity —A Gypsy Micro Community in the City.....	249
Sándor SZEREPI: □ e Signi□ cance of Location in Intercultural Education Practices, with Special Emphasis on Roma Integration Targets.....	275
Veronika BOCSI: Analyzing the Identity and Life of Roma Special College Students.....	291

6 ...

Peremhelyzetben

Romológiai írások

Előszó

A magyarországi romák lélekszámával kapcsolatban az etnikai és nemzeti kisebbségek nehéz lehatárolhatósága miatt elérő becslésekkel találkozhatunk – a leggyakoribb, és talán a leginkább reális becslések a populáció létszámát 700–800 000 főre teszik. A cigányság területi eloszlása heterogén jegyeket mutat, a Debreceni Egyetem vonzáskörzetét kitevő megyékben azonban az arányuk felülreprezentált. A romák társadalmi integrációja sok területen mutat hiányosságokat, s ezek mind a lokális közösségekben, mind pedig a makrotársadalom rendszerében megfigyelhetők. A peremhelyzethez a szegénység számos dimenziója is társul, s a kisebbség életminősége, anyagi helyzete a mai napig messze a középosztály átlaga alatt marad.

A marginális társadalmi helyzet egyik velejárója az alacsony iskolai végzettség. Bár abban nincs egyetértés, hogy ez szegénység következménye-e vagy a kiváltó tényezők egyike. Az azonban bizonyos, hogy mindez befolyásolja a munkaerő-piaci lehetőségeket. Az oktatás ezen kívül a középosztály felé nyit utat a társadalomban. Kulcsfontosságú, hogy egy kisebbségi csoport rendelkezzen saját értelmiséggel, amely el tud látni olyan társadalmi funkciókat, mint az érdekérvényesítés vagy a mintaadás, illetve ez az a csoport, amely a közösségi attitűdök és válaszok fontos formálójaként is fellép. A magyarországi roma értelmiség kiformalódása azonban alig pár évtizedes múltra tekint vissza, ami teljesen érthető annak fényében, hogy a roma gyermekek iskoláztatása a Kádár-rendszer alatt, az államszocializmus éveiben vált általános jelenséggé.

Az utóbbi években a roma fiatalok egyre nagyobb hányada jut el a felsőoktatásba, azonban ez az arány napjainkban is mindössze pár százalékot jelent.

Az oktatás területén mérhető távolság ráadásul a roma és a nem roma lakosság között az emelkedés ellenére állandó maradt, mert többé-kevésbé azzal egy időben, hogy a cigány fiatalok nagyobb arányban megjelentek a középfokú oktatásban (annak leginkább a szakiskolai szegmensében), addig a nem roma lakosság körében a felsőoktatás eltömegesedésének jeleit figyelhettük meg.

A romológiai ismeretek átadása kulcsfontosságú az oktatás területén. Kedvező folyamatként kell tekintenünk az olyan tendenciákra, mint a romológiai tárgyak megjelenésére a tanító- és tanárképzésben, a nemzetiségi óvodapedagógus alapszak cigány/roma szakiránnyal történő elindítására vagy a roma szakkollégiumok hálózatának kiépülésére. Ezek a változások két okból kifolyólag is fontosak: egyrészt segítik a roma kisebbség középosztályosodásának folyamatát, s ezáltal a társadalmi integrációjukat. A roma szakkollégiumok úgy erősíthetik meg a cigány hallgatók identitását, hogy tanulmányaik közben olyan közegben mozognak a diákok, ahol a kisebbségi és a többségi csoportok határait átlépik az emberi kapcsolatok szálai. Másrészt azért tekinthető fontosnak ez a folyamat, mert olyan készségekkel és ismeretekkel ruházza fel a pedagóguspályára készülő nem roma hallgatókat, amelyeket a későbbi munkavégzésük során hasznosítani tudnak, hiszen a demográfiai trendek következményeképpen a felnövekvő generációkon belül a roma gyermekek arányának növekedése várható.

A Debreceni Egyetem Gyermeknevelési Karán 2012-ben jött létre a Lippai Balázs Roma Szakkollégium, amely a TÁMOP-4.1.1.D-12/2/KONV-2012-0003 pályázat támogatásával valósult meg. Jelen kötet írásai a szakkollégiumhoz kötődő oktatók tollából születtek, s a romák élethelyzetének, társadalmi pozíciójának és integrációjának számos területét járják körül. Reményeink szerint a tanulmányok értő olvasókra találnak mind a felsőoktatás falain belül, mint pedig azon kívül, s közvetett módon hozzájárulnak a többség és a kisebbség probléma-mentesebb együttéléséhez és a romák oktatási hátrányainak mérsékléséhez.

Bocsi Veronika
a kötet szerkesztője

BICZÓ GÁBOR

Alkalmazott társadalomtudományi kutatások és a roma kisebbségi közösségek integrációja

– kortárs kihívások

Manapság a hazai társadalomtudományi kutatások esetében is egyre többször felmerülő mérlegelési szempont a várható eredmények gyakorlati értéke. A tendencia jellegű fordulatot az is jelzi, hogy a társadalmi makro-folyamatok vagy a lokális kisközösségek vizsgálatából kinövő alapkutatások újabban az alkalmazott projektek egyfajta „melléktermékeként” kerülnek kidolgozásra. A jelenség háttérében meghúzódó okok összetett folyamatokra, részben a változó társadalmi szükségletekre, részben az érintett tudásterületek kritikai önértékeléséből levont általános következtetésekre vezethetők vissza. Jelen tanulmány célja, hogy keretei között felvázoljuk az alkalmazott társadalomtudományi – elsősorban antropológiai – kutatások, az ebből nyerhető ismeretek és a roma kisebbségi közösségek integrációja közötti néhány alapvető összefüggést, valamint a kortárs pedagógusképzéssel való kapcsolatát. Az elemzésben levont következtetések részben a Debreceni Egyetemen működő Alkalmazott Narratológiai Műhely az elmúlt néhány évben lokális multietnikus közösségek együttélését vizsgáló terepmunkáinak eredményeire támaszkodó elemzésekre épülnek.¹

¹ Az elmúlt évek fontosabb kutatási helyszínei a magyar-román határvidéken. 2002-es népszámlálási adatok etnikai adatsora alapján, ld. a következő oldalon.

A tanulmány első részében a kortárs kritikai kultúrakutatás és az alkalmazott társadalomtudományi ismeretek közötti kapcsolat általános alapkérdéseivel foglalkozunk vázlatosan. Ezt követően a magyarországi roma kisebbségi társadalom és a többségi társadalom közötti kapcsolatviszony az ezredfordulót követő – regionális különbségek jelentőségét hangsúlyozó – változási tendenciáit értelmezzük vázlatosan. Az elemzés utolsó szakaszában kutatási eredményeink alapján az alkalmazott társadalomtudományi ismeretek gyakorlati jelentőségét érintjük a korszerű pedagógusképzésben.

1. ALKALMAZOTT ANTROPOLÓGIA ÉS A GYAKORLATI ÉRTÉKŰ TÁRSADALOMTUDOMÁNYI ISMERETEK

A modern társadalomtudományok között a szociokulturális antropológia – különös mértékben ennek szubdiszciplináris státuszú szakterülete, az alkalmazott antropológia – már az 1930-as években azzal hívta fel magára a figyelmet, hogy konkrét társadalmi problémák diagnosztizálásában, elemzésében, valamint az anomáliák kezelésében sikeresen képes közreműködni.² Az észak-amerikai indiánok, majd az afroamerikaiak társadalmi

helyszín	lélekszám	román	magyar	német	óigány	ukrán
Újpalota (Pălăta)	566	130	144	286	6	
Riskót (Rîșcote)	2284	1127	722	7	428	
Tasnád (Tăsnad)	7495	3603	3300	70	507	10
Hódad (Hodod)	912	72	717	44	78	
Hrip (Hip)	651	277	243	1	130	
Börvely (Berveni)	3614	1198	2256	10	150	
Mezőfény (Focn)	1882	53	935	783	110	
Gánados (Uziceni)	1296	84	775	335	102	

Az ábra VARGA, E. Árpád: *Erdély etnikai es felekezeti statisztikája*. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 1998–2002. alapján készült.

- 2 Az alkalmazott antropológia kibontakozásával kapcsolatban magyarul lásd BABA, Marietta L. és HILL, Carole C.: „Mi áll az „alkalmazott antropológia” elnevezés mögött? Találkozás a globális gyakorlattal.” In: *Néprajzi Látóhatár*, 21. évf. 4. sz. 2012. 97–137.

integrációjának ügye, aztán részben ezzel párhuzamosan a komplex társadalmak lokális csoportjainak strukturális problémái csak a kezdeti lépései voltak egy hatékony tudásterület térnyerésének és a szélesebb nyilvánosság előtti legitimációnak.³ Az alkalmazott antropológiai hatásvizsgálat, ismeretek, majd ennek birtokában kidolgozott fejlesztési stratégia társadalompolitikai jelentőségének felismerése azt is magával vonta, hogy a tudásterület tevékenysége az akadémiai környezet mellett fokozatosan terjedt ki a felzárkózási deficittel küzdő társadalmi színterekre: egészségpolitika, kisebbségi közösségek integrációja, környezeti anomáliák kezelése, szubkulturális és perifériális társadalmi csoportok felzárkóztatása, szegénységpolitika és még számos egyéb területre. Az alkalmazott antropológia általános fejlesztéspolitikai értéke az 1950-es években vált a tudományterületen is elemzett témává, majd szolgált alapul a társadalmi folyamatokba ismereteivel beavatkozási alapot felmutatni képes tudós saját tevékenységével kapcsolatos morális önvizsgálatához.⁴ Amint azt Lucy P. Mair a brit szociálandropológia korabeli szaktekintélye is kifejtette, az antropológiai tudás általánosan elismert értéke, hogy minden az emberek által alkotott és a társadalmi közösség tagjai részéről elismert szerveződési elv mentén létrejött hálózatra érvényes analitikus kijelentéseket tartalmaz.⁵ Az antropológia módszertani sajátosságai közül, elsősorban a terepmunkából, tehát a közvetlen tapasztalatokból építkező tudástermelés révén rögzített inherens ismeretek jól hasznosíthatóak.⁶ Ebből

- 3 BICZÓ Gábor: Az alkalmazott antropológia és a gyakorlati értékű tudás: a történeti előzmények, a kritikai fordulat és az etikai önreflexió társadalomfilozófiai háttere. In: *Tabula* 2014/2. Néprajzi Múzeum online folyóirata (http://tabula.neprajz.hu/neprajz.07.152a.php?bm=1&as=401&kr=A_10_%3D%222014%2015%282%29%22)
- 4 Nem mellesleg lényegében ez az antropológia művelésének etikai következményeivel számot vető kritikai törekvések egyik háttere.
- 5 vö. MAIR, Lucy P.: Applied Anthropology and Development Policies. In: *British Journal of Sociology*, Vol. 7. No. 2. Jun. 1956. 120–133.
- 6 Az antropológia terepmunka-centrikus beállítódásának következménye a tudományterületre jellemző bilokális tudástermelés. Ennek lényege, hogy az antropológia műve-

következik, hogy az antropológia a saját feltételei szerint működési zavarokat tükröző társadalmi rendszerek „hibáinak” elhárításában közreműködni képes tudomány.

A tudománytörténet bizonyossága szerint a látszólag hirtelen „karrier” mögött nem csupán az antropológiai tudás gyakorlati értékének felismerése áll, hanem a társadalmi folyamatokba való beavatkozás melletti elkötelezettség is. Ennek híres-hírhedt formája az akcióantropológia, amit az alkalmazott antropológia egy lehetséges kimeneti megvalósulásaként foghatunk fel.

Raymond Firth (1901–2002) új-zélandi származású brit szociálandropológus nem minden előzmény nélkül 1950-ben az antropológiai kutatás eredményeinek a tanulmányozott közösségbe történő közvetlen visszacsatolásáról írt. Az antropológust a vad és a civilizált világ között felépítésre váró híd társadalommérnökének nevezi, ami a tudományos munkából levezethető logikus felismerés.⁷ Az akcióantropológia eszméje abból ered, hogy a minél alaposabb „tisztá” (elméletorientált antropológiai) tudomá-

lésének párhuzamos és kölcsönösen elismert két színtere, az akadémiai világ – a maga intézményeivel, infrastruktúrájával és szervezeti viszonyaival –, valamint a terep – a „benszülöttek” világa partikuláris adottságaival – a tudástermelés azonos értékű helyei. Másként fogalmazva a terep az émikus, idiografikus, szinkronikus antropológiai tapasztalatok, az akadémiai színtér feltételei mentén feldolgozott közvetlen tudás forrása. Ehelyütt nincs mód vizsgálni a sorolt terminusok mélyebb összefüggéseit. Ugyanakkor utalásszerűen: 1. az **idiografikus** kifejezés a neokantiánus Wilhelm Windelband által kidolgozott terminus, ami a humántudományok (**Geisteswissenschaften** – szellemtudományok) az általuk vizsgált tárgyhoz való alapviszonyát jelöli: a jelenség egyedi sajátzerűsége szerint megvalósított leírása, amit a természettudományok (**Naturwissenschaften**) nomotetikus (törvényszerűséget kereső) látásmódjával állítanak szembe; 2. az émikus (ellentéte étikus) látásmód a kultúrák „belülről”, a közvetlen tapasztalás útján megismert saját kategóriáik alapján történő megragadására törekszik; 3. a **szinkronikus** (ellenfogalma diakronikus) szemlélet a tudományos elemzés tárgyához való viszonyt a megfigyelő és a megfigyelt jelenség egyidejűségére alapozott perspektívából alapozza meg.

7 FIRTH, Raymond: **Human Types**. Thomas Nelson and Sons, London, 1950. 379.

nyos kutatás a tanulmányozott életvilág olyan részletekbe menő megértését eredményezi, ami lehetővé teszi a tudás gyakorlati alkalmazását a „benszülöttek” érdekében, de szigorúan értékrendjükkel összhangban. Ahhoz, hogy a „benszülöttek” érdekeit értékrendjük mentén képviselhesse az akcióantropológus, intellektuális és politikai függetlenségre van szüksége, ami némiképpen az akadémiai tudóstól és az alkalmazott antropológia hagyományos felfogásától eltérő feltételeket követel, amennyiben az utóbbi tevékenységének finanszírozását és a tudományszakmai elvárásokat tekintve az egyetemi és más hatalmi – elsősorban politikai – függelmi viszonyoknak kiszolgáltatott szereplő.⁸

Az akció szemléletű antropológia kibontakozása kétségtelenül Sol Tax munkásságához kapcsolódik. Tax már egyetemistaként a késő 40-es években részt vett egy antropológus munkacsoportban, amely a kormányzat által építkezésekre átadni kívánt rezervátumi területek miatt kialakult konfliktusok kezelésével foglalkozott.⁹ Ebből nőtt ki a híres **fox project** (1948–1962), amely a benszülöttek melletti elkötelezettségnek, az érdekek értékek mentén történő képviseletének kidolgozására tett kísérlet. Bár a tudásterület történetére gyakorolt hatása nem tekinthető kivételes jelentőségűnek, mégis a felvetett problémák, a „másik” pártfogása, az érdekképviselet, a fejlesztés, illetve az antropológus lényegében a kutatott életvilágok oldalára történő teljes intellektuális és fizikai „átállásának” ügye a kortárs antropológiában is megkerülhetetlen témák.¹⁰ Másként fogalmazva, Sol Tax akcionizmusa a klasszikus antropológiai magatartás egyfajta kritikája, a tudomány „hasznáról és káráról” folytatott dilemmák összegzése, amely

8 TAX, Sol: *Horizons of Anthropology*. Aldine Publishing, Chicago, 1964. 257.

9 Utalás az arikarák, a hidatszák és a mandanok területeit érintő kisajátítási kísérlet miatt az észak-dakotai Fort Berthold Rezervátumban támadt konfliktusra.

10 RUBINSTEIN, Robert A.: „Reflections on Action Anthropology: Some Developmental Dynamics of an Anthropological Tradition”. In: *Human Organization*, Vol. 45. No. 3. Fall 1986. 270–279.

lényegében az antropológia tudomány-értelemben vett művelésének egyik lehetséges határpontját jelöli meg.¹¹

Tudománytörténeti értelemben az alkalmazott antropológiai tudás társadalompolitikai értékének felismerését kísérő jól nyomozható folyamat a „bennszülött”, tehát a gyakorlati értékű ismeretek forrásának és az alkalmazás kedvezményezettjének a szerepét átértékelő álláspont fejlődése. Míg a kezdetekben a saját szociokulturális életvilágának hiteles adatközlőjeként érintett „bennszülött” csupán „elszenvedő” alanya a legkülönbözőbb és számára gyakran ismeretlen fejlesztési projekteknek, addig manapság az alkalmazott társadalomtudományi gyakorlatban egyenértékű közreműködőként (*collaborator*) tevékeny részese a munkának.¹² Másként fogalmazva, az alkalmazott antropológia gyakorlati értékű ismereteire épülő beavatkozás, – lett légyen bármilyen körülíró terminussal címkézve: fejlesztés, fel-

11 Sol Tax az akcióantropológiai terepmunka módszertani stratégiáját lényegében az alkalmazott antropológia bevett mintái mentén írta le. Az öt szakaszból álló eljárásban az alapvető különbség a 3–4. szakaszokban figyelhető meg. Ugyanis, az első, a szakirodalmi és az elméleti tájékozódást, majd a második, az interjúkra, megfigyelésre és részvételre alapozott szakaszokat követően mérlegeli az antropológus a beavatkozás lehetőségét. A harmadik szakaszban eldől, hogy a lokális életvilág befogadó-e az „akcióra”, és amennyiben a „bennszülött” partnerek elfogadóak, csak ennek a függvényében lehet közreműködésükkel megtervezni a beavatkozást. Az akcióantropológiai terepmunka negyedik szakaszának első pontjában Sol Tax a munka talán legkényesebb feltételeként a saját pozíció (beleértve a személyiség szintjét) a közösségnek történő formális felfedését határozta meg (vö. BLANCHARD, David: „The Emergence of an Action Anthropology in the Life and Career of Sol Tax.” In: HINSHAW, Robert (ed.): *Currents in Anthropology*. Mouton Publishers, The Hague, 1979. 439.; továbbá vö. BENNETH, John W: „Applied and Action Anthropology: Ideological and Conceptual Aspects.” In: *Current Anthropology*, Vol. 37. No. 1. Supplement: Special Issue: Anthropology in Public, Feb. 1996. 23–53.)

12 Az itt nem részletezhető folyamattal kapcsolatban lásd részletesen SILLITOE, Paul: „The Development of Indigenous Knowledge: A New Applied Anthropology.” In: *Current Anthropology*, Vol. 39. No. 2. April 1998. 223–252.

zárkózás, felzárkóztatás, integráció, esélyegyenlőség és ezek korrelátumai –, a kortárs szakpolitikai elvek szerint minden esetben számot tart az érintett(ek) aktív közreműködésére.

Álláspontunk és tapasztalataink szerint a hazai társadalomfejlesztési feladatok megoldási kísérleteiben – az olyan volumenű, kulcsjelentőségű és szakpolitikai tudatosságot követelő, egyre nagyobb feszültséggel terhelt területek, mint a roma kisebbség integrációja vagy a szegénység társadalmi következményeinek kezelése – más magas minőségű fejlesztési kultúrával rendelkező országokhoz képest az alkalmazott antropológiai szemléletű gyakorlati értékű kutatások és ismeretek sajnálatosan kevés szerepet kapnak.¹³ A tudásterület a lokális kisközösségek szintjén végzett, terepmunkára alapozott szituatív elemzési hatékonysága, valamint a makrofolyamatok összefüggéseit integráló áttekintő látásmódja jól kamatoztatható eszköz. A következőkben a roma kisebbségi közösségek és a többségi társadalom kapcsolatviszonyának az ezredfordulót követő általános változási tendenciáit elsősorban a Kárpát-medence északkeleti peremvidékére jellemző folyamatok összefüggésében vesszük röviden górcső alá.

2. KISEBBSÉG ÉS TÖBBSÉG, VÁLTOZÓ TENDENCIÁK

Az elmúlt évtizedek demográfiai, migrációs, valamint foglalkoztatási és a háztartások gazdasági állapotváltozását tükröző statisztikai mutatói, illetve ezek regionális léptékű elemzése az ország népességének belső arányaiban beálló tendencia jellegű, de komplex folyamatokról árulkodnak. Az összefüggések világosak.

A roma etnikai kisebbségi népesség számaránya az össznépességen belül lineárisan nő. Az észak-magyarországi és az észak-alföldi régiókban az

13 Magyarországon az akcióantropológia gyakorlati művelésének kortárs jó példája Udvarhelyi Tessza budapesti hajléktalanok között végzett munkája. (vö. UDVARHELYI Tessza: *Az igazság az utcán hever*. Napvilág, Bp., 2014.)

átlagos 10% körüli arányok egyes körzetekben járási vagy települési szinten a 30%-ot is meghaladják.¹⁴ Függetlenül attól, hogy az önbevallásra épülő etnikai-nemzetiségi statisztikai adatok nem lehetnek pontosak, már a hivatalos számokból a földrajzi térben leképzett folyamatok és az ebből levezethető társadalompolitikai feladatok is igen csak súlyosak. Az északi és keleti országhatár mentén napjainkra részben a demográfiai folyamatok, részben a településekről a magyar népesség elvándorlásának eredményeként sajátos korridor alakult ki. A falvak többségében a helyben maradó időskorú nem roma népesség mellett egy fiatalabb korösszetételű, növekvő lélekszámú, alulképzett és nagyrészt munkanélküli roma közösség él.¹⁵ A folyamat a KSH 2011-ben felvett népszámlálási adatokat feldolgozó nyilvános anyagaiból világosan azonosítható.¹⁶

14 vö. HABLICSEK, László: „Kísérlet a roma népesség előreszámítására 2050-ig.” In: *Demográfia*, 50 évf. 1. sz. (2007) 34. Bár a roma népesség a következő évtizedekben az össznépességben belüli arányának növekedésében minden szakember egyetért, az abszolút számokat tekintve komoly viták bontakoztak ki. Habcicsek szerint 2021-re a magyarországi roma közösség lélekszáma meghaladja a 800.000 főt. Pokol Béla 2010-ben írt és nagy vihart kavart cikkében 2050-re a legfeljebb 7 millió fős népesség harmadát taksálja romának. (vö. POKOL Béla: „A rasszizmusbélyeg bénítja a rendőrség munkáját.” In: *Magyar Nemzet*. 2010.szeptember 7.) Kiss Károly a század közepére vonatkozó adatai mérsékeltebbek ugyan de a tendencia jellegén mit sem változtatnak: 2050-re 1,2 millióra becsüli a roma népesség számát. (vö. KISS Károly: „Magyarország elcigányosodása – mi lesz 2050-ben?” <http://kisskaroly.x3.hu/ciganyugyek/magyarorszag-elciganyosodasa.pdf> (a letöltés ideje: 2014. szeptember 20) (Természetesen az utóbbi két szerző esetében a politikai elfogultság némiképpen torzító tényező, de az alaptendenciák vonatkozását alátámasztó következtetések trendjellege egyértelmű.).

15 Félreértés ne essék, a szegénység, az alulképzettség nem etnikai kérdés, az alacsony arányban ugyan, de helyben maradó magyar munkaképes korú népességre is érvényes.

16 vö. http://www.ksh.hu/interaktiv_moterkepek (az összevetés alapját képező településszintű táblák címei: Cigány (romani, beás) nemzetiségűek aránya 2011.; A belföldi vándorlási különbözet évi átlaga ezer lakosra, 2000–2012.; Nyilvántartott álláskereső 2012. december 20.; Száz foglalkoztatottra jutó munkanélküli, 2011.) A tendenciózus

A kialakult helyzet nyilván komplex és többnyire egymást erősítő hatások eredője. A perifériák (a határvidék) gazdasági és kulturális hanyatlása a lakónépesség mobilitásra képes rétegeit elvándorlásra ösztönzi. A mobilitás azonban eleve függvénye a gazdasági, képzettségbeli, életkori és etnikai státusznak. A markánsan kirajzolódó érintett északi, északkeleti és keleti határövezetben – szignifikáns sűrűsödési térségként a délnyugati országrészben is – a statisztikai adatok egyértelműen jelzik az összefüggést: általában azokon a településeken a legnagyobb a roma népesség számaránya és a munkanélküliség, ahonnan az elmúlt évtizedben a legnagyobb elvándorlás történt. A recens kutatásokból továbbá világos az is, hogy azokon a településeken, ahol a roma kisebbségi népesség vagy a szegények aránya nagyobb, ott a szegregáció – Magyarországon minden tíz településből háromban találni olyan részeket, ahol többségében romák élnek: telep, „gettó”, az együttélési helyzetben történő fizikai elkülönülés – is fokozott mértékű.¹⁷ Nem csak nemzetközi vizsgálatokból tudható, hogy a szegregáció a konfliktusok melegágya, de a vonatkozó hazai eredmények is egybeesnek az általános várakozásokkal. Ennek eredménye, hogy a roma-magyar etnikumközi konfliktusok száma az Észak-Alföldön és Észak-Magyarországon a legmagasabb.¹⁸

Kutatásaink, melyek egy része a magyar-román határvidék vegyes lakosságú településeinek tanulmányozta az etnikai együttélési viszonyokat, eredményeiket tekintve az általános folyamatleírásból kirajzolódó képet megerősítették és világossá tették, hogy a lokális falusi társadalmak szí-

összefüggések tovább finomíthatóak a lakhatási és háztartásokra vonatkozó adatok integrálásával.

17 vö. KOPASZ Marianna: „Lakóhelyi szegregáció és társadalmi feszültségek a magyarországi településeken.” In: KOLOSI Tamás – TÓTH István György – VUKOVICH György (szerk.): *Társadalmi riport*. TÁRKI, Bp., 414–424.

18 BOTOS Krisztina – FLECK Gábor – GICZI Johanna – MICHALKÓ Gábor – SIK Endre – TANAI Péter: *Jelentés, TÁRKI önkormányzati kutatás 2002 ősz*. Sík Kiadó Kft., Bp., 2002. 45–48.

tuatív közösségei megannyi variációját képviselik a részközösségek között kialakult bonyolult érintkezési viszonyoknak. A lokális szintér településenként mutatkozó változékonysága, a közösségek meghökkenítő sokféleséget tükröző belső struktúrái, normavilága, érdekrendszerei függvényében a témával foglalkozó kutatások részeként kifejlesztett differenciált látásmód fontos előfeltétele a folyamatok feltárásának. Ezek szerint, az első pillantásra teljes mértékben azonosnak tűnő lokális, vegyes etnikai közösségek bámulatos mértékben eltérő együttélési viszonyok kialakítására képesek. Például kutatásainkból kiderült, hogy az egymással gyakorlatilag szomszédos, azonos földrajzi környezeti feltételekkel és etnikai arányokkal jellemezhető három Nagykároly környéki település, Mezőfény (Foien), Csanálos (Urzicen) és Börvely (Berveni) együttélési viszonyai három jól megkülönböztethető mintázatot tükröznek.

Mezőfény, Csanálos és Börvely a Nagykárolyi-síkság kistáj délnyugati határvidékének települései. A Hódoltság időszakában szinte teljesen elnéptelenedett terület, amely a Károlyi család birtoktestéhez tartozott. Mezőfény és Csanálos mai viszonyait meghatározó népességviszonyok Károlyi Sándor gróf telepítési politikájának eredményeként alakultak ki a 18. század első harmadában. A Mezőfényre hívott sváb népesség eredetileg különböző falvakból érkezett heterogén rekrutációjú családokból tevődött össze, amelyek fokozatosan kovácsolódtak közösséggé. A sváb anyanyelv a 19. század közepétől szorult fokozatosan háttérbe, elsősorban az erőteljes magyarosítási politika következményeként. Az asszimilációs folyamat a késő dualizmus időszakában a nyelvváltásban csúcspontot ért el, ami részben a politikai-hatalmi viszonyokhoz való alkalmazkodás, lojalitás következménye. Mezőfény és Csanálos a politikai rendszerváltást követő két évtized társadalmi folyamatainak hatására nem váltak etnikailag homogén közösségek-ké. Ennek oka, hogy a nyelvileg asszimilált svábok egy jól körülhatárolható csoportja a szimbolikus etnicitás keretei között a sváb etnikai identitás újjáéledésének tüneteit mutatja, ami az úgynevezett „németes” és „magyaros”

informális identikus csoportok kialakulásához vezetett. Emellett a kb. 10%-os mezőfényi és a hozzávetőlegesen 15%-os csanálói cigányság ugyancsak tovább színezi a két település etnikai alapképletet.¹⁹

A harmadik említett szomszédos és azonos környezeti feltételekkel jellemezhető település, Börvely etnohistoriográfiai fejlődése egészen máként alakult. Ennek oka, hogy a 18. század elején lezajlott nagyszabású telepítéspolitikai intézkedések során ide nem költöztek sváb bevándorlók, hanem a környék magyar nyelvű és többségében református népességének lett lakóhelye. Az Ecsedi-láp peremén elterülő faluban már a két világháború után kibontakozott a kötélgyártáshoz kapcsolódó ipari tevékenység, ami a szocialista Románia viszonyai között és a döntően mezőgazdasági tevékenységből élő helyiek egy részének biztos munkát jelentett. Manapság a börvelyi helyi társadalom dinamikusan növekedő és egyre inkább láthatóvá váló kisebbségi közössége a népesség mintegy 8%-át kitevő cigányság. A további részletektől elvonatkoztatva röviden utalunk a többség-kisebbség együttélési viszonyainak terepmunkáink során településenként megtapasztalt elemi különbségeire.

A mezőfényi magyar nyelvű többségi társadalom és a lokális cigány közösség együttélési kapcsolata kiegyensúlyozottnak mondható. Ennek hátterében a sváb-magyar családok és a roma családok között kialakult személyes alapon szerveződő munkakapcsolat rendszere áll. A helyi gyakorlat szerint a többségi családok a háztáji vagy mezei munkákra rendszeresen ugyanazokat a roma családokat foglalkoztatták, ami kölcsönös bizalmi alapú viszonyokat eredményezett. A sváb-magyar pedáns munkakultúra mintái közvetve a helyi roma közösség értékrendjébe is beépültek, aminek az ered-

19 Az első lábjegyzetben közölt táblázat a 2002-es népszámlálási adatokat tartalmazza. Az elmúlt évtizedben az elvándorlás valamint a roma közösség demográfiai okokra visszavezethető dinamikus növekedése miatt az arányok módosultak. A tanulmányban a kisebbségi többség arányaira vonatkozó számadatokat a helyi önkormányzatok vezetőivel 2011-ben készült interjúk alapján adtam meg.

ménye, hogy a mezőfényi cigányok többsége a környező falvak közösségeitől eltérően folyamatosan rendelkezik alkalmi munkavállalási lehetőséggel, amellyel él is. Mindennek következménye, hogy bár az együttélés nem teljes mértékben konfliktusmentes, mégis kiegyensúlyozott és a történetileg ki-fejlődött lokális gyakorlatok mentén, világos szabályok szerint zajlik.

Ehhez képest a szomszédos Csanálos (közúti határátkelő) együttélési viszonyai, bár az alaphelyzet, az együttélési közösségek számaránya igen hasonló, mégis egészen más összképet tükröz. Ennek oka, hogy Csanálos esetében a sváb-magyar szimbolikus etnicitás formájában mutatkozó közösségi identitás kevésbé hatékony kohéziós tényező mint Mezőfényen. Másrészt a többség-kisebbség vonatkozásában nem fejlődött ki a szomszédos faluban munkakapcsolatok mentén működő bizalmi megalapozottságú viszonyrendszer. Manapság a csanálosi többségi-kisebbségi viszonyok oppozicionális szerkezetű, előítéletekkel terhelt, távolságtartó stratégiákra épülő és bizalmatlansággal terhelt kapcsolatokat jelentenek.

Börvely magyar nyelvű közössége és roma kisebbségi társadalma közötti kapcsolatok a röviden vázolt két sváb-magyar település együttélési jellemvonásaitól merőben eltérnek. Ennek oka, hogy a politikai rendszerváltást követően a munkalehetőségek megcsappanása – kötélgyár bezárása, kendertermelés visszaszorulása – a lakosság egy részét gazdasági lecsúszással fenyegette. Az egyébként is igen szegény roma népesség irányába mutató deklasszáció veszélye és lehetősége a cigányságtól történő szimbolikus elhatárolódás, illetve ennek párhuzamos folyamánként a szegregációs attitűdök felerősödését eredményezte. A kirekesztés és elutasítás a helyi közbeszédet átható nyelvi megnyilvánulásai mindennaposak.

Amint az általános folyamatok, éppúgy az említett három lokális együttélési közösség viszonyainak röviden vázolt látletele alapján bonyolult kép rajzolódik ki előttünk: a roma kisebbségi közösségek integrációjának általános szükséglete mindenkor csak a szituatív közösségviszonyok szintjén értelmezhető differenciált fejlesztési tervek alkalmazásaként gondolható el.

Másként fogalmazva: a fejlesztési és felzárkóztatási stratégiák kidolgozása-
kor a szociokulturális erőter lokális adottságainak feltérképezése és az erre
kidolgozott szituatív cselekvési terv a beavatkozás sikerének záloga. Ennek
érdekében elvárható és osztársadalmi érdeket tükröző szükséglet, hogy a
mindenkori helyzetek kezelésében érintett intézmények – a társadalompo-
litikai döntéshozók, a kompetens szakpolitikai hálózatok, regionális ható-
körű oktatási, nevelési és képzési intézmények, valamint ezek szakemberei,
az önkormányzatok stb. – résztevékenységeiket, a roma kisebbségi közös-
ségek integrációja érdekében végzett erőfeszítésüket összehangolják. Ennek
első lépése, hogy az érintett szereplők a vázolt szituációt saját szemszögük-
ből a lokális együttélési közösségek szintjén elemzik és a levonható követ-
keztetéseket beépítik tevékenységükbe.

A Debreceni Egyetem az ország egyik legnagyobb felsőoktatási intéz-
ménye, amely kitüntetett társadalmi feladatot lát el vonzáskörzetében,
ezért ugyancsak rákényszerül a szociokulturális feltételrendszer struktu-
rális adottságainak átalakulásával járó szembesülésre. Az egyetemen futó
számos szak közül a társadalomtudományok és a pedagógusszakma kü-
lönböző szintjein érintett hallgatók – kitüntetett módon az óvopedagógiai
– képzésében a kisebbségi-többségi viszonyrendszer átalakulásával kap-
csolatos ismeretek oktatása, a társadalmi tér formálódó viszonyaihoz való
alkalmazkodásra történő felkészítés kulcskérdés. Másként fogalmazva, a
regionális jelentőségű Debreceni Egyetem a tárgyalt témában érintett kép-
zéseiben tanuló hallgatóinak beiskolázási vonzáskörzetét elsősorban Haj-
dú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék képezik, de statisztikailag
kimutatható a Dél-Borsodra és az Észak-Békésre gyakorolt hatás is. A beis-
kolázott hallgatók jelentős száma vidéki kistelepülésekről vagy a rekrui-
tációs régió kisvárosaiból származik. A pályakezdők elhelyezkedésének
természetes színtere a saját lokális szociokulturális életvilág intézménye-
iben vállalt munka. Ezek szerint az Egyetem vonzáskörzete és az érintett
képzések potenciális elhelyezkedésére szolgáló színtér gyakorlatilag egybe-

esik azzal a tiszántúli területtel, ahol a roma népesség az összlakossághoz képest számított aránya az országos átlagosnál nagyobb. A 2003-ban az ország cigány népességének 19,7 %-a, közel 120.000 fő élt a régióban.²⁰ Ha a statisztikai sűrűsödési adatokat szűkebb földrajzi értelemben vett tájakhoz kötjük és megfeleltetjük a Debreceni Egyetem vonzáskörzetével, akkor egybeesést tapasztalunk. Ezek szerint Szabolcs-Szatmár-Bereg megye keleti része, Hajdú-Bihar és Békés megyék keleti peremvidéke és Közép-Tiszavidék Magyarország cigányok által leginkább lakott tájai.²¹ A térségben találhatóak olyan kistérségek, ahol az össznépességhez képest a cigányság aránya eléri vagy meghaladja a 30 %-ot: Nyírbátor, Tiszavasvári, Vásárosnamény térsége.²² Továbbá figyelemreméltó, hogy az ország északi vagy dél-dunántúli településszerkezetével ellentétben a történeti okok miatt jellemzőbb nagyobb lélekszámú településeken a cigányság abszolút száma is nagyobb.²³ Ennek eredménye, hogy számosak azon települések, ahol a helyi roma közösség lélekszáma önmagában is kiugró. Jó példa erre Hajdú-Bihar megye

20 KEMÉNY István – JANKY Béla – LENGYEL Gabriella: A magyarországi cigányság 1971–2003. Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Bp., 2004. 14.

21 vö. CSERTI CSAPÓ Tibor: Területi-szociológiai jellemzés a Magyarországi cigány népesség körében. 5.
http://nti.btk.pte.hu/rom/dok/sal/Tibor_Cserti_Csapo_Territorial_sociology.doc
(a letöltés ideje 2014. augusztus 20.)

22 TAKÁCS Eszter: Roma népesség Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.

www.tiszavasvari.hu/files/old/Koncepciok/6.doc (a letöltés ideje 2014. augusztus 20.)

23 Figyelemreméltó, hogy a magyar-román határvidék cigányok által leginkább lakott tájai azonosak a legnagyobb elvándorlással mutatókat tükröző övezetekkel. Ezek szerint Debrecen közvetlen környezetétől eltekintve a határvidék alapvetően ritka népsűrűségű, falusi településekből álló övezet, melynek elvándorlási mutatói az országban a legsúlyosabbak. Hajdú-Bihar esetében -5,3‰ – -3,5‰, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megye esetében -6,2‰ – -5,7‰ között ingadozik. (vö. KOVÁCS Csaba – BAJMÓCY Péter: Magyarország határmenti területének vizsgálata a keleti és délkeleti határon. Tematikus előadás konferencián. A földrajz eredményei az új évezred küszöbén. Magyar Földrajzi Konferencia. Szeged, 2001. október 25–27.)

legnagyobb roma közösséget képező Hajdúhadház város etnikai-statisztikai státusza, ahol a 12.000 főnyi népesség majd' 12 % a kisebbségi közösséghez tartozik.

Az első pillantásra, statisztikai vagy általános demográfiai megközelítésben homogén képet tükröző szociokulturális folyamatok és következményei, valamint a mindebből a vezető regionális felsőoktatási intézmény szerepét betöltő Debreceni Egyetem érintett tudásterületeire háruló magától értetődőnek tetsző feladatok mögött bonyolult és differenciált látásmódot követelő problémátömeget találunk. Másként fogalmazva, az átfogó és a generáltézisekben kidolgozható megoldásokkal szemben, – amint azt a leegyszerűsítő értelemben használt határvidéki periféria megnevezés homogenizáló értelemtartalma kevésbé sejteti – éppen ezek eddigi kudarca okán, gyanakvással viseltetünk. Mondhatni, a politikai rendszerváltás óta eltelt bő két évtizedben a roma kisebbség integrációja, általános társadalmi, kulturális és gazdasági – fokozottan pauperizált – helyzete, a szituáció előmozdítása érdekében tett erőfeszítések ellenére fokozatosan romlik.

A negatív vagy, hogy finomabban fogalmazzunk, a csekély pozitív eredményt felmutatni képes – leegyszerűsítve és összefoglaló értelemben használt kifejezéssel élve – integrációs társadalompolitika kudarcát a fentiekben elemzett átfogó vizsgálatok mellett a kérdéssel kapcsolatban tanúsított társadalmi attitűdvizsgálatok ugyancsak visszaigazolják. 2012-ben a közvélemény szubjektív beállítódását célzó reprezentatív kutatás átlageredménye szerint Magyarországon a vélelmek szerint kétféle roma él, ami azt mutatja, hogy a valós statisztikai számok majd' háromszorosára takarékosított érték erős túlbecslés.²⁴ Az adat szociálpszichológiai jelentőségét tovább árnyalja, hogy a válaszadók 69%-a a roma-kérdést jelentős társadalmi prob-

24 A kutatás eredményeinek részleteit lásd *Roma-kérdés, 2012*. KÓD Piac-, Vélemény- és Médiakutató Kft., Bp., <http://www.kod.hu/2012/06/roma-kerdes-2012.html> (a letöltés ideje 2014. augusztus 20.). A kutatás és a kontrollkutatás leírása alapján az eredmények, bár meglepőek, módszertanilag hiteles vizsgálat adatait tartalmazzák.

lémának tekinti, ami egyszerre tükröz egyfajta a többségi társadalomban élő fenyegetettség-érzetet, ugyanakkor a kérdés megoldásában való érdekeltséget is.

Álláspontunk és a nemzetközi tapasztalatok szerint a hátrányos helyzetű, perifériális és pauperizálódott kisebbségi közösségek integrációjában a közvetlen tapasztalatok bázisán és a lokális szintér differenciált, szituatív viszonyainak (szükségleteinek) árnyalt leképzésére alapozva az alkalmazott antropológiai szemlélet hatékony kiindulópont lehet.

3. AZ ALKALMAZOTT ANTROPOLÓGIAI SZEMLÉLET A PEDAGÓGUSKÉPZÉSBEN, VALAMINT A ROMA KISEBBSÉGI KÖZÖSSÉGEK INTEGRÁCIÓJA

Mint már esett róla szó, a nemzetközi szakirodalomban általánosan elfogadott, hogy a kortárs alkalmazott antropológia, illetve a kapcsolódó szemlélet a szociokulturális életvilág lokális színtereinek működésében fellépő zavarok diagnózisában, elemzésében és az anomáliák kezelésére kidolgozható megoldási javaslatok megfogalmazásában hatékony eszköz. Miről van szó?

Magyarországon az északi, északkeleti és keleti határvidék mentén kialakuló depravációs „korridor” szociokulturális viszonyait leíró klasszikus szociológiai és statisztikai eszközök az áttekintéshez szükséges általános ismeretek, a tendenciák rögzítéséhez elengedhetetlen forrásként szolgálnak. Ugyanakkor a szintér lokális viszonyai a települések szintjén szerzett tereptapasztalatok eredményeinek tükrében a látszólag homogén képet rendkívüli módon árnyalják. A felismerés – ambiguitás – lényege, hogy a lokális együttélési közösségekként felfogott települések (falvak) életvilága, mindennapi társadalmi gyakorlatai rendkívüli módon különböznek. Másként fogalmazva, az antropológiai perspektívából a kutató elé táruló kép a roma kisebbségi közösségek integrációjának témáját és a kapcsolódó kihívásokat

a mozaikszerűen fragmentált szociokulturális tér esetenként különböző, lokális és szituatív feladatainak hálózataként láttatja.

A szociológiai, statisztikai és más **survey** jellegű diszciplináris megközelítésekhez képest mutatkozó eltérés oka a modern szociokulturális antropológia módszertani beállítódásából vezethető le. Ezek szerint a földrajzi értelemben – és általános mutatók alapján okkal – egységesen deprivációs perifériának minősített határvidék települései, bár leírhatóak (étikus megközelítésből) ugyanazokkal a makrofolyamatokkal – roma népesség növekedése, elvándorlás, előregedés, elszegényedés stb. –, mégis az émikus antropológiai perspektívából tanulmányozva a lokális közösségekben érvényesülő hatásviszonyok sokféle, nem tipizálható és a generáltézisek alkalmazását kizáró színterek létezéséről tudósítanak. Miért? A válasz látszólag egyszerű, ám részleteiben vizsgálva igen szerteágazó szempontok rendszerre, amennyiben éppen és kizárólag az eseti lokális színterekként felfogott helyi közösségek szituatív tanulmányozásának tükrében nyer értelmet. A periféria településszinten adott együttélési közösségei önmagukban is rendkívül összetett részközösségek halmazai, amelyek változatos adottságokkal – földrajzi, történeti, infrastrukturális, helyben élő aktorok (közösséget szervezni és tematizálni képes vezető) stb. – rendelkeznek. Az integráció, a társadalmi felzárkózás vagy megfordítva a lejátszódó negatív szociokulturális folyamatok felszámolása egészen más feltételek mentén képzelhető el egy romungró és egy görög katolikus oláh cigány közösség esetében, vagy egy jó mezőgazdasági adottságokkal rendelkező település vonatkozásában, összevetve egy nagyváros vonzáskörzetében található és az ingázó életmódnak kedvező körülményeket kínáló lokális közösséggel. Jelen vázlatnak nem célja, hogy a lokális szociokulturális színtér szituatív közösségeinek életvilágát leíró minden változót felsoroljon, ezek variációit és lehetséges kombinációit feltárja. Szándékunk csupán annak leszögezése, hogy az érintett övezet településeiben az együttélési közösségek társadalmi viszonyai csak a lokális színtér konkrétan értelmezett változóinak függvényé-

ben – módszeresen megvalósított terepkutatás keretei között – tárhatóak fel azzal az igénnyel, hogy aztán az eredmények az integrációt előmozdító hiteles cselekvési stratégia megfogalmazásának alapjaként szolgáljanak.

Összefoglalva, az alkalmazott antropológiai megközelítés a társadalompolitikai beavatkozásra (támogatásra) szoruló lokális szintér problémaközeli, empirikus és eseti elemzését szorgalmazza. A fejlett alkalmazott társadalomtudományi kultúrával rendelkező országokban – Egyesült Államok, Nagy Britannia, Németország – a szemléletet széleskörűen használják a kisebbségi közösségek integrációjától kezdve, a leromlott ipari területek hasznosításán keresztül a gazdasági vagy turisztikai fejlesztési programokig, csak hogy néhány témát említsünk.²⁵ Álláspontunk szerint Magyarország esetében a roma kisebbségi közösségek és általában a határvidék szociokulturális anomáliáinak társadalompolitikai kezelésében az alkalmazott antropológia hatékony eszköz lehet. Ennek a felsőoktatást érintő egyik kiemelkedő jelentőségű előfeltétele a releváns ismeretek a pedagógusképzés különböző szintjein történő átadása.

Az alkalmazott antropológiai szemlélet a felsőoktatás érintett szakjainak képzési tervébe történő beépítése az előrelépés fontos eleme. A cél a tudásterület – gyakorlati értékű társadalomtudományi ismeretek megszerzésére szolgáló – módszertani eszközkészletének elsajátítása annak érdekében, hogy a szakemberek képesek legyenek a lokalitásra jellemző sajátosságok felismerésére.²⁶ A lokalitás a szituatív társadalmi közösség térbeli különállása-

25 BICZÓ Gábor: „A barnamezős beruházások szociokulturális háttére és jelentősége Észak-Amerikában.” In: G. FEKETE Éva (szerk.): Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek, 10. évf. 1. sz. 2013. 116–125.; BICZÓ Gábor: „A csernelyi biomassza alapú hőtermelő rendszer-innovációs projekt kommunikációs stratégiája és alkalmazott antropológiai háttére.” In: *Magyar Energetika* 19. évf. Különszám. 2012. 12–16.; BICZÓ Gábor – BÁNHALMI Lilla: „A barnamezős rehabilitáció és az örökség turizmus kapcsolata: nemzetközi tapasztalatok és a DIGÉP esete.” In: G. FEKETE Éva (szerk.): Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek, 10. évf. 1. sz. (2013) 63–71.

26 vö. APPADURAI, Arjun: „A lokalitás teremtése.” In: *Regió*, 12. évf. 3. sz. 2001. 3–31.

nak hivatkozási tartománya, amely felöli az „ott” szerveződő kapcsolatok és kontextusok szövevényét. A lokális társadalmi valóság színterén – esetünkben a település kisebbségi-többségi együttélési közösségében – felismerhetőek a tagok cselekvőerejére, társulási hajlamára és közösségreprodukciós képességeire vonatkozó jellemvonások.²⁷ A lokalitás megragadásának képessége a gyakorlati értékű társadalomtudományi ismeretek, vagyis a színtér szociokulturális folyamatainak diagnosztizálásához, elemzéséhez és a beavatkozáshoz szükséges elemi tudás forrása.

A végzett szakemberek – elsősorban pedagógusok, akik jelentős számban a rekrutációs régióban helyezkednek el – a lokalitás értelmezésére alkalmas kompetenciák birtokában részben hivatásuk keretei között, részben a szemléletükkel a közösségre gyakorolt közvetett hatáson keresztül az integráció és a felzárkózás fontos előmozdítói lehetnek. A lokalitás minősége iránti érzékenyítés a pedagógusképzésben, a társuló kompetenciák oktatásával, hatékony eleme lehet a kisebbség-többség közötti átalakuló kapcsolatviszonyok fejlesztésének. Ideánk és a nemzetközi tapasztalatok szerint a pedagógusok társadalomtudományi – esetünkben antropológiai szemléletű – képzése fontos ahhoz, hogy korunk egyre bonyolultabb viszonyai között a hivatásukból következő összetett szerepvállalásnak eleget tudjanak tenni.²⁸ Egyet kell értenünk Gianni Vattimo a késő modern világtársadalom

27 KOVÁCS Éva: „Bevezető.” In: KOVÁCS Éva – VIDRA Zsuzsa – VIRÁG Tünde (szerk.): *Kint és bent. Lokális és etnikitása peremvidéken*. L'Harmattan, Bp., 2013. 8.

28 Ma a Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Felnőttképzési Karán működő Lippai Balázs Roma Szakkollégium képzéseiben és a főiskolai kar nemzetiségi óvopedagógiai képzés részeként az alkalmazott antropológiai szemléletmód fontos elemét alkotja a lokalitás iránti érzékenyítésnek. Az antropológia és a pedagógia közötti kapcsolat nemzetközi szakirodalma, ahogy ez a téma jelentőségéből következik, rendkívül bőséges. A diskurzus legközismertebb színtere az Amerikai Antropológiai Társaság keretei között gondozott „Anthropology and Education” című negyedéves folyóirat. (vö. <http://www.aaanet.org/sections/cae/publications/anthropology-education-quarterly/>)

kialakulásának következményeit elemző megállapításával – mely szerint a technológiai fejlődésének csúcspontját elérő emberi civilizáció teljesítménye leginkább egy történetében eleddig soha nem létezett bonyolultságú közösségi és kulturális szerveződésben ölt testet – és következtetésével: korunk minden látszat ellenére a társadalomtudományok kora.²⁹

29 VATTIMO, Gianni: *Transparent Society*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1992. 16.

KOCSIS PÉTER CSABA

Stratégiák a lakóhelyi szegregáció csökkentésére

1. BEVEZETÉS

A magyarországi roma népességet szinte bármilyen tudományos megközelítésben vizsgáljuk, mindannyiszor megállapíthatjuk, hogy az iskolai végzettség hiánya nehezíti a munkavállalást, de a munkavállalás során jelentkező diszkrimináció akkor is jelen van, ha megfelelő végzettséggel rendelkeznek az adott jelöltek. Hasonlóképp megállapításra kerülhet az is, hogy a munkavállalást nehezítő egyik lényeges jellemző az egészségi állapot. Utóbbi esetében pedig szinte már közhelyszerű, hogy a romák egészségi állapota szoros összefüggést mutat a lakóhellyel, a lakhatási feltételekkel is.

A problémák számbavétele több évszázada megkezdődött, ide sorolhatjuk a korai uralkodói rendeleteket Európából, amelyek a letelepedést nehezítették az akkor még vándorló roma csoportoknak, de bizonyos esetekben kedvezményeket is biztosítottak, azokban az esetekben, ahol a romák által végzett tevékenység kiegészítő szolgáltatásként illeszkedett az adott település tevékenységi köréhez.

Magyarországon szintén megjelent a romákról való gondolkodás központi szinten. Ennek egyik 1945 utáni dokumentuma az az 1961-es párthatározat, amelyben a romák már nem mint kisebbség kerülnek definiálásra, hanem a problémáik „csupán” szociológiai jellemzőkként kerülnek meghatározásra és azok megoldására központi programokat fogalmazznak meg.

Ennek a programnak volt egyik epizódja az úgynevezett telepfelszámolási program, amely a romák lakhatási körülményeit volt hivatott javítani, eltüntetve a régi putrikat, vadtelepeket és javítva a lakhatás körülményeit.

A rendszerváltáshoz közeledve a gazdasági krízis a munkaerőpiac teljes átrendeződését hozta magával, amelynek fő vesztesei az alacsony iskolai végzettséggel, szakképesítéssel nem rendelkező csoportok voltak. Kiemelkedően érintette ez a roma lakosságot, akik jellemzően segéd- és betanított munkából éltek, és a szocialista nagyipar felszámolásával megszűnt egyetlen munkalehetőségük. A munkanélküli helyzet jellemzően párosult a térbeli szegregációval is. Ennek több formáját ismerjük, de nem volt elhanyagolható tendencia az sem, amikor a megfelelő munkaerő-piaci potenciállal rendelkező lakosság egy-egy településrészeiről, vagy magáról a településről is elköltözött, így erősítve a szegregációs mechanizmusokat. Ennek a folyamatnak az eredményeként jöttek létre újabb és újabb szegregátumok, telepek, amelyek nem csupán a lakhatás sokszor emberhez méltatlan körülményeit jelentették, de halmozottan jelentek meg ezekben a cigányságot érintő alapvető problémák.¹

1 A telepek kutatásával több átfogó tanulmány is foglalkozott. Ezek között érdemes kiemelni az 1971-es Kemény István által vezetett kutatást, amely máig az egyik megalapozó munka a romák szociológiai helyzetéről. A kutatás, a telepek jellemzői mellett összegzi az iskolai végzettséget, egészségügyi állapotra vonatkozó adatokat tartalmaz, ismerteti a romák munkavállalási jellemzőit és egyéb fontos szempontokat. A felmérések a későbbi években megisméltésre kerültek (1993, 2003), amely eredményeit az alábbi kötet foglalja össze: KEMÉNY István – JANKY Béla – LENGYEL Gabriella: *A magyarországi cigányság, 1971–2003*. Gondolat Kiadó-MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Bp., 2004.

A telepek, telepszerű lakókörnyezetek környezetegészségügyi szempontú felmérését végezte el a Debreceni Egyetem Népegészségügyi Iskolája 2001. február és július között. A kutatás 3 megyére, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar megyékre terjedt ki. A kutatás eredményeit részletesen lásd: *A telepeken és telepszerű lakóhelyeken élő kisebbségek környezetegészségügyi problémái*. Kézirat.

Jelen tanulmány a szegregátumok társadalmával kapcsolatos főbb stratégiai célkitűzéseket tekinti át 2005-től kezdődően, összefoglalva a telepekkel kapcsolatos kormányzati elképzeléseket, célkitűzéseket.

A magyarországi romatelepek felszámolása nem új keletű törekvések eredményeként jelent meg az utóbbi tíz év integrációs célkitűzései között. A témához kapcsolódó történeti áttekintést e helyt nem kívánjuk megtenni, arról korábbi konferenciák beszámolóí és néhány szakirodalom is rendelkezésre áll.²

2.1.A telepek tipológiája, meghatározásai

A telepek meghatározásánál több megközelítés létezik. Ahogyan azt már korábban jeleztük, az 1970-es évektől megkezdődtek az országban azok a telep felszámolási programok, amelyek a mai programok elődjének tekinthetők. Szemléletében azonban az akkori intézkedések lényegesen különböztek a későbbi programoktól: elsősorban a lakhatási körülmények javítását tűzték ki célul.

A beavatkozások kétségkívül javították a lakhatási feltételeket annak ellenére is, hogy a megépített házak alacsonyabb komfortfokozattal, kisebb

Debreceni Egyetem, Népegészségügyi Iskola, Debrecen. 2001. Kutatásvezető: Prof. Dr. Ádány Róza

A rendszerváltás utáni, földrajzilag legátfogóbb, a szegregált lakóhelyekre vonatkozó kutatási eredményeket Domokos Veronika kutatási beszámolója. Ennek eredményei szerint 2010-ben Magyarországon 1633 szegregátum található. A megyei megoszlásról, a telepek típusáról lásd: DOMOKOS Veronika: *Szegény- és cigánytelepek, városi szegregátumok területi elhelyezkedésének és infrastrukturális állapotának elemzése különböző (közoktatási, egészségügyi, településfejlesztési) adatforrások egybevetésével*. Bp., Ecotrend BT. 2010. (Az elemzés a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség Koordinációs Irányító Hatóság LHH Fejlesztési Programiroda megbízásából készült.)

- 2 Lásd: <http://autonomia.hu/hu/programok/eu-forrasokkal-a-romak-integraciojart?page=6>; vagy <http://autonomia.hu/hu/dokumentumok/szakmai-muhely-a-telep-programok-tapasztalatairol> (a letöltés ideje: 2013. december 5.)

alapterülettel rendelkeztek, mint a település átlagos ingatlanai. Ennél azonban nagyobb problémát okozott a későbbiekben az, hogy jellemzően a település periferiáján jöttek létre újabb és újabb szegregátumok, telepek és ezzel a szegregált lakókörnyezetet újratermelték.

Az 1970-es években létrejött szegregátumok főbb csoportjai az alábbiak voltak:

- **Települések mellett, vagy azok közelében folyamatosan létrejövő és bővülő „vad-telepek”.** Ezek a telepeken az infrastruktúra teljes hiánya, vagy minimális megléte figyelhető meg. Jellemzően saját készítésű épületek, amelyek kis alapterületű és egyosztatú lakóépületek.
- **Volt uradalmi puszták, településtől távoli munkáskolóniák (bánya, téglagyár, stb.)** Jellemző volt korábban, hogy a munkahelyhez közel, azok szomszédságában igyekeztek biztosítani a dolgozók lakhatásának feltételeit is. Ezek az épületek a gazdasági megélhetés biztosítása mellett megfelelő minőségű és ellátottságú lakóegységeket jelentettek. A gazdasági átalakulás során azonban az eredeti lakónépesség jellemzően elköltözött és helyükre marginalizálódó csoportok érkeztek. Ez a folyamat sok esetben a szomszédos településeket is érintette, onnan is érkezettek betelepülő családok. A térbeli elkülönülés a gazdasági átalakulással és a munkalehetőségek beszűkülésével párhuzamosan ment végbe és erősödött. A különböző közszolgáltatások nehezen, vagy nem elérhetők az itt élők számára, ahogyan az ellátás is korlátozott.
- **Régről maradt telepek.** Azok a telepek tartoznak ebbe a csoportba, melyeket az 1961-es párthatározatot kiegészítő 1965-ös rendelet nyomán nem számoltak fel (részben vagy egészben). Ezen telepek jellemzően a település szélén, periferiáján helyezkednek el, legelőn, vizes területen, vagy ezek közelében, erdős részen, dombtetőn. Az infrastrukturális ellátottságra jellemző a vízvezeték és csatorna, gázvezeték hiánya, valamint a portmentes utak sem épültek ki.

- Cs- és Szocpulos-telep, vagyis 1965 után létrejött, eredetileg nem telepek gondolt telep. A telepfelszámolási program kedvezőtlen hatása volt, hogy a korábbi felszámolások eredményeként újabb telepek alakultak ki. Ezek általában szűk telkeken helyezkednek el, néhány általános típusú alapján készültek. E telepek esetében tapasztalható, hogy az épületek eleve rosszabb minőségben épültek meg, csökkentett komfortfokozatú, úgynevezett „Cs-lakás”-ként. Jellemzően ezek a telepek is a település szélén, szegregáltan, rossz minőségű földön (vizenyős, folyóparthoz, szeméttelpehez, egykori legelőhöz közeli területen) található, és a település egészénél rosszabb infrastruktúrával rendelkeztek (szilárd burkolatú út, csatorna, víz és gázvezeték gyakorta hiányzik).
- Városi szegregátumok
 - slumosodó munkáskolóniák, szociális bér lakások alkotta telepek. A városok kiterjedését tekintve a városhatárain belül, de szintén perifériális területeken létrehozott olyan bér lakás állomány, amely a szegény családok részére biztosított lakhatási lehetőséget. Sok esetben ezek az ipari, vagy egyéb ellátást biztosító körzetekben kerültek megépítésre. Ide sorolható példák: Ózd (Hétes, Velence), Tatabánya (Mész telep), Nyíregyháza (Guszev telep), Miskolc (Béke szálló, Szondi telep), Rudabánya (Bányász kolónia), Budapest (Dzsumbuj).
 - gettósodó, lerobbanó városrészek esetében a szegénységen túlmenően sokszor etnikai jelleg is megfigyelhető, hiszen a területről elköltöző – pl. egykori szakmunkások – helyére egyre alacsonyabb státuszú családok költöznek be. Ide sorolhatjuk pl. Budapest (VIII. és IX. kerület), Szolnok, Miskolc (József Attila és Számozott utcák).³

3 A telepek tipizálása az alábbi összefoglaló munka alapján készült: SETÉT Jenő: **Telepek és telepszerű lakókörnyezetben élők programja**. Kézikönyv, 2007.

2.2 A szegregátum meghatározása

A fenti definíciókon felül 2007-től a szegregátum megjelölést is bevezetésre került. Ennek egyik jelentősége az volt, hogy a szemrevételezés, a helytörténet és a kutatási meghatározások változó definíciói mellett objektív adatok alapján határolta be azokat a területeket, amelyek az alacsony státuszú lakosságot koncentrálnak.

A szegregátumról az alábbi jellemzők érvényesülése esetén beszélhetünk: „Szegregátumnak nevezünk azokat a városi területeket, amelyeken az aktív korú (15–59 év közötti) lakosok legalább 50%-a nem rendelkezik rendszeres munkajövedelemmel, legmagasabb iskolai végzettsége pedig nem haladja meg a 8 osztályt.

Szegregációval veszélyeztetett területnek nevezünk azokat a városi területeket, ahol a fenti mutató 40–50% közötti értéket vesz fel.

Budapest esetében szegregátum az a terület, amelyen a fent jelzett mutató értéke eléri, vagy meghaladja a 35%-ot. Szegregációval veszélyeztetett a terület, ha a mutató értéke 25–35% közt van.”⁴

3. KORMÁNYZATI STRATÉGIÁK

3.1 A Roma Integráció Évtizede Program (2005–2015)

A telep-felszámolási programok létjogosultsága, a szükséges szakpolitikai beavatkozások igénye és azok szükségszerűsége állandónak hat, hiszen az 1970-es évektől folyamatosan megjelenik a szakpolitikai célkitűzések között, és azok végrehajtását kormányzatokon átívelően, de eltérő hangsúlyokkal igyekeznek megvalósítani.

4 **Városfejlesztési kézikönyv**, Második, javított kiadás. Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium, Területfejlesztésért és Építésügyért Felelős Szakállamtitkárság, Bp., 2009. 119.

Minden dokumentum, amely a roma népesség integrációját/társadalmi felzárkózását igyekszik segíteni, stratégiai szinten meghatározni, külön területként említi a lakhatás problémáját. Az egyes dokumentumok, valamint az ezekhez kapcsolódó szakpolitikai célkitűzések, valamint a megvalósítást segítő operatív programok, vagyis a pénzügyi háttér, amelyek a megvalósítók egyes beavatkozásait meghatározzák, az utóbbi közel tíz évben is változtak.

A Roma Integráció Évtizede Program 2005–2015 című dokumentumban⁵ a lakhatás kérdése külön fejezetként jelenik meg. E kérdéskörhöz kapcsolódva az alábbi célkitűzések kerülnek megjelenítésre:

A lakhatás területére vonatkozó feladatok

Az Országgyűlés a lakhatás területén fő célként a települési és térségi szegregáció nagyarányú csökkentését tűzi ki.

Ennek eléréséhez a következő feladatok teljesítése, és a feladatokhoz kapcsolódó intézkedések megtétele szükséges azzal, hogy a célok és intézkedések megvalósításának konkrét módozatait a két évenként kidolgozásra kerülő intézkedési tervek tartalmazzák.

1. A telepeken, teleszerű lakókörnyezetben élők társadalmi integrációját felgyorsító komplex célprogramok megvalósítása.

Szükséges intézkedések

a) A telepeken, teleszerű lakókörnyezetekben élők integrációját célzó intézkedések, komplex fejlesztési programok előkészítése kapcsán rendszeres felmérések készítése a telepekről, teleszerű lakókörnyezetről, illetve az ott található házakról, azok állaga, életveszélyes állapota szempontjából.

5 Forrás: <http://www.eselyegyenloseg.hu/main.php?folderID=1052&articleID=4821&cc-tag=articlelist&iid=1&accessible=0> (a letöltés ideje: 2014. február 20.)

b) A telepeken, telepszerű lakókörnyezetekben élők integrációját célzó komplex fejlesztési programok integrálása az önkormányzatok település- és egyéb fejlesztési terveibe.

c) A kisebbségi önkormányzatok bevonása az önkormányzatok település- és egyéb fejlesztési terveinek kialakításába, végrehajtásába, továbbá a hátrányos helyzetű térségekben működő kisebbségi önkormányzatok segítése a kapcsolódó pályázati lehetőségek megismerésében és az azokban való sikeres részvételben.

2. A leghátrányosabb helyzetű, romák által sűrűn lakott térségek (amelyekben a telepek, telepszerű lakókörnyezetek megjelenése igen gyakori) komplex fejlesztése.

Szükséges intézkedések

a. A települési/társadalmi szegregáció által leginkább sújtott telepek, telepszerű lakókörnyezetek komplex problémáinak figyelembevétele az Új Magyarország Fejlesztési Terv operatív intézkedéseinek kialakításakor és megvalósításakor.

b. A fejlesztési programokat a foglalkoztatási, az oktatási, a szociális, az egészségügyi és egyéb szükségletek egyidejű figyelembevételével szükséges tervezni és megvalósítani, a telepeken, telepszerű lakókörnyezetben élők társadalmi integrációja elősegítésének érdekében.

c. A fejlesztések tervezésekor és megvalósításakor kiemelt figyelmet szükséges fordítani arra, hogy a forrásokhoz való hozzáférés a lakhatási szegregáció csökkentését eredményezze.

3. A közszolgáltatások differenciált finanszírozási feltételeinek megteremtése.

Szükséges intézkedések

a. Annak meghatározása, hogy melyek azok a térségek, ahol az alapvető közszolgáltatások kiépítettségi szintje rendkívül alacsony, és hogy melyek a térségben élők számára nélkülözhetetlen közszolgáltatások.

- b. Az alapvető közszolgáltatásokhoz való egyenlő hozzáférés biztosítása a leghátrányosabb helyzetű térségekben élők számára.
- c. A differenciált közszolgáltatás finanszírozási modelljének kialakítása, amely lehetőséget ad a leghátrányosabb helyzetű térségekben működő szolgáltatások kiemelt finanszírozására, illetőleg a rászorultság elve alapján a kedvezmények biztosítására.

4. Az alacsony jövedelemmel (vagy jövedelemmel nem) rendelkezők bevonása a bérlakás- és szociális bérlakás-programba. A lakhatás megőrzését szolgáló pénzbeli és természetbeni ellátásokhoz való hozzáférés javítása.

Szükséges intézkedések

- a. A szociális bérlakásokhoz való hozzáférés lehetőségének bővítése a valóban rászorulóknak részére.
- b. A lakásfenntartási támogatás és az adósságkezelési szolgáltatáshoz való hozzáférés javítása a legrosszabb szociális körülmények között élő családok részére.

5. A lakáscélú szociálpolitikai támogatás rendszerének rugalmas átalakítása, elsősorban a mobilitás lehetőségeinek megteremtése céljából.

Szükséges intézkedések

- a. A lakáscélú szociálpolitikai támogatási rendszernek a mobilitásra lehetőségteremtő átalakítása, a munkalehetőségek elérése céljából.
- b. Azoknak az ellenőrző mechanizmusoknak a megerősítése, amelyek kivédik a lakáscélú szociálpolitikai támogatás felhasználását belvíz-, árvíz- vagy egyéb környezet-egészségügyi veszélynek kitett területen.⁶

A RIÉP 2005–2015 lakhatásra vonatkozó célkitűzései egyértelműen a térbeli mobilizáció megteremtését, új szegregátumok kialakulásának meg-

6 68/2007. (VI. 28.) OGY határozat a Roma Integráció Évtizede Program Stratégiai Tervről. 11–12. Forrás: <http://www.eselyegyenloseg.hu/main.php?folderID=1052&articleID=4821&ctag=articlelist&iid=1&accessible=0> (a letöltés ideje: 2014. február 20.)

akadályozását tűzték ki célul. A programhoz kapcsolódóan a 2005 és 2009 közötti időszakban több telep-felszámolási program elindult, amely részleteit, eredményeit e helyt nem részletezzük. Erre vonatkozóan részletesen lásd Petrovácza Rita – Somogyi Eszter – Teller Nóra 2010-ben elvégzett összefoglalását.⁷

3.2 A szegregált lakókörnyezetben mélyszegénységben élők komplex lakhatási és képzéssel egybekötött munkaerő-piaci modellprogramja

A telep-felszámolási programok történetében 2010-ben következett be hangsúlyeltolódás, amely során, az akkor még a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztériumban lévő Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkárság munkatársai elkészítették „A szegregált lakókörnyezetben mélyszegénységben élők komplex lakhatási és képzéssel egybekötött munkaerő-piaci modellprogramja” című stratégiai dokumentumot.⁸

A modellprogram a korábbi programok tapasztalatainak rövid összefoglalása mellett az alábbi célkitűzéseket fogalmazza meg:

„A 2005–2009 között indított telepprogramok tapasztalatai, és az eredményesen működő telepprogramok gyakorlata alapján az alábbi, a program-megvalósítás során érvényesítendő megközelítést és alapelveket alkalmazzuk:

A program átfogó célja a teleszerű lakhatási körülmények között élő marginalizált csoportok foglalkoztatási és társadalmi aktivizálásának nö-

7 A 2005-2010-es időszakot vizsgálva legrészletesebben a Városkutatás Kft által készített összefoglaló ismerteti a telepprogramok főbb jellemzőit, problémáit. Lásd: PETROVÁ CZ Rita – SOMOGYI Eszter – TELLER Nóra: **Telepeken és teleszerű lakókörnyezetben élők integrációs programjának értékelése**. Városkutatási Kft. Bp., 2010.

8 Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkárság: **A szegregált lakókörnyezetben**, mélyszegénységben élők komplex lakhatási és képzéssel egybekötött munkaerő-piaci modellprogramja, 2011. március 2.

velése, s így a komplex társadalmi és területi integrációjának fenntartható megvalósítása, a szegregációs folyamatok megállítása és az integrációs folyamatok felgyorsítása, integrált beavatkozásokkal.

A többségi társadalom átlagos életszínvonalához és életmódjához történő felzárkózási folyamat sokféle eszköz összehangolt, folyamatos biztosítását, és a helyi közösségek aktív részvételét egyaránt igényli.

Az integráció és a közösségi fejlődés hosszú folyamat eredménye, melyet alapos munkával kell előkészíteni. Az előkészítés (a helyi közösségek, a célcsoport, a település lakossága, helyi döntéshozók és szakemberek bevonásával) és a program működtetése is folyamatos jelenlétet, settlement típusú munkát igényel. Ennek érdekében az egyes programok megvalósítására rendelkezésre álló időszakot a korábbiakhoz képest növelni szükséges. A különböző társadalmi-gazdasági helyzetben lévő közösségek felzárkóztatása különböző időtávban valósítható meg, melyet az alábbi táblázat tartalmaz:

Főbb kategória társadalmi-gazdasági helyzet alapján	Deprimált közösség – magasbűnözés – nyomor – 90%feletti munkanélküliség – 80%felett az alapkülsiskolai végzettséggel rendelkező aránya	Cselekvőképes, struktúrával rendelkező közösség	Cselekvőképes struktúrával rendelkező közösség és szakmailag felkészült, motivált vagy motiválható önkormányzatok, szakmailag felkészült kisebbségi önkormányzatok és helyi civil szereplők
Beavatkozás típusa	kötelező jelenlét program külső szakmai irányításra alapuló program	jelenlét típusú program, és külső irányítású Facilitátor program	Módszertani támogatás folyamattámogatás program
Beavatkozás időtartama	5–10 év	4–5 év	2–3 év

Az ábra „A szegregált lakókörnyezetben mélyszegénységben élők komplex lakhatási és képzéssel egybekötött munkaerő-piaci modellprogramja” alapján készült.

Tudatában kell lenni annak, hogy a sokszor több évtizedes hátrányok leküzdését szolgáló optimális fejlesztési időszak minimum 5–6 év, ezért fontos további három éves aktív (utánkövető) periódus biztosítása, amely során rendelkezésre állnak további korrekciós illetve támogató eszközök. Az előkészítési fázisra hangsúlyosan hosszabb időszakot kell biztosítani. Ez a garanciája a későbbi hatékony működésnek, a megvalósítás során (a korábbi tapasztalatok szerint) rendre felerősödő konfliktusok korai mediálásának, a program olajozott működésének.”⁹

A modellprogram koncepciója követi a komplex megközelítést, és ennek megfelelően több terület egyidejű, párhuzamos és koherens fejlesztését határozza meg, a következők szerint: „A program komplex: egymásra épülő szociális, egészségügyi, oktatási, képzési, lakhatási, foglalkoztatási és közösségfejlesztési elemekből épül fel.”¹⁰

A modellprogram a megvalósítói kör esetében hangsúlyozott állami szerepvállalást fogalmaz meg, amely a programok megvalósítóinak támogatását hivatott szolgálni.

„A korábbi telepprogramok tapasztalatai alapján a program országos szintű koordinációjára és jelentős állami szerepvállalásra van szükség. Ennek során a társadalmi felzárkózással kapcsolatos feladatok koordinációját ellátó állami intézményrendszer együttműködik a mélyszegénységben élők felzárkóztatásában és telepprogramok működtetésében jelentős szakmai tapasztalattal rendelkező civil szakmai szervezetekkel. Ez az együttműködés a biztosítéka annak, hogy felkészült szociális munkás háttérrel, program-

9 Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkárság: A szegregált lakókörnyezetben mélyszegénységben élők komplex lakhatási és képzéssel egybekötött munkaerő-piaci modellprogramja, 2011. március 2. 23–24. (Továbbiakban KIM TFFÁT Modellprogram)

10 Uo.

csoportokba/hálózatba szervezett működéssel, megfelelő módszertani és folyamattámogatással dolgozzanak a helyi programok megvalósítói.”¹¹

A telep-felszámolási programokkal kapcsolatban visszatérő kérdés, hogy a komplex szemléletben hogyan jut érvényre a lakhatási programelem, és ezen belül a célcsoporttagok mobilizációja megtörténik-e, vagy a szegregátumok infrastrukturális fejlesztésével kívánják az életkörülmények javítását és az integrációs célkitűzéseket elérni. A korábbi időszak (2005–2009 között) programjaiban alapvető célkitűzésként jelent meg a térbeli mobilizáció, hiszen családok „költöztetése” nélkül, alapesetben¹² nem volt benyújtható a program, míg a 2011-es Modellprogram koncepciójában a lakhatási körülmények javítása is hangsúlyosan szerepel.

A 2011-es dokumentum az alábbi célkitűzéseket teszi:

„A teleprehabilitációs (és telepfelszámolási) programban meg kell határozni a házfelújítások olyan kritériumrendszerét, amely rögzíti, hogy milyen paraméterekkel rendelkező építmények újíthatók fel a támogatás terhére. Ezeket építészeti szakvélemények alapján kell kijelölni. És ahogy ez eddig is feltétel volt, a házak komfortfokozatát kötelező növelni, pl. ki kell alakítani fürdőszobát, vécét. Integrálható szegregátumok esetében a rehabilitáció része a szegregátum útjainak aszfaltozása, infrastruktúrájának fejlesztése is – ilyen célú források/pályázatok bevonásával.

Főbb tevékenységek:

- folyamatos jelenlét és szociális munka [...]
- közösségi közlekedést szolgáló infrastruktúra fejlesztése (út, járda, buszmegálló a szegregátumban)
- csapadékvíz elvezetésére szolgáló árkok rendezése,

11 Uo.

12 Bizonyos esetekben, amikor egy-egy korábbi nyertes program esetében további beavatkozás volt indokolt, előfordulhatott, hogy a pályázat nem tartalmazott térbeli mobilizációt, hanem a korábbi pályázat lakhatási programelemét folytatta tovább.

- útfejlesztéshez kapcsolódóan közművek felújítása/fejlesztése (költségkorláttal)
- közvilágítás biztosítása, korszerűsítése
- közösségi infrastruktúrák fejlesztése (pl. játszótér, közösségi terek) /Közösségi terek esetében ÚMVP IKSZT-vel való összehangolás)/
- egészséges ivóvíz biztosítása,
- szennyvíz, hulladéktárolás/szállítás környezetvédelmi szempontoknak megfelelő kialakítása,
- ingatlanok lakhatóvá tétele (fürdőszoba, WC, kialakítása, nyílászárók cseréje, fűtés biztosítása, födém, tetőjavítás, stb.) /a lakók aktivitására épülő foglalkoztatási elemekkel kapcsolva)
- használt lakás vásárlása, felújítása, korszerűsítése;
- kapcsolódó eszközbeszerzések (pl. a takarékos megoldások kialakításához)
- kártyás fogyasztásmérő órák felszerelése (új szociális lakásokban kötelező elemként)
- adósságkezelés
- magánpiaci bérlakások bérleti díjának támogatása (ha ezzel munkaerőpiacra visszavezethető a családfenntartó vagy valamely családtag)
- lakásfenntartási támogatás nyújtása
- ingázóknak közösségi szálláslehetőségek felkutatása, támogatása;
- önkormányzatokkal bérlőkijelölési jogról történő megállapodások; stb.

A program lakhatási eleme a jelenléti programtól és a folyamatos szociális munkától elkülönülten nem kezelhető!”¹³

13 KIM TFFÁT Modellprogram: 34–35.

3.3 Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia¹⁴

A Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia a lakhatási szegregáció problematikájával külön alfejezetben foglalkozik. Ennek főbb megállapításait emeljük ki az alábbiakban.

„V.2. Telepprogramok, szociális városrehabilitáció, szociális lakhatás

Az elsősorban a romákat érintő komplex telep programok folytatására szükség van. Ahol lehet, a telepek felszámolását, ahol nem, ott az elemi lakhatási és higiénés feltételek biztosítását, és a továbblépés, a lehetséges kitörési pontok azonosítását kell célul tűzni. Ennek érdekében első lépésben azonosítani kell azokat a telepeket, amelyek felszámolása nem, csak rehabilitációja képzelhető el. A szegregációs tényezők hatását ez utóbbi esetben is kezelni, csökkenteni kell. Javítani kell a közszolgáltatásokhoz való hozzáférést és az integrálódás lehetőségét, settlement-típusú elemekkel is. Mindezek mellett nagyon fontos szempont, hogy a telepfelszámolás és telep-rehabilitáció akkor lehet hatékony integrációs eszköz, ha egy hosszú távú komplex program része, tartós szociális és foglalkoztatási elemekkel ötvözve.

[...]

A szegregátumokat érintő telepprogramok irányának, műszaki és szakmai tartalmának meghatározása során, kiemelten a helyi döntéshozók egyetértésén alapuló – célcsoporti igényekre építő – felszámolási vagy rehabilitációs, illetve szociális bérlakást biztosító beavatkozások, vagy ezek kombinált alkalmazásai kiemelten támogatandók.

E területen új lehetőséget teremtett az uniós pénzügyi alapok szabályozásának változása, mely szerint a marginalizált csoportok számára támogathatóvá válik a lakhatás biztosítása. Ennek jegyében a korábbi programok megerősítésére, újragondolására, hatékonyabb végrehajtására van szükség.

14 A stratégia teljes címe: **Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia – Mélyszegénység, Gyermekszegénység, Romák – (2011–2020)** <http://romagov.kormany.hu/download/8/e3/20000/Strat%C3%A9gia.pdf> (a letöltés ideje: 2014. február 20.)

ség. A leghátrányosabb helyzetűek, köztük a romák számára az egészséges, közszolgáltatásokkal megfelelően ellátott, fenntartható lakhatáshoz való hozzáférés esélye sok esetben csak szociális lakhatás biztosítása útján teljesülhet. A szociális lakhatás biztosítása során előnyben kell részesíteni a rehabilitált szociális telep ingatlanjait. A lakhatáshoz való hozzáférés mai viszonyok között értelmezett minimumának biztosítása nélkül aligha várható el a családok hatékony munkaerő-piaci és iskolai integrációja. Ennek biztosítása révén viszont nem csak a foglalkoztatási mobilitásuk javulhat, de az életminőség javulásával párhuzamosan javul az egészségi állapotuk, megtörhető a szegénység átörökítésének ciklusa, mivel az ehhez szükséges alapfeltételek teljesülnek.

[...]

A tudatos integrációs lépések következetes megtételéhez nélkülözhetetlen a telepek jogi viszonyainak rendezése, a tulajdonviszonyok, bérleti szerződések tisztázása.

A méltatlan körülmények felszámolásában fontos az érintettek személyes lehetőségeinek tudatosítása, kétkezi munkájuk hasznosítása. E programokat a helyi adottságoknak megfelelően, célszerűen össze lehet kapcsolni a fenntartható életmódot és fogyasztást szolgáló helyi gazdaságot erősítő kezdeményezésekkel.

A lakhatást érintő települési fejlesztési tervek készítésében, felülvizsgálatában a felzárkózási szempontoknak kiemelt figyelmet kell szentelni, a folyamatba be kell vonni az érintett cigány kisebbségi önkormányzatokat. A hátrányos helyzetű térségekben működő kisebbségi önkormányzatoknak segítséget kell nyújtani a kapcsolódó pályázati lehetőségek megismerésében és az azokban való sikeres részvételben.

[...]

A rendszer fenntarthatóságában felelősségük van a telepeken élőknek. A felelősség kialakításában szerepe van az önkéntesség révén a tulajdonosi szemlélet erősítésének, az egészség- és környezettudatos magatartásra ösz-

tönzésnek, a helybe vitt szolgáltatásnak, a pozitív mintának és a hatósági szereplők aktív partnerségének is.

Hasznos és közösségépítő, fenntarthatóságot erősítő szerepe lehet a környezettudatos magatartás terjesztésének (építkezés természetes anyagokból, alternatív fűtés, szelektív hulladékgyűjtés, víztisztítás, stb.).¹⁵

Az NTFS egyik fő célkitűzése, hogy meghatározásra kerüljenek azok a telepek, telepszerű lakókörnyezetek, amelyek felszámolásra, megszüntetésre alkalmasak, valamint azok, amelyek infrastrukturális fejlesztéssel az integrációhoz hozzájárulhatnak. Ilyen irányú felmérés eredményei még nem ismertek. A legfrissebb kutatási adatok csupán annyit rögzítettek, hogy 2010-ben Magyarországon 823 településen és 10 fővárosi kerületben 1633 szegény- és cigánytelep, településszövetbe ágyazódott szegregátum található.¹⁶

4. BEAVATKOZÁSI LEHETŐSÉGEK

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a stratégiai dokumentumok mindegyike célként fogalmazza meg az alábbiakat:

- a telepeken, telepszerű környezetben élőkkel szükséges kiemelten foglalkozni, helyzetük javítása érdekében szakpolitikai beavatkozásokat szükséges foganatosítani;
- a szegregátumokban élők élethelyzetének javítása alapvető cél;
- a célkitűzések eléréséhez minden stratégiai dokumentum komplex megközelítést és beavatkozást fogalmaz meg;
- a lakhatási programelem esetében a korábbi gyakorlathoz képest hangsúlyeltolódás figyelhető meg, a korábbi térbeli mobilizációról a hangsúly a szegregátumban élők életkörülményeinek javítására helyeződik át.

15 Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia – Mélyszegénység, Gyermekszegénység, Romák – (2011–2020), 85–87.

16 DOMOKOS: i.m. 44.

A Stratégiához kapcsolódó pályázati kiírások a fenti elvek szem előtt tartását várták el a pályázóktól, és elmondható, hogy a dokumentációk megkövetelték a komplex tervezési szemléletet. Az NTFS elfogadását követően két pályázati konstrukció került kiírásra a telepeken élők sorsának javítása érdekében: a TÁMOP-5.3.6-11/1 Komplex telep-program (komplex humán szolgáltatás hozzáférés biztosítása) és a TIOP-3.2.3. A-13/1 Lakhatási beruházások támogatása című programok.

A két pályázati konstrukció szorosan kapcsolódik egymáshoz, hiszen csak azon települések pályázhattak az infrastrukturális fejlesztésekre, amelyek a humán fejlesztésekre vonatkozó pályázati kiírás kedvezményezettjei lettek.

A stratégiai beavatkozások rendszerében azonban továbbra is kérdés, hogy a telepek felszámolását, vagy a lakókörnyezet fejlesztését szükséges-e elvégezni. Ezt a kérdést a szakmai közvélemény évek óta tanulmányozza, és erre vonatkozó javaslatokat is megfogalmaz. Ennek egyik példája az alábbi beavatkozási mátrix, amely a település méretét, a szegregátum nagyságát és elhelyezkedését figyelembe véve fogalmazza meg a szükséges beavatkozásokat.¹⁷

A 2011-től megjelent „telepes programok” mindegyike a megvalósítás fázisában van, így egyelőre a tapasztalatok összegzése nem lehetséges, arra csak a későbbiekben kerülhet sor.

17 2011. március, OSI-Városkutatás. Az egyes telepek: Táska,(HU) Baltesti (RO), Richnava (SK), Brno (CZ), Mésztelep (Tatabánya,HU), Kosice, Lunik IX (SK), Fakulteta, Sofia (BG), Pridoli (CZ), Moldava Nad Bodvou (SK), Archita (RO))

Forrás: Vademecum, *Improving housing conditions for marginalized communities*, Metropolitan Research Institute, Bp., 2011. Forrás: <http://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/vademecum-housing-20120522.pdf> (a letöltés ideje: 2014. február 20.)

	Kiszigregátum (4–20 háztartás, 150 főig)	Közepesszigregátum (20–100 háztartás, 150–600 főig)	Nagyzigregátum (több mint 100 háztartás, 600 főfelett)
Településsel határos, külterületi falusi szigregátum	Teljesfelszámolás	Legalább részleges felszámolás közép-hosszútávon megvalósuló mobilitációval, a fennmaradó részek felújításával, ha van ilyen.	Felújítás családok mobilizációjával.
Településbelső területi, városi szigregátum	Felszámolás vagy felújítás, ha ésszerű, olyan fejlesztésekkel, amelyek segítik a térbeli strukturális kapcsolódást a település integrált részéhez.	Felszámolás közép vagy hosszútávon, vagy felújítás részleges mobilizáció rövid- és középtávon, ha ésszerű, olyan fejlesztésekkel, amelyek segítik a térbeli strukturális kapcsolódást a település integrált részéhez.	Részleges felszámolás és családok mobilizációja a település integrált részébe, fejlesztések, amelyek segítik a térbeli strukturális kapcsolódást a település integrált részéhez.
Territórialelzárt, külterületi szigregátum	Teljesfelszámolás	Legalább részleges felszámolás rövid vagy hosszútávon mobilitációval, a fennmaradó részek felújításával, amennyiben vannak ilyenek; beavatkozások központi útervek alapján.	Felújítás az alap infrastruktúra fejlesztésével, a tömegközlekedés fejlesztése az emberek valódi igényeinek megfelelően, a lehető legtöbb család mobilizációja integrált területekre.

Az ábra a „Vademecum, Improving housing conditions for marginalized communities” alapján készült.¹⁸

18 Vademecum, Improving housing conditions for marginalized communities: 11.

Mindenképpen érdemesnek tartjuk azonban záró gondolatként felvetni, hogy a szegregáció kérdésének kezelése túlmutat egy egyszerű döntésen, amely a felszámolást, vagy a fejlesztést tűzi ki célul. A szegregátumok eddigi meghatározása a 2001-es népszámlálási adatokra támaszkodott, a 2011-es adatokból egyelőre nem állnak rendelkezésre nyilvánosan elérhető adatok, így nem ismert a kézirat lezárásának idején, hogy a szegregátumok száma változott-e, s amennyiben igen, milyen irányú változás tapasztalható.

Valószínűsíthető, hogy a szegregátumok teljeskörű felszámolása szinte lehetetlen, hiszen olyan mértékű forrásokat igényelne, amelyek bizonyosan nem állnak rendelkezésre. Így az elmúlt 20 évben létrejött, szociálpolitikai kedvezménnyel felépült házak bizonyosan nem lesznek felszámolhatók.

Nem lokális problémáról beszélünk, hiszen Magyarország mellett számos más európai országnak is szembe kell nézni ezekkel a problémákkal. Nyugat-Európában a bevándorláshoz kapcsolódóan szükséges megoldani a telepek kérdését.¹⁹ Míg ott a lakások „legalizálása” jelent problémát, hiszen az építmények nem rendelkeznek építési engedéllyel, nem értelmezhetőek lakóépületként, addig pl. Magyarországon e kérdéskör már a lakókörülmények és a mindennapi élet komplex fejlesztését tűzte ki célul.

A komplex kezelés szükségességében nincs szakmai vita, s egyre egyértelműbbnek látszik, hogy az állandó jelenlét, a szolgáltatások biztosítása lehet az az út, amely a tényleges és mérhető javuláshoz visz.

19 Erről lásd pl. európai városok polgármestereinek beszámolóit: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=88&eventsId=987&furtherEvents=yes> (a letöltés ideje: 2014. október 10.)

KOTICS JÓZSEF

A megélhetési stratégiák etnikai dimenziói – Tartósan munkanélküli roma és nem-roma háztartások példáján¹

1. BEVEZETÉS

A szegénységkutatások újabb irányai már nem pusztán az alacsony jövedelmi viszonyok alapján határozzák meg a fogalmat, hanem sokdimenziós jellegét hangsúlyozzák és a halmozott depriváció jelenségére és a társadalmi kirekesztettségre utalva azt emelik ki, hogy a szegénység a lehetőségek-ből való kizáródás. Ezek a vizsgálatok a kirekesztettség folyamat jellegére helyezve a hangsúlyt arra hívják fel a figyelmet, hogy a szegénységben érintett személyek és háztartások több szociális dimenzióban meglévő hátrányos helyzetüket átörökítik az őket követő generációkra.²

Jelen antropológiai tanulmány azt vizsgálja, hogy a munkaerőpiacról tartósan kiszorult személyek milyen alkalmazkodási stratégiákat követnek a szociális segély 2012-től hatályos 20 százalékos csökkentését követően létrejövő krízishelyzet kezelése során. Részletesen bemutatásra és elemzésre kerülnek a jövedelemszerző források, a fogyasztási szokások, a lakhatás,

-
- 1 A tanulmány elkészültéhez a kutatómunka a Miskolci Egyetem stratégiai kutatási területén működő Fenntartható Természeti Erőforrás Gazdálkodás Kiválósági Központ keretében valósult meg.
 - 2 MESSING Vera – MOLNÁR Emília: „Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái”, *Esély*, 23. évf. 1. sz. 2011. 53–80.

az életkörülmények, a tevékenységstruktúra és a társadalmi kapcsolatháló kérdésköre, illetve ezek változása. Elemzésre kerül a szociális segély csökkenések hatása a nemi szerepekre, a korábban kialakult munkamegosztási és szervezési folyamatokra, a háztartások időkezelési gyakorlatára. Fontos annak a kérdésnek a felvetése és megválaszolása, hogy a kimutatható-e etnikus jelleg a megélhetési stratégiák vonatkozásában.

Feladatom annak bemutatása, hogy a vizsgálatba vont munkanélküli háztartások hogyan küzdenek meg a mindennapos pénztelenséggel, milyen tudatosan kialakított megélhetési stratégiákat működtetnek a válsághelyzetük túlélése érdekében.

A megélhetési stratégia fogalmát elsődlegesen a magyarországi roma kutatások alkalmazzák³ és elsődlegesen falusi roma közösségek vizsgálatát végzik el.⁴ Messing Vera és Molnár Emília kutatásai új dimenziókat visznek

3 SZUHAY Péter: *A magyarországi cigányok kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Panoráma Kiadó, Budapest 1999. SZUHAY Péter: „Foglalkozási és megélhetési stratégiák a magyarországi cigányok körében.” In: KEMÉNY István (összeáll.): *A cigányok Magyarországon*. MTA, Bp., 1999. 139–160. MESSING Vera – MOLNÁR Emília: Szegény családok megélhetési stratégiái regionális és etnikai metszetekben. Az OTKA 67898 számú kutatásának kutatási zárójelentése. http://www.socio.mta.hu/dynamic/otka_zarojelentes.pdf (a letöltés dátuma 2014. április 25.)

4 FLECK Gábor – VIRÁG Tünde: „Hagyomány és alkalmazkodás, avagy Gilvánfa kívül – belül.” *Szociológiai Szemle*, 3. évf. 1. sz. (1998) <http://www.mtapti.hu/mszt/19981/#01> (a letöltés dátuma 2014. április 25.), FLECK Gábor – VIRÁG Tünde: „Élet a Bodza utcában.” In: SZUHAY Péter (szerk.): *Roma antropológia*. Szöveggyűjtemény. DVD-Rom. Phare-ICSSZEM: Program az Összetartó Társadalom megteremtéséért. Budapest, 2004., FLECK Gábor – ORSÓS János – VIRÁG Tünde: „Élet a Bodza utcában.” In: KEMÉNY István (szerk.): *A román/cigányok és a láthatatlan gazdaság*. Osiris – MTAKI, Bp., 2004., VIRÁG Tünde: „Az etnikai szegregáció változatai.” In: BARRANYI Béla (szerk.): *Roma szegregációs folyamatok a csereháti és dél-baranyai kistérségekben*. Gondolat Kiadó, Bp., 2005. 84–132., VIRÁG Tünde: „A gettósodó térség.” *Szociológiai Szemle*, 11. évf. 1. sz. 2006. 60–76., VIRÁG Tünde: „Változó gazdasági-társadalmi kapcsolatok egy cigányok lakta faluban.” *Szociológiai Szemle*, 13. évf.

a megélhetési stratégiák magyarországi feltárásába, amikor is vizsgálatukat kiterjesztik a romák mellett adott településen élő többi etnikai csoportra is és a korábbi elemzések falura irányultságát kibővítik városi közösségek elemzésével.⁵ Miután a megélhetési stratégia fogalom jóval komplexebb jelentéstartalmú a jövedelemszerzés és a gazdasági stratégia terminusnál, a továbbiakban ezt használom. Bánlaky Pál megfogalmazása szerint a megélhetési stratégia „egy terv, elgondolás, valamilyen összetett cselekvési algoritmus kidolgozása arra nézve, hogy adott feltételek között hogyan lehet biztosítani a család megélhetését. Ennek részét képezik a jövedelemszerző tevékenységek éppúgy, mint a költség-racionalizálásra vonatkozó elképzelések, a fogyasztási szerkezet átalakítása, a családi munkamegosztás újra-strukturálása, valamint az értékrend átstrukturálása is.”⁶

2. A VIZSGÁLT TELEPÜLÉSEK JELLEMZŐI

A kutatásba bevont személyek mindegyike tartós munkanélküli. A vizsgálat a vidéki Magyarország három kiválasztott megyéjének (Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén, Pest) 3–3 településére terjedt ki, ahol a szociális segély csökkentésének hatását tanulmányoztuk. A kvalitatív módszerű kutatás során 35 munkanélkülivel készült félig strukturált interjú. A kiválasztott te-

1. sz. 2008. 60–77., VIRÁG Tünde: „Szegények a kistelepülések fogságában – a szociálpolitika mindennapi gyakorlata egy hátrányos helyzetű térség településein.” *Esély*, 21. évf. 4. sz. 2009. 38–54.. VIRÁG Tünde: „Az „átengedett” munka. Megélhetés és munkavállalás két, cigányok lakta faluban.” In: Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbségtermelő társadalom*. Gondolat, MTA Kisebbségkutató Intézet, Bp., 2010. 254–265.

5 MESSING Vera – MOLNÁR Emília: Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái”, *Esély*, 23. évf. 1. sz. 2011. 53–80.

6 BÁNLAKY Pál – KEVY Beáta: *Falusi cigányok 1998. Élethelyzet, előítéletek, a „többiekhez” való viszony*. Szociális és Családügyi Minisztérium Család- Gyermekek- és Ifjúságvédelmi Főosztály. Bp., 1999.

lepülések minden polgármesterével is sor került interjú felvételére. Több esetben a helyi roma önkormányzat elnökeit vagy tisztségviselőit is bevontuk az adatfelvételbe. A társadalomtudományi felmérés az egyes falvakban élő tartós munkanélküliek vonatkozásában nem törekedhetett – kvalitatív irányultságából következően – a reprezentativitásra. Az interjúalanyok anonimitásának megőrzése céljából nem adjuk meg sem a vizsgált falvak nevét, sem a kutatásba bevont személyek személyes adatait.⁷

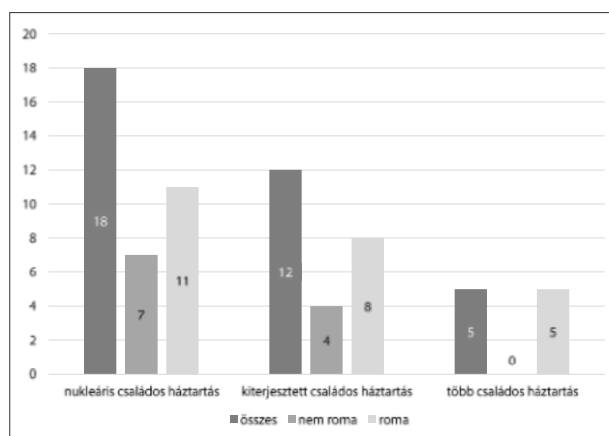
Megye	Település	A társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott települések	Az országos átlagot legalább 1,75-szörösen meghaladó munkanélküliségű települések
Baranya	N falu	1	1
	M falu	1	1
	L falu	0	1
Borsod-Abaúj-Zemplén	B falu	0	1
	C falu	1	1
	D falu	1	1
Pest	R falu	0	0
	S falu	0	0
	T falu	0	0

A vizsgált települések besorolása a hátrányos helyzet alapján⁸ (saját szerkesztés)

- 7 BIGAZZI Sára – BOKRÉTÁS Ildikó „Olyannak látom a világot, hogy tiszta fekete...” Szociálpszichológiai tanulmány. In: NAGY Katalin (szerk.): **A szociális segély csökkentésének hatásai a vidéki Magyarországon**. Interdiszciplináris dokumentáció. Pro Cse-rehát Egyesület, Bp., 2013. 34–48.
- 8 A társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott, illetve az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott települések jegyzékéről szóló 240/2006. (XI. 30.) Kormányrendelet melléklete szerinti hátrányos helyzetű települések listája alapján. A kedvezményezett térségek besorolásáról szóló 311/2007. (XI. 17.) Korm. rendelet 3. § (2) bekezdése szerint azok a települések, amelyek társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott és az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott települések, **a leghátrányosabb helyzetű kistérségekkel azonos elbánásban részesülnek.**

A táblázatból egyértelműen kitűnik, hogy a vizsgálatba vont baranyai és borsodi településeken a munkanélküliek aránya jóval meghaladja az országos átlagot és a hat településből négyben a társadalmi-gazdasági és infrastrukturális körülmények is sokkal rosszabbak. A mintába került három Pest megyei településen ezek a mutatók nem térnek el jelentősen az országos átlagtól. Ezen települések egyike sem hátrányos helyzetű, eltérően a baranyai és borsodi falvaktól, ahol négy falu halmozottan hátrányos helyzetű.

3. A VIZSGÁLT HÁZTARTÁSOK ÖSSZETÉTELE

A vizsgált háztartások szerkezete a Laslett-Hammel féle kategóriarendszer szerint (saját szerkesztés)

A vizsgálatba bevont 35 háztartást a Laslett-Hammel-féle kategóriarendszer szerint tipologizáltuk.⁹ Miután egyedül élő és nem család típusú háztartást nem találtunk, csak az egyszerű családi háztartásokat, a kiterjesztett családi háztartásokat és a többcsaládos háztartásokat

jelenítettük meg önálló kategóriaként az ábrán. Feltűnő, hogy jelentékeny arányban vannak jelen a tartós munkanélküliek háztartásaiban a

9 A Laslett-Hammel féle tipológia 6 fő típusba sorolja a háztartásokat: 1. Egyedül élők 2. Nem család háztartások 3. Egyszerű családi háztartások (a háztartásban csak egy családmag található) 4. Kiterjesztett családi háztartások (a családmaghoz nem tartozó felmenő, lemenő vagy oldalági rokonnal együtt élő egyszerű család) 5. Többcsaládos háztartások 6. Egyértelműen nem besorolható háztartások. LASLET, Peter – HAMMEL, Eugene: „Comparing household structure over time and between cultures.” *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 16, No. 1. 1974. 73–103.

nem nukleáris családot magukba foglaló típusok. Az összes háztartás vizsgálata során ezek száma megközelítőleg azonos az egyszerű családok háztartások számával.

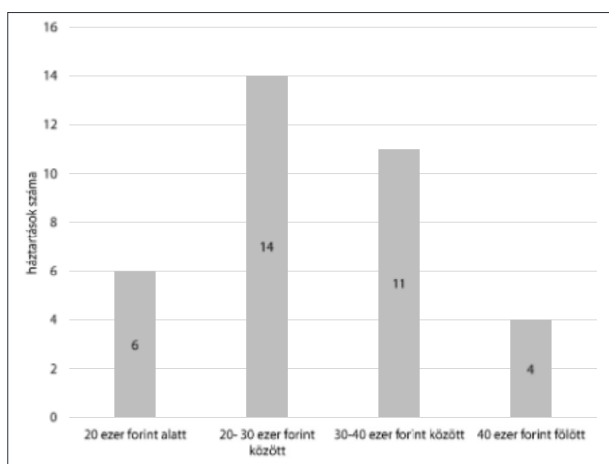
Érdekes az adatokat olyan szempontból is megnézni, amikor azok a roma és nem roma háztartásokban megjelenő típusokat mutatják. A nem roma háztartások esetében egyértelműen túlsúlyban vannak a nukleáris családok háztartások és egyáltalán nem jellemző a többcsaládos háztartás típus. A vizsgálatba vont roma háztartások esetében alapvetően más szerkezetet találunk. Az ábrából egyértelműen kitűnik, hogy a tartósan munkanélküli roma háztartások esetében a nukleáris családok kisebb arányt képviselnek, mint a kiterjesztett családok háztartások és a több családok háztartások. Az utóbbi típus a háztartások ötödét foglalja magában. Ebből arra következtethetünk, hogy a roma családok esetében a szélesebb családi, rokoni körben való élés fontos stratégiai eszköz a krízishelyzet leküzdése során.

4. A MEGÉLHETÉSI STRATÉGIÁK

A megélhetési stratégiák a háztartások szintjén kialakítottak. Miután olyan háztartásokról van szó, ahol valamelyik felnőtt családtag (de általában mindkettő) tartósan munkanélküli, hosszú időszak alatt kialakított és működő megélhetési stratégiákat találunk. A létrejövő megoldások krízishelyzetre kialakítottak, így azokat kényszerhelyzetben létrejövő túlélési stratégiának tekinthetjük. A megélhetési stratégiák jellemzői, hogy igen adaptívak és flexibilisek.

4.1 A háztartások jövedelemszerkezete

Az interjúk adatai alapján csoportokba soroltuk az egy főre eső tartós bevételek alapján a háztartásokat. Az egy főre eső (az elsődleges munkaerő-

Az egy főre jutó jövedelmek összege háztartásonként (saját szerkesztés)

ez az összeg egy főre számítva meghaladja a 40.000 forintot. A legmagasabb érték 51.400 forint. A többi háztartás esetében 20–40 ezer forint közé esik az egy főre jutó fix jövedelem. A legkisebb érték 14.300 forint/fő. Fontos hangsúlyozni, hogy az adatfelvételre 2012 decemberében került sor, amikor a közmunkásként foglalkoztatás igen ritka. Ezért egy nyári időszakban történő adatfelvétel során valamivel magasabb értékeket kapnánk. Magyarországon a szegénységi küszöb értéke 2012-ben (az átlagbér 60 százalékában meghatározott) 62 ezer forintot tett ki. Ez azt jelenti, hogy az összes vizsgált háztartás az egy főre eső összeget tekintve jóval a szegénységi küszöb alatti jövedelemhez jutott. A kutatásról készült átfogó antropológiai záró tanulmány részletesen bemutatja és elemzi a tartósan munkanélküliek megélhetési stratégiáit.¹⁰ Ezek részletező bemutatása helyett jelen tanulmányomban két hangsúlyos részproblemátika bemutatását végzem el, amikor is a sze-

piacról, a közmunkából származó és a transzfer jövedelmekből együttesen befolyó) jövedelem aránya a vizsgált háztartásokban rendkívül alacsony értékeket mutat. A 35 háztartásból 6-ban 20.000 forintnál kevesebb az egy főre jutó biztosnak tekinthető jövedelem. Csak 4 olyan háztartást találunk, ahol

10 KOTICS József: „A mai napnak való vagyok...” Tartósan munkanélküliek megélhetési stratégiái. Antropológiai tanulmány. In: NAGY Katalin (szerk.): *A szociális segély csökkentésének hatásai a vidéki Magyarországon*. Interdiszciplináris dokumentáció. Pro Cserehát Egyesület, Bp., 2013. 50–70.

mélyközi kapcsolatok rendszerének vizsgálatára és a megélhetési stratégiák etnikus jellegére vonatkozó kutatási eredményeket veszem számba.

5. A KAPCSOLATI HÁLÓ SZEREPE A MEGÉLHETÉSI STRATÉGIÁKRA

A kutatás során nagy figyelmet fordítottunk a társadalmi kapcsolatháló vizsgálatára.¹¹ Az eddigi vizsgálatok is arra utalnak, hogy a megélhetési stratégiák szoros kapcsolatba hozhatók az adott egyén kapcsolati hálójával.¹² Az interjúalanyok közösségi hálójának vizsgálata során feltűnően gyakori a beszűkült közösségi kapcsolatrendszerrel jellemezhető alany. A nőké-
től eltérő, annál közösségileg jóval aktívabb kapcsolati hálót működtetnek a munkanélküli fiatalabb korosztályhoz tartozó férfiak.¹³ A felvett bizalmi skála adatai egyértelműen arra utalnak, hogy a vizsgálatba bevont személyek alapvetően csak a szűk családjukban bíznak meg.

„K: Kik azok az emberek, akik számára ön fontos? Itt a településen vagy a családban?

V: Őszintén megmondjam? hát talán csak a párom, de amúgy nem, senkit nem tudnák úgy megnevezni, hogy teljes mértékben ott állna mellettem.” C. falu Borsod 34 éves roma nő

A társadalmi kapcsolatrendszer vonatkozásában feltűnő a helyi egyházakkal való kapcsolat teljes elutasítása, a nagyfokú érdektelenség. Egyedül T. település oláh cigány közösségének életében játszik szerepet a nemrég alakult pünkösdista, neoprotesztáns gyülekezet. Ezt leszámítva az egyház által működtetett alapítványokkal (pl. a Karitás) kerülnek csak kapcsolatba.

11 BIGAZZI – BOKRÉTÁS: i.m. Lásd a bizalmi index grafikonos ábrázolását.

12 MESSING Vera: Lyukakból szőtt háló. „Háztartások közötti támogató kapcsolatok roma és nem roma szegények között.” *Szociológiai Szemle*, 16. évf. 2. sz. 2006. 37–54., MESSING Vera – MOLNÁR Emília: „Bezáródó kapcsolati hálók: szegény roma háztartások kapcsolati jellemzői.” *Esély*, 19. évf. 5. sz. 2011. 47–74.

13 Vö.: BIGAZZI Sára – BOKRÉTÁS Ildikó: i.m.

A helyi roma nemzetiségű önkormányzat szerepe is rendkívül negatív megítélést kap minden településen. Anyagi lehetőségek híján kulturális programokat valósítanak meg, de a helyi romák szociális segítséget várnak tőlük. Civil szervezetekről semmiféle ismeretük nincs, így kapcsolatba sem kerülnek izolált életformájuk következtében velük.

A szolidaritási háló a szegénység következtében szétzilálódik, aminek súlyos következményei vannak a helyzetből való kikerülés szempontjából. Ennek következtében az életformát a teljes alternatíva nélküliség határozza meg.

„Mintha el volnánk barikádozva, nem tudsz kitörni, nincs olyan pontod, ahonnan föl tudnál egy kicsikét állni.” L. falu Baranya 32 éves roma nő

A roma társadalomra korábban jellemző rokoni szolidaritás intézménye már csak egyedi esetekben működik. Azt azonban meg kell jegyezni, hogy a teljesen izolálódott nem roma háztartásokhoz képest a roma családok körében ma is jóval nagyobb az együttműködés és a szolidaritás. Ezt igazolja, hogy a vizsgált háztartásokban csak a romáknál találunk többcsaládosat.

„Akartam mondani, hogy nálunk, romáknál, de nem mindenkinél van ez, hogy ha nekem van, akkor van a másikinál is. De nem mindenkinél van ez így. Hiába vannak testvérek, testvérről is irigy, egyik irigyebb, mint a másik. Nálam nincse. Ha nekem van, akkor annyit fogok szorítani, hogy legyen a másik testvéremnek is, mert gondolok őrá is, és ez ne legyen ünnep, ez legyen egy hétköznap, vagy egy hétvége, ha nekem van, akkor lesz neki is. Küldök neki is, legyen neki is. De úgyszintén, ha őnekik van akármi, nem hagynak ki, mert ha kell, ha nem, akkor is. „Hát ez a tiéd, a te részed”. Legyen egy jó alma, vagy legyen egy akármi, ez „Terád gondoltam, ez a tiedé”. Nálunk ez így van, ez így működik”. M. falu Baranya, 41 éves roma nő

„Ha anyagi helyzetben úgy is van, legfeljebb a sógornőmre tudnék számítani, meg tényleg, meg Jlika (CKÖ alelnöke) is elég jól segítgetett nekem, estének idején ő jött segíteni, de haza húzatatott, vagy ha elmegyek a sógornőmhöz, és mondom neki hogy a gyógyszert a gyerekek nem tudom kiváltani egy szóra adja a pénzt, és mondja hogy válts ki nekik. Szóval esetleg ha úgy van rájuk tudok számítani.” C. falu Borsod 34 éves roma nő

Egyes narratívák arról szólnak, hogy korábban ez a rokoni összetartás a családtagok munkavállalását is elősegítette.

„Apám is dolgozott a Vágóhídnál úgy tudott oda bekerülni a másik a harmadik, hogy ő általa, látták, hogy normális ember. Ő akkor vitte a másikat, a harmadikat. Ha már így mentél oda, akkor már nem volt.” L. falu Baranya 32 éves roma nő

Ez a fajta családi szolidaritás egyes esetekben a saját szükséglet korlátozását is elvárja a családtagtól.

„Na hát ebből van nálunk a gond. Örülünk annak, hogy szokott idejárni hozzánk egy hívő asszony, aki ritkán hoz ruhát, és abból gazdálkodunk. Meg úgy van, hogy ha már kell egy cipő, akkor azt megpróbáljuk kiszorítani ilyen téli időben. Ezt muszáj, mert ugye most nem magamról beszélek, mert nekem nincsen csizmám. De ugye húgom sulis, öcsém sulis, nekik fontosabb. Nekem ilyenkor be kell lássam, és hiába kapom én azt a 22.000 forintot, egyértelmű, hogy ők az elsődlegesek, nem én. És akkor oda kell adjam, és úgy. De hát ez minden hónapban így van. Ugyanúgy beleálllok minden dologba. Meg hát ez természetes, nem beleálllok, hanem ez így jön magától. Mert ha nincs otthon, akkor muszáj.” N. falu Baranya, 23 éves roma nő

A közeli rokonokkal a korábban meglévő kölcsönös kisegítések, szívességek elmaradnak és ezek a kapcsolatok romlását eredményezik.

„Most is nagyon sokat csalódom, mert most is onnan kapom a pofonokat, ahonnan nem kellene. Hogy néha, jól van tudok adni egy láda sárgarépát, mert nekem több sárgarépám van, és anyukámat, őtet most nem úgy veszem bele, hanem szoktam neki vinni be zöldbabot ha úgy megyek és akkor egy időben mikor még jól ment, olyan hat-hét éve én is neki álltam én is árulni, ilyen kaja feleségeket, és akkor mondjuk a rokonoknak én is ugyan annyiért adtam amennyiért vettem, de most én megint megszorultam, most én szorultam meg, de már ő nem annyiért adta amennyiért vette, hanem nekem a dupla árért adta ide amit ő megvett. Azért mondom, hogy itten úgy számítani valakire, de abban sem vagyok biztos, 100%-os, az a sógornóm meg izé, a Jolika.” C. falu Borsod 34 éves roma nő

„A rokonokkal azért nem tartom a kapcsolatot, mert most hogy mondjam, van itt az öcsém, az olyan dolgokat művel, hogy inkább nem is akarok velük foglalkozni, mert azok nem azon vannak, hogy családot elartsanak, hogy a család tartsa el őket. És ennek ellene vagyok, mert azért szülte meg őket, és azért csinálta őket a világra, hogy igenis örömet leljen a családba, És az a pénz, nem az övüké, ezt nem tudják megérteni, azok a gyerekeké. Költsék a gyerekekre, elgépezte a pénzt, elissza a pénzt. És ezt nem tudják megérteni. Ezt a pénzt elissza.” N. falu Baranya 41 éves nem roma nő

Több esetet említenek, amikor az anyagi helyzet romlása a korábbi baráti kapcsolatok megszűnéséhez vezet.

„Megmondom őszintén, mióta nincs úgy pénzem, azóta nincsen haver. Mert mikor elváltam, akkor sokáig egyedül voltam, tényleg volt pénzem is, hát dolgoztam, Dabason a Vitafortnál dolgoztam, pénzem is volt, jószágot is tudtam tartani, azokat is eladtam. Volt pénzem is. Addig rengeteg kecském volt. Kecskével foglalkoztam. Addig, míg ettettem a haverjaimat, meg kölcsönadtam nekik, meg itattam őket, addig na-

gyon jó volt. Utána, hogy összejöttünk (második feleségemmel), és utána úgy megszűnt a barátság, szaladgálás, meg pénzzel se úgy álltunk ahogy előtte álltam. És akkor így nincs pénzem, akkor le vagyok szarva, mert nem tudok adni.” R. falu Pest, 45 éves nem roma férfi

A tradicionális nemi szerepek még inkább konzerválódnak a szegénység következtében. Bár a gyerekek után járó szociális juttatásokat a roma családok a nők jövedelmének tekintik, a családban a szerepük továbbra is alávetett.

Megfigyelhető a női munkanélküliek társadalmi kapcsolatrendszerének radikális beszűkülése. Sok esetben havonta egyszer mozdulnak ki a településről, s van, aki a faluban is alig alakít ki interakciókat a szűk rokoni, baráti körön kívül. Bezárkóznak a háztartásaikba.

„Hát sűrű kapcsolat nincsen, mert inkább itthon vagyok egész nap. Nem szoktam sehova se menni.

K: Inkább ők jönnek ide? V: Nem mondhatnám. Mindenki elvan saját magával foglalta. Úgyhogy mindenki otthon van, csinálja a dolgát. C. falu Borsod 29 éves roma nő

Nem járok. Sehova nem járok. Én megmondom úgy, ahogy van, ha most megszűnt a munkám a jövő héttől, akkor én ebből a házból én már ki se mozdulok. Akkor én már csak itt bent magamba”. M. falu 54 éves nem roma nő

Feltűnő, hogy ott is izolálódnak a nők, ahol a közlekedési lehetőségek nagyobb kimozdulást tennének lehetővé. Az egyes családok önmaguk elszigetelése révén bezárkóznak a szűk családi kapcsolatrendszerükbe.

Egyes felfogások a hálózatok, a kapcsolati tőke szerepét emelik ki a bezárkózás jelenségének értelmezhetősége során.¹⁴ A társadalmi tőkével kap-

14 LENGYEL György – SZÁNTÓ Zoltán: Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. Aula Kiadó, Bp., 1998., ORBÁN Annamária – SZÁNTÓ Zoltán:

csolatos újabb kutatások közül itt röviden csak Robert Putnam és Michael Woolcock felfogására utalok. Ők a társadalmi tőke három formáját – megkötő, hídszerű és átívelő – különböztetik meg.¹⁵ A „megkötő” kapcsolatok a bizalmon, reciprocitáson, szolidaritáson alapulnak, és viszonylag zártak. A társadalmi előrelépést és a mobilitást ezzel szemben a társadalmi csoportokon átnyúló kapcsolatok segítik: ezek a „átívelő” és a „hídszerű” kötések. A különböző típusú kapcsolatok eltérő funkcióval bírnak: A megkötő kapcsolatok – a családban, szűk baráti körben vagy szomszédságban – elsősorban a biztonsági háló szerepét töltik be. A tőketípusok közötti egyensúly is lényeges az egyén kapcsolati hálójának szempontjából. A „megkötő” típusú kapcsolatok túlsúlya korlátozhatja az átívelő és hídszerű kapcsolatok létrejöttét, avagy fenntartását.¹⁶

A hálózati modell csomópontok, és az azokat összekötő kapcsolatok hálózataként írja le a társadalmi szerkezetet. Kézenfekvő értelmezési keretként kínálkozik a Granovetter nyomán a kapcsolathálózati irodalomban már paradigmikus jelentőségre szert tett erős-gyenge kötés séma alkalmazása.¹⁷ Bizonyos helyzetekben az erős kötések fontosak, a megnövekedett kockázat észlelése, a bizonytalanságérzet felértékeli az erős kötések, az erős szolidaritás ugyanakkor nagyobb egyéni kockázatvállalást tesz lehetővé. Egyéb erőforrások hiányában, gazdasági nehézségek idején a család jelenti a kedvezőtlen külső környezettel szemben egészében véve a legbiz-

„Társadalmi tőke.” Erdélyi Társadalom, 3. évf. 2. sz. 2005. 55–70.

15 PUTNAM, Robert: *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York, Simon & Schuster. 2000; WOOLCOCK, Michael: „The Place of Social Capital. Understanding Social and Economic Outcomes”. *Canadian Journal of Policy Research*, Vol. 2. No. 1. 2001. 11–17.

16 MESSING: i.m.

17 GRANOVETTER, Mark: „A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata.” In: ANGELUSZ Róbert – TARDOS Róbert: *Társadalmak rejtett hálózata*. Magyar Közvéleménykutató Intézet, Bp., 1991. 371–400.

tonságosabb védővonalat.¹⁸ A rendszerváltás utáni átalakulás során egyes kutatók a védekező (főként családi, rokonsági) jellegű kapcsolatoknak tulajdonítottak fokozott jelentőséget az egyénekre nehezedő gazdasági nehézségek, válságjelenségek, növekvő munkanélküliség időszakában.¹⁹

Ugyancsak a család központi szerepét emeli ki a posztszocialista átalakulási folyamatok értelmezése során a nemzetközi és hazai szakirodalomban újonnan felelevenített familizmus paradigma. A familizmus elmélete a megváltozott, instabilitást előidéző körülményekre kialakított racionális válaszként, alkalmazkodási stratégiaként tekint a családi, rokoni kapcsolatok szerepének felértékelődésére a posztszocialista társadalmakban. Meglátásom szerint az általam vizsgált közösségek megélhetési stratégiáira, a családi kapcsolatokba való bezárkózására a familizmus fogalma sikeresen alkalmazható értelmezési keretet kínál. Ezt a modellt először Edward Banfield használta egy második világháború utáni dél-olaszországi hegyvidéki közösség leírására.²⁰ Az újabb kutatás rámutat a familizmusnak ideológiát és társadalmi állapot egyaránt jelentő voltára.²¹ A familizmus mint társadalmi állapot fogalmával olyan társadalmak írhatók le, amelyekben a bizalom általános szintje alacsony, s amelyekben – éppen ezért – a családi kapcsolatok maradtak, mint egyedüliek, amelyekben az egyének megbízhatnak.²² Ebben a felfogásban a familizmus mint társadalmi állapot nem a

18 ANGELUSZ Róbert – TARDOS Róbert: „A kapcsolathálózati erőforrások átrendeződésének tendenciái a kilencvenes években.” In: KOLOSI Tamás – TÓTH ISTVÁN György – VUKOVICH György (szerk.): *Társadalmi R riport*, TÁRKI, Bp., 1998. 237–256.

19 Uo.

20 BANFIELD, Edward C.: *The Moral Basis of a Backward Society*. Free Press, Glencoe. 1958. Idézi: TORSSELLO, Davide: „Bizalom, bizalmatlanság és társadalmi kapcsolatok egy dél-szlovákiai faluban.” *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 6. évf. 3. sz. 2004. 103–119.

21 DUPCSIK Csaba – TÓTH Olga: „Feminizmus helyett familizmus.” *Demográfia*, 2008. 51. évf. 4. sz. 307–328.

22 Uo.

családi kapcsolatok és a „családbarát attitűdök” immanens, mint inkább relatív erősségéből fakad, amennyiben az egyéb társadalmi kapcsolatok gyengék, ritkák, igen gyakran kényszeren alapulnak, és a résztvevők kölcsönös bizalmatlanságából következően a destabilizáció állandó veszélyének vannak kitéve.²³

A rendszerváltás utáni magyarországi társadalom megörökölt egy sajátos hagyomány együttest, amelynek hatása csökkenő mértékben ugyan, de ma is érezhető. E szerint egyszerre van jelen a valódi családcentrikusságon alapuló, de a társadalmi bizalom terén mutatkozó deficitből eredő familizmus is.²⁴

Számtalan tanulmány emeli ki, hogy Közép-Kelet-Európa országaiban az általános bizalom az intézményekben és emberközi viszonyokban alacsony szintet ér el.²⁵ Ezt a jelenséget általában azokkal a változásokkal magyarázzák, amelyek az 1989-es eseményeket követték: a posztszocialista transzformációval és az általános bizonytalansággal.²⁶ A posztszocialista társadalmak elemzői egyetértenek abban, hogy az intézmények irányába érzett bizalmatlanság a szűk családi, baráti és rokoni közösségbe vetett bizalom privilegizálásával ellensúlyozódik.²⁷ Manapság a személyes bizalom kinyilvánításának egyetlen szférája a család és a rokonság. Mióta az állam elvesztette a szocialista időszakra jellemző, mindent átható jellegét, a falusiak számára a család a segítség, a megbízhatóság és a biztonság „egyetlen

23 Uo.

24 TÓTH Olga – DUPCSIK Csaba: „Az emberekbe vetett bizalom és a családi-, nemi szerepek konzervativizmusa.” In: FÜSTÖS László – GUBA László – SZALMA Ivett (szerk.): *Társadalmi regiszter. 2008/2 Mobilitás, szubjektív jólét és elégedettség* MTA Politikai Tudományok Intézete, MTA Szociológiai Kutatóintézet, Bp., 63–79. Vö.: DUPCSIK – TÓTH: i.m.

25 TORSELLO: i.m.

26 UTASI Ágnes: *A bizalom hálójá. Mikrotársadalmi kapcsolatok, szolidaritás.* Új Mandátum Könyvkiadó, Bp., 2002.

27 TORSELLO: i.m.

forrása”.²⁸ Davide Torsello mutat rá egy írásában, hogy antropológiai tanulmányok sora bizonyítja, az állami szocializmus megszűnése gyakran a szolidaritás és a társadalmi együttműködés megszakítását és a közösségi interakció csökkenését vonta maga után.²⁹ Frances Pine egy dél-lengyelországi hegyvidéki közösségről szóló tanulmányában kiemeli, hogy 1989 után a falusi nők visszahúzódtak az otthonaikba.³⁰ Ezt a jelenséget a termelés szocialista viszonyainak a megszűnésével hozza kapcsolatba. A múltban a nők helyzete, mint gazdasági és reprodukciós termelőké megerősödött a társadalomban. Ma viszont, amikor a háztartás a mindennapi túlélési stratégiák színhelyévé vált, a család jelentősége nőtt meg, és ez egyben a családtagok közötti szolidaritás és összefogás megerősödéséhez is vezetett.³¹

6. A MEGÉLHETÉSI STRATÉGIÁK ETNIKAI DIMENZIÓI

Fontos kérdés a megélhetési stratégiák etnikai dimenzióinak felvetése. Már csak azért is mert egyértelműen megfigyelhető, hogy a lokális társadalmak és az országos közvélekedés egyaránt etnicizálja ezt az életformát, amennyiben a „szegénység kultúráját” és annak jellegzetességeit egyértelműen a romákhoz köti. Egységes cigány megélhetési stratégiákról azonban eleve nem beszélhetünk, hiszen a magyarországi cigányság alapvetően három eltérő csoportra tagolódik.

Az általunk vizsgált falvakban mindhárom jellegzetes magyarországi cigány csoport megjelenik. A baranyai településeken beás cigányok élnek, a borsodi falvakban romungrók, a Pest megyeiekben romungrók és (T. te-

28 Uo.

29 Uo.

30 PINE, Frances: „Redefining Women’s Work in Rural Poland.” In: ABRAHAM, Ray (Eds.): *After Socialism. Land Reform and Social Change in Eastern Europe*. Berghahn Books, Oxford. 1996. 133–155.

31 TORSELLO: i.m.

lepülésen) oláh cigányok. A „cigány megélhetési stratégiák” vizsgálatánál érdemes Messing Vera és Molnár Emília megállapításából kiindulni. „Bizonyos különbségek megfigyelhetőek a cigány és nem cigány szegények között a tekintetben, hogy jellemzően hogyan próbálják meg megélhetésüket biztosítani, csak hogy a különböző cigány csoportok tipikus megélhetési stratégiái is eltérőek. Ez részben azt tükrözi, hogy az adott közösségben korábban milyen tevékenységeknek volt hagyománya, részben pedig azt, hogy az új feltételek között a megélhetésnek milyen útvai maradtak nyitva számukra. Abból, hogy bizonyos különbségek megfigyelhetők a megélhetés módjában cigány és nem cigány szegények között, még nem következik, hogy a boldogulás módjának bármiféle inherens etnikai tartalma lenne. Az ugyanis nem a cigányságból vezethető le, hanem a történetileg kialakult többség–kisebbség kapcsolatnak, legtöbbször a többségi kirekesztésnek a produktuma.”³² Az etnicitás fogalmának újraértelmezése során Durst Judit is azt emeli ki, hogy a jelenség tanulmányozása során annak relációs és szituatív vonatkozásait kell hangsúlyosnak tekinteni. „Az etnicitást a „kultúrához hasonlóan vett változó” helyett sokkal inkább érdemes olyan relációs változónak tekinteni, amely nemcsak több tényező (társadalmi státusz-jellemzők valamint kulturális gyakorlatok) együttes hatásának eredőjeként alakul, hanem ugyanakkor erősen bele is ágyazódik abba a társadalmi kontextusba, amely meghatározza a vizsgált etnikai csoport helyét az őt magába ölelő társadalom interetnikus viszonyainak szövetében. Másképpen fogalmazva: a cigány kategória önmagában csupán egy üres kategória, amely tartalmát csak a nem cigányokkal való kapcsolat révén nyeri el,”³³ Fontos kiemelni,

32 MESSING Vera – MOLNÁR Emília: „Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái”, *Esély*, 23. évf. 1. sz. (2011) 53–80.

33 DURST Judit: Gondolom, hogy cigányok... ennyi gyerekkel...”: etnicitás és reprodukció két észak-magyarországi romungro közösség példáján. In: FEISCHMIDT Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbőségtermelő társadalom*. Gondolat, MTA Kisebbségkutató Intézet, Bp., 2010. 173–194.

hogy a többségi magyarok és maguk a romák is számos tevékenységet tartanak etnikusnak, függetlenül attól, hogy azokat ténylegesen azok-e. Messing Vera és Molnár Emília csak azokat a megélhetési stratégiákat tekinti etnikusnak, amelyeknek az adott népcsoport életében önazonosságot jelentő szerepük van. „Mi etnikusnak azokat a megélhetési módokat tekintjük, amelyeknek identitásképző szerepük van. Mivel azonban az etnikai identitás a külső kijelölés és az önmeghatározás egymásra ható, folyton változó eredménye, nehéz precízen szétválasztani egymástól az etnikus és nem etnikus stratégiákat. Azt mindenesetre meg tudjuk mondani, hogy ebben a dinamikus folyamatban részt vevő csoportok (a nem roma többség és a cigányok egymástól elkülönülő csoportjai) nagyjából mit értenek azon, hogy cigány megélhetési mód.”³⁴ A közvélekedés által cigánynak tartott megélhetési módok Messing Vera és Molnár Emília szerint a következők: fagyűjtés, vasazás, a jóléti rendszer lehetőségeinek kiaknázása, a külső segítségre való tétlen várakozás. Joggal utalnak arra, hogy ezek a tevékenységek egyáltalán nem etnikusak sokkal inkább a kirekesztettség és a gettólét következményei.³⁵ A saját kutatási tapasztalatok is azt erősítik, hogy ezeket a tevékenységeket éppúgy végzik nem roma, kirekesztettségben, szegénységben élő családok is.

A cigányok saját maguk követte megélhetési stratégiáikról különbözőképpen beszélnek, attól függően, hogy mely cigány csoportba tartoznak, és hogy alkalmazott stratégiáik mennyire általánosak a nem cigányok körében.³⁶ Messing Vera és Molnár Emília egy baranyai és borsodi kisvárosban végzett kutatásuk során megfogalmazott eredményei csak bizonyos vonatkozásban érvényesek az általunk kutatott falusi romák megélhetési stratégiáinak etnikus dimenzióira. Megállapításaikat az alábbiakban összegzik: „Cigány megélhetési stratégia” nincs, de vannak olyan megélhetési módo-

34 MESSING – MOLNÁR: i.m.

35 Uo.

36 Uo.

zatok, amelyekkel cigányok, pontosabban egyik vagy másik cigány csoport gyakrabban él. Bár a külső megítélés több olyan tevékenységet is cigányokhoz köt, amit valójában romák és nem romák egyaránt végeznek, identitásképző szerepe az üzletelésnek (az oláh cigányok esetében), a zenélésnek (zenész cigányok esetében) és az erdő javai gyűjtésének, megmunkálásának (beás cigányok) van.”³⁷ Az általunk vizsgált falvak roma csoportjaiban nem találjuk meg ilyen hangsúlyosan a Messing és Molnár által az egyes roma csoportokhoz rendelt identitásképző erővel bíró jellegzetességeket. Egyedül a Baranyában élő beás cigányok esetében látjuk azt, hogy ők még ma is erősen kötődnek az erdei munkákhoz, a fakitermeléshez kapcsolódó munkafolyamatokhoz. Ezeknek a tevékenységeknek körükben ma is identitásképző szerepe van. Az általunk vizsgált borsodi falvakban a romungrók legfőbb tevékenysége a gyűjtögetés, ezt maguk is a cigányokra jellemző etnikus jövedelemszerző tevékenységnek tartják, a zenélésnek az elkülönítő szerepe itt már nem lelhető fel. A T. faluban élő oláh cigányok magukat nem jellemzik etnikus megélhetési módozatokkal, a kereskedés megkülönböztető volta elhalványult. Mindezek a jelenségek arra utalnak, hogy ezek a kategóriák állandó változási folyamaton mennek keresztül és az egyes lokális társadalmak kapcsolatviszonyai meghatározó szerepet játszanak alakulásukban.

Azt látjuk tehát, hogy a megélhetési stratégiák etnikus jellege két szinten ragadható meg, egyfelől az alapján, hogy a helyi társadalmak szereplői ezzel kapcsolatban milyen vélekedéseket forgalmaznak, másfelől makrostrukturális vonatkozásait tekintve (közvélemény). Ez utóbbi értelemben egyáltalában nem beszélhetünk a megélhetési stratégiák etnikus dimenzióiról, hiszen mint utaltunk rá a romákat egységes csoportnak tételezik jellegzetes különbségeik ellenére. De az egyes lokális társadalomban élők saját kategóriát tekintve a különböző etnikumokhoz és így a romákhoz is hozzárendelnek az adott életvilágban karakterisztikusan rájuk jellemző megélhetési

37 Uo.

módozatokat. Azonban hangsúlyozni kell, hogy ezek a tulajdonítások csak történeti kontextusukban ragadhatóak meg, hiszen például egy évszázaddal korábban D. településen a nem roma népesség marginalizált családjai éppúgy alkalmazták az erdőkielésnek azokat a formáit, amelyet ma a roma lakossághoz kötnek. Ebben az esetben arról van szó, hogy az alacsonyabb presztízsű jövedelemszerző tevékenység etnikai dimenziót kap.

7. ÖSSZEGZÉS

Tanulmányunkban azt kívántuk a felvett interjúk elemzésére alapozva bemutatni, hogy a kiválasztott településeken milyen jövedelemszerző tevékenységet folytatnak a munkanélküli háztartások és milyen eszköztárral, stratégiai megoldásokkal rendelkeznek a szegénység ellen folytatott küzdelemben.³⁸ Az egyik legfontosabb tapasztalatunk az, hogy a tartósan munkanélküliek – megfelelő mozgástér híján – alkalmazkodnak a helyzetük kínálta feltételrendszerhez. Ez a jóléti aspirációik szinte teljes redukálásához vezet, igény szintjük a végletekig leegyszerűsödik. Ennek egyenes következménye a „jelennek élés”, Durst Judit Michael Stewarttól kölcsönzött találó kifejezésével élve a jelenre orientált habitus.³⁹ „Az éld túl a mát, majd csak lesz valahogy holnap” felfogás nélkülözi a távlatosságot, az előre tervezést. Ez azonban nem jelenti az életforma szervezetlenségét, spontaneitását, csak arra utal, hogy nem rendelkeznek távlatos jövőképpel.

A megélhetési stratégiák nem mutatnak regionális különbségeket, jóllehet az egyes területek eltérő helyzetűek a gazdasági, infrastrukturális feltételrendszert vagy adottságait illetően. A borsodi és baranyai térség falvai túlnyomórészt hátrányos helyzetűek és mindkét régióra jellemző a „gettósodási” folyamat. Ezzel szemben a Pest megyei települések nem küzdenek ilyen hátrányokkal. Ugyanakkor azok a személyek, akik a vizsgálat körébe kerültek a Pest megyei falvakból helyzetüket tekintve nem különböznek

38 Uo.

39 DURST: i.m.

a másik két térségben élő munkanélküliektől. Ez arra utal, hogy a tartós munkanélküliek életformája és megélhetési stratégiái szubkulturális jellegzetességeket mutatnak és függetlenek attól, hogy milyen térségben történik a létkivitelezés.

Fontos kérdés a megélhetési stratégiák etnikai dimenzióinak felvetése. Már csak azért is mert egyértelműen megfigyelhető, hogy a lokális társadalmak és az országos közvélekedés egyaránt etnicizálja ezt az életformát, amennyiben a „szegénység kultúráját” és annak jellegzetességeit egyértelműen a romákhoz köti.

Az általunk vizsgált munkanélküliek csak elvétve találnak legális foglalkoztatást az elsődleges munkaerőpiacon, ez a szegénységük legfőbb oka. Azok, akik az ipari üzemek átszervezését követően nem tudtak újra elhelyezkedni, vagy valamilyen járadékra szert tenni, jellemzően tartósan munkanélkülivé váltak. E népességben belül különösen nehéz helyzetbe kerültek a romák, mivel a munkaerő kínálatból a munkaadók egy-egy megnyíló állás esetén általában a nem romákat részesítik előnyben. A strukturális tényezők és az etnikai diszkrimináció együttesen tehát meglehetősen kilátástalan helyzetbe hozzák az alacsony képzettségűeket és főként az alacsony képzettségű romákat.⁴⁰ A vizsgálatba bevont helyi társadalmakban a megélhetési stratégiákat alapvetően az határozza meg, hogy az elsődleges munkaerőpiacról és a transzfer jövedelmekből befolyó havonta fixen megkapott összegek rendkívül alacsonyak a vizsgált háztartások túlnyomó részében. Az ebből befolyó jövedelmek egyetlen háztartásban sem fedezik a legelemibb szükségleteket sem teljes körűen. Ezt tetézi az egyéb lehetőségekkel való élés korlátozottsága. A feketemunka korlátozott volta a lokális társadalomban, vagy elérhető közelségben, a munkaadónak való teljes körű kiszolgáltatottság, az alkupozíció hiánya, a napszám lehetőségének behatárolt volta, az ezzel járó nagyon alacsony munkabér, a korábbi patró-

40 MESSING Vera – MOLNÁR Emília: „Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái”, *Esély*, 21. évf. 1. sz. 2011. 53–80.

nus-kliens kapcsolatokból adódó helyi társadalomban korábban rendszeresen fennálló alkalmi „átengedett” munkaalkalmak beszűkülése egyaránt a közmunka lehetőségek maximális igénybevételének irányába mozdítja a tartós munkanélkülieket. A közmunkából származó többletbevételek alig valamivel javítják a megélhetési lehetőségeket. Ennek következtében az életforma legfőbb jellemzője a bizonytalanság, a kiszámíthatatlanság, az instabil helyzet tartóssága. A vizsgált településeken a térbeli, szociális és etnikai hátrányoknak olyan erős kapcsolódása alakult ki, ami a jelenlegi viszonyok között csaknem lehetetlenné tesz mindenfajta kitörést. Nemcsak a helyben való boldogulás lehetetlenült el, de az ingatlanárak hatalmas regionális és települési különbségei következtében szinte semmilyen esély nincs arra, hogy az e településeken rekedt, szegény, munkanélküliséggel sújtott családok elköltözéssel javítsanak helyzetükön.⁴¹ A szegénység és kirekesztettség ilyen erős térbeli koncentrációja, a „gettólét” szükségszerűen együtt jár a többségi társadalom értékrendjétől karakterisztikusan eltérő normák és gyakorlatok kialakulásával.⁴² Virág Tünde megállapítása érvényes a kutatásba bevont településen élő tartós munkanélküliekre is. „A hónapról hónapra való élés, a mindennapi megélhetési gondok a szociális segélyektől való függés csapdájában, a legszegényebb települések fogságában tartja a családokat.”⁴³ A Foglalkozást Helyettesítő Támogatás összegének lecsökkentése nem változtatta meg alapjaiban a vizsgálatba bevont tartós munkanélküliek már korábban kialakított megélhetési stratégiáit. De ez azzal hozható összefüggésbe, hogy már a korábbi élethelyzetek kezelése során is minden lehetséges eszközt mozgósítaniuk kellett a mindennapi gondok leküzdéséhez. A mai állapotok között lehetőségeik még inkább beszűkülnek,

41 VIRÁG Tünde: „A gettósodó térség.” *Szociológiai Szemle*, 11. évf. 1. sz. 2006. 60–76.

42 VIRÁG Tünde: „Szegények a kistelepülések fogságában – a szociálpolitika mindennapi gyakorlata egy hátrányos helyzetű térség településein.” *Esély*, 21. évf. 4. sz. 2009. 38–54.

43 Uo.

a legelemibb fiziológiai igényeik kielégítése is az eddigieknél jóval nagyobb erőfeszítést igényel.

A tartós bizonytalanság következtében a támogató kapcsolatok felerősödnek, de ezzel párhuzamosan az „összekötő” és „átívelő” kapcsolattípusok⁴⁴ – néhány példától eltekintve – szinte teljesen leépülnek, vagy már ki sem alakulnak a többségi társadalom irányába. A gyenge kötések hiánya komoly akadályt jelentik a munkaszerzésnek, egyúttal homogenizálják a munkanélküliek kapcsolati hálóját, ami az egyén és családja teljes körű elszigetelődéséhez, a mobilitási csatornák beszűküléséhez az életforma „gettósodásához” vezet. A kapcsolati hálók az elszegényedés következtében bezáródnak, ezzel párhuzamosan a tartós munkanélküliek beszorulnak a lokális elszigeteltségükbe.⁴⁵ A bezárkózás a szűkebb-tágabb családi-rokoni körbe, racionális válaszként értelmezhető a kialakult helyzetre, védelmet és biztonságot nyújt, de egyben komoly akadályává válik az életlehetőségek kitágításának. Ezek az emberek a negatív választások csapdájában élnek. Ebből a helyzetből a strukturális feltételrendszer megváltozása, a kirekesztettség megszűnése hiányában nincs kitörési lehetőségük.

44 MESSING: i.m.

45 MESSING Vera –MOLNÁR Emília: „Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái”, *Esély*, 21. évf. 1. sz. 2011. 53–80.

FÖLDEVÁRI BARBARA – DALLOS CSABA

„Ők már jobbat nem várhatnak”

Az izsnyétei cigánytábor lakóinak világképe

Tanulmányunkban az izsnyétei „cigánytábor” lakóinak példáján keresztül szeretnénk bemutatni a perifériális társadalmi lét néhány sajátosságát, kiemelten a térkezelés jellegzetességeit.¹ Tanulmányunkat egy kísérlet első lépésének tekintjük: egy probléma hagyományosnak tekintett antropológiai leírása mellett az antropológiai dokumentumfilmes gyakorlat megfontolásait is át kívánjuk adni (mondhatni ugyanazon probléma gyökeresen más módszerű olvasataként). Írásunk tehát egyszerre kutatási jelentés és dokumentumfilmes módszertani beszámoló.

Ulf Hannerz *Soulside: Inquiries into Ghetto Culture and Community* (1969, CUP)² című könyvében az amerikai mainstream és a gettó kultúra kapcsolatát tanulmányozza. Könyvében vizsgálja a szegénység okozta elszigetelődés sajátosságait (afro-amerikaiak szegregációján keresztül). Hannerz a gettót életformaként értelmezi elsősorban, ezt az értelmezést tanulmányunkban elfogadjuk és kiindulópontnak tekintjük, az általa tárgyalt kérdésekre is kívánunk reflektálni saját tereptapasztalataink alapján. A gettó Hannerz szerint nagyon sok dologban különbözik a mainstream kulturális jegyeitől. A gettó sajátos jellemzői szerinte például: háztartásbeli szere-

-
- 1 A kutatás a Társadalmi normák és életstratégiák transzfer folyamatai Kárpátalja egyes településein c. OTKA projekt (K 101810) keretében zajlott.
 - 2 HANNERZ, Ulf: *Soulside: Inquiries into Ghetto Culture and Community*, University Of Chicago Press, Chicago, 2004.

„ŐK MÁR JOBBAT NEM VÁRHTANAK”

... 75

pek női dominanciája, sajátos szexuális viselkedés, relatív vallásközelség, a háztartások flexibilis összetétele, sajátos étkezési szokások stb. A fő kérdés Hannerz szerint az, hogy a „gettó kultúra” egy sajátos megnyilvánulása a főáramú kultúrának, avagy egy egészen más és így más értelmezést is kívánó rendszerként kell rá tekintenünk. Feszeget Hannerz olyan kényes kérdéseket is, hogy mekkora mértékű cselekvési szabadsággal rendelkeznek az úgynevezett „gettólakók”, ha egyáltalán rendelkeznek. Oscar Lewis *Five families*³ könyvében maga is tett fel hasonló kérdéseket, tíz évvel Hannerz előtt, maga is közösségen belüli tanulási folyamatként értelmezte a kultúrát, s ekkor ő úgy definiálta a szegénység kultúráját, mint a szegénység kényszere alatt megvalósuló létformát, tehát egyértelműen kényszerített helyzetként értelmezi, mellyel a sajátos, a csoportra jellemző tulajdonságok járnak. Ezek az Oscar Lewis által kulturális itemeknek, Ulf Hannerz⁴ által a „gettó kultúra jellemzőinek” nevezett tulajdonságokat is tanulmányoztuk a kárpátaljai Izsnyétén, ezek mentén értelmeztük az ott észlelhető jellemző viselkedésmódokat, stratégiákat.

2012–13-ban antropológiai terepmunkán vettünk részt Kárpátalja (Ukrajna) több vegyes (ukrán-magyar-roma) lakosságú településén, többek között a Munkácsi járásban fekvő Izsnyétén (Zsnyatino).

Izsnyétén három etnikum, magyarok, ukránok és magyar nyelvű cigányok élnek együtt, egymás mellett. A falu lakossága a 2001-es népszámlálási adatok alapján 2243 fő, az ukránok aránya ebből kb. 30%. A cigány lakosok száma kb. 100 fő, ez a szám idényszerűen is ingadozik, télen a cigánytáborba többen települnek. A korábbi (romániai) tapasztalatainkkal szemben itt a többségi társadalmat alkotó etnikai csoportok nem keverednek egymással, hanem szigorú térbeli elkülönülésben élnek. Erre utal a falu két részének elnevezése: „magyar vég” és „orosz vég”. Ez a rend alapvetően meghatározza

3 LEWIS, Oscar: *Five Families: Mexican Case Studies in the Culture of Poverty*, Basic Books, New York, 1975.

4 HANNERZ: i.m.

a település mindennapjait, a határt jelző kereszt egyben erőteljes szimbolikus határvonal a két kultúra között, filmbéli elbeszélésben is fontos szerephez juthat.⁵ Ezt az elkülönülést minden társadalmi szereplő elfogadja és fenntartja. E három etnikum közül a cigányok megítélése a legrosszabb, velük, mint a társadalom teljes jogú elemeivel nem számolnak, nem tekintenek rájuk gazdasági erőforrásként. Mind a közbeszédben, mind a helyiek által elfogadott általános gondolkodás terén olyan elemeknek tekintik őket, akikkel nem szükséges együttműködni, hiszen életmódjuk oly mértékben eltér a másik két etnikumtól, hogy az a helyiek szemében értelmezhetetlen, egyszersmind elfogadhatatlan. A helyi többségi társadalom tagjai ugyanakkor a cigányokkal szemben nem ellenségesek. A cigánytábor generációk óta háborítatlanul a falu szélén áll. A többség-kisebbség viszony tulajdonképpen egyfajta status quo-ként értelmezhető: a tábor lakói nem háborgatják a falusiak tulajdonát, cserébe a falu lakói alkalmankénti adományokkal (élelmiszer, ruhanemű, esetleg mezőgazdasági munkáért kapható minimális jövedelem) segítik a cigányokat. A perifériális léthelyzet egyik példája, hogy kiszorultak a falu társadalmi teréből nemcsak fizikai, hanem szimbolikus értelemben is. A helyiek által is „cigánytábor”-nak nevezett, 30 házból álló roma szegregátum a falu határában helyezkedik el, megközelítése a termőföldeken keresztül vezető kis gyalogúton, a falu egyik szennyvíz elvezetőjén keresztül haladva lehetséges, vagy nagy kerülővel, a faluból kivezető útról lekanyarodva. A közösségi térhasználat a romák számára csak korlátozottan valósulhat meg, mert a falu boltját és az iskolát használhatják legitim módon, míg a helyiek számára legfontosabb közösségi tereket, a református

5 DALLOS, Csaba: „Representations through anthropological film – the case of a village in Transcarpathia.” In: BOLTIVECY, S. I. – HRABOVYSKA, S. V. – HLUKHOVA H. V. – KEVESHLIHETI, O. V. – OLENYCH, E. I. (eds): *Materialy III. Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoyi konferencii, prysvyachenoyi dnyu slovyanskyoi kulytury ta pysemnosti: „Slovyanskyi svit: zdobutky, problemy, perspektyvy”*, Uzsgorod, Vydavnyctvo Karpaty, 2013. 161–169. 162.

illetve az ortodox templomot nem. A cigány táborban egy svájci alapítvány évekkal ezelőtt külön, a cigányok számára felépített egy gyülekezeti termet és egy iskolahelyiséget, de ez csak ruha illetve segély osztásakor telik meg. A korábbi (magyar) református pasztorizáció helyét az új református lelkes érkezését követően átvették a közeli városokban található neoprotesztáns kisegyházak (Jehova tanúi, pünkösdisták és szabadkeresztény egyház), de ezek hatása rendkívül csekély. Gondolkodásukban és értékrendszerükben a cigánytábor lakói istenhívők, de ez nem intézményesül, a vallásgyakorlás színtere a privát szférába szorult vissza.

Az izsnyétei cigánytáborban filmezve, leendő dokumentumfilmünk elbeszélésterét vizsgálva feltűnt a makroszintű összefüggések hiánya. Az interjúkhoz használt hagyományos térbeli projektív kérdéseket (Hová utazna?, Hová térne vissza?, Mire vágyik?) rendre elhárították. Úgy tűnt, mintha nem lenne közvetlen képzetük arról a világról, ami a cigánytábor környezetén túl helyezkedik el. (Ahogy a forgatással előrehaladtunk, bebizonyosodott, hogy ez egyben generációs különbség és konfliktusforrás is: az idősebbek bővebb tapasztalatokkal rendelkeztek. A tudástöbblet miatt feljogosultnak érezték magukat, hogy a fiatalabbakat iskolázatlanságuk, tapasztalatlanságuk miatt bírálják.)

A cigánytábor dokumentumfilmjének mezo-tere a tábor és a falu, valamint az ezeket körülölelő tér. A romák térhasználatának megoszlása sajátos elrendeződést mutat és megmutatja a falu sajátos etnikai viszonyait is. A cigánytábor lakói kiterjedtebben használják a falu magyarok lakta részét (az ún. "magyar-véget"), az időszakos munkavégzés helyszínei pedig a környékbeli erdős és mezőgazdasági művelés alá vont területekhez kötik őket. A hagyományos kézműves foglalkozásként úzótt kosárfonás néhány családnak jelent kiegészítő jövedelemforrást, az ehhez szükséges alapanyagot helyben, a tábor mellett található kis tavak mellől szerzik be. A film által bejárt tér tehát egy ember által gyalogosan néhány óra alatt elérhető távolságot ölel fel. Mivel a cigányok semmilyen járművel sem rendelkeznek, az

általuk bejárt útvonalak szinte minden esetben informálisak, ad hoc módon kialakítottak. A cigánytáborba vezető, mindenki által használt utat is a tábor és a falu között elterülő termőföldön keresztül taposták.

Ahogy első kutatási jelentésünkben megállapítottuk: „A cigánytábort, a cigányok a sajátjuknak érzik, lakóterületüket a közösségük tulajdonának tekintik, a lakóhely tulajdonlás szerepe egyénileg meglehetősen csekély.

„ŐK MÁR JOBBAT NEM VÁRHNÁK”

... 79

A házakhoz tartozó telek és kert részeket nem választják el kerítésekkel, a rendszerint közös udvarokat mindenki korlátozás nélkül használhatja. Természetesen mindenkinek megvan a saját háza, ezt a közösség számon tartja, mindenki mindenkiről tudja, hogy hol lakik, ám ez nem jelent többet annál, hogy ki éppen melyik házban tartózkodik a családjával, tehát csak praktikus szempontból van jelentősége. A lakóház szerepe, mint egy család

otthona kizárólag gyakorlati szempontból számít, például: akkora legyen, hogy abban a család összes tagja elférjen, védett legyen az időjárás viszonyosságaitól, mindenkinek legyen fekhelye stb. A cigánytábor egész területén otthon érzik magukat, közösségi tulajdonnak tekintik a területet, ahol élnek.”⁶

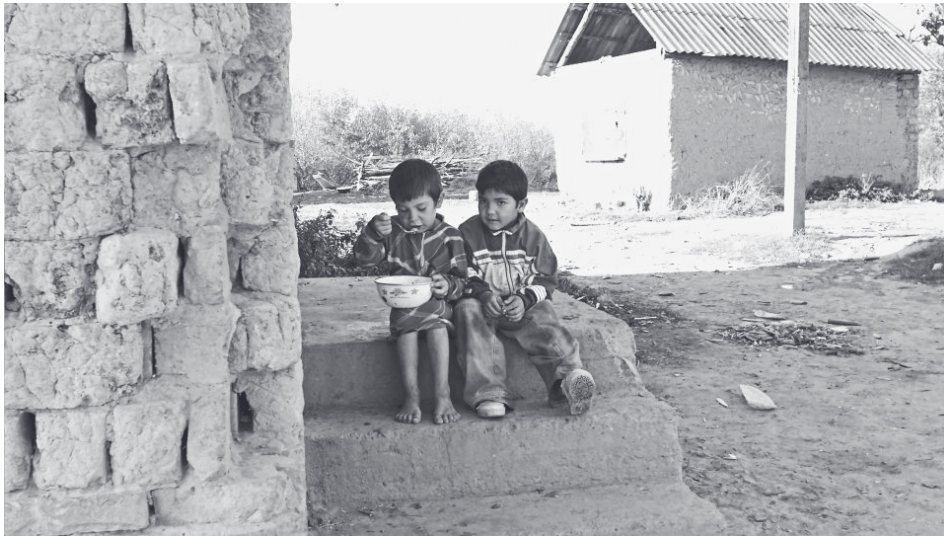
A filmezés során egyértelműen a mikroszintű térhasználat megjelenítése kaphatta a legnagyobb szerepet. Az egyéni életsorsok, értékítéletek, értékrendszerek, illetve saját sorsukra való reflexiók adják a felvett nyersanyag túlnyomó részét. A mikrovilágokba való betekintés számos olyan sajátosságot tár fel, amelyek a többségi társadalom tagjainál nem jelennek meg. Ezek közül a két legszembetűnőbb a női nemi szerepekhez kötődik. A nők szinte egész napjukat a cigánytábor házai közötti szabad térben töltik, többnyire csoportosan vagy gyerekekkel körülvéve. Csak estére vagy rossz időben, hidegben húzódnak a házakba, de ilyenkor a belső terek is közösségi térként funkcionálnak. A gyerekek ezen közösségi terek között teljesen szabadon mozoghatnak.

6 DALLOS: i.m. 164–165.

„ŐK MÁR JOBBAT NEM VÁRHNÁK”

... 81

A többségi társadalom számára normálisnak tartott lakásberendezés és annak eszközei, tárgyai szinte teljes egészében hiányoznak, minimális használati tárggyal rendelkeznek, ezek főként a főzéshez és étkezéshez, valamint a mosáshoz szükséges eszközök. Ezen eszközök hiánya rendkívül szembetűnő, a cigánytábor vizuális reprezentációjának egyik leghatékonyabb módszere a mindennapok szituatív megjelenítése.

Nyelvhasználatukat tekintve az izsnyétei cigányok magyar nyelvűek, ám a beszélt nyelvük hordoz ukrán és orosz jövevényszavakat is. Ennek ellenére nyelvi identitásuk a kárpátaljai magyar kisebbséghez köti őket, nyelvhasználatuk alapján önmagukat is magyarnak vallják, ám minden egyéb értelemben: szokásaik, életmódjuk és értékrendjük alapján a falu lakói és ők maguk is elkülönítik, cigányként határozzák meg magukat.

„ŐK MÁR JOBBAT NEM VÁRHATNAK”

... 83

A legnagyobb fokú hasonlóság más (általunk is tanulmányozott) roma csoportokkal, a nemi szerepek tekintetében lelhető fel valamint a gyermeknevelés, a gyermekhez való viszonyok kapcsán. Eddigi tapasztalataink, általunk vizsgált roma csoportok általános nemi szerepekre vonatkozó normáit tanulmányozva megállapíthatjuk, hogy a nők fő feladata a háztartás teljes körű ellátása, a gyermekek nevelése, a család hétköznapjait a nő

(feleség, anya) tartja mederben. A nő életének fő feladata a gyermek szülés és gondozás. A családok irányítója szimbolikusan a férfi, ám a hétköznapi terheit rendszerint a nő viseli.

Izsnyéten főleg a sajátos gazdasági stratégiák miatt, amely jelen esetben a távoli szeméttelpeken való gyűjtögetést jelenti, a nőkre nemhogy domináns szerep, hanem gyakorlatilag a háztartás egész terhe jut. Még azon esetekben is, amikor a családfő, a család férfitagja otthon tartózkodott az interjúnk során, ritkán fordult elő, hogy részt vett volna a beszélgetésben, inkább csak hallgatta, esetenként apró megjegyzést fűzött hozzá. Az interjúk tapasztalatai alapján elmondható, hogy a családról való kommunikálás a nők feladata, szívesebben válaszoltak kérdésekre és aktívabban vettek részt a kutatókkal való interakcióban. Sajátos viselkedési minták is előfordultak, amely tekintetben hasonlóságot mutattak az izsnyétei cigánytábor nőtagjai más vizsgált roma csoportokkal. Ilyen volt például az, hogy a nők rendszerint szoknyát viseltek, s elmondásuk alapján csak az a roma nő viselhet nadrágot, aki erre a férjétől engedélyt kap.

Az izsnyétei cigánytáborban a háztartások összetétele rendkívül flexibilis. Főként praktikussági szempontokat figyelembe véve éle együtt akár

több generáció. Leginkább azt tartják szem előtt, hogy kik hol és hogyan férnek el. Nem ritka, hogy egy térben 9–10 ember is alszik.

A gettólétre jellemző Hannerz szerint, hogy lakói sajátos étkezési szokásokat alakítanak ki.⁷ Izsnyétén nők többsége, amíg az időjárás viszonyok engedik szabad tűzön készíti el a család ebédjét, vacsoráját, ami rendszerint, tészta és krumpli valamely formája. A családok többsége naponta egyszer eszik, egy főétkezést fogyasztanak el, ezt maximum kenyérfélével egészítik ki napközben, ebből is következik, hogy a szegregátum lakóinak jórésze sovány, alultáplált.

Problémás, központi kérdés a szegregátum lakóinak vallási hovatartozása. Jóideig a romák bejártak a falu református templomában, ami a „magyar végen” található, hiszen az Izsnyétén élő magyarok református vallásúak. Az „orosz végen” élő ukránok ortodox vallásúak, oda sem a magyarok, sem a cigányok nem járnak, 1–2 vegyes házasság eredményétől eltekintve. Számos elmélet kering a magyarok és a cigányok között arról, hogy mi lehet annak az oka, hogy a cigányok kiszorultak a református templomból. So-

7 HANNERZ: i.m.

kan a lelkészváltást nevezik meg fő indokként, mások szerint túl nagy teret nyertek a szabad keresztény kisegyházak a cigányok pasztorizációjában. A cigányok önmagukat keresztényként definiálják, erős istenhittel rendelkeznek és gyakorta imádkoznak. Számos interjú során említették meg istent, fejezték ki a hitüket egy-egy félmondattal.

A romák perifériális léhelyzetükből adódóan sajátos gazdasági stratégiát voltak kénytelenek kialakítani. A túlélésért folytatott kilátástalan harc elől, amelyet a koldulás és a ritka, napszámban végzett idénymunka, a menekvést a szociális segélyek igénybevétele (ún. gyerekpénz) jelenti, talán egyetlen kivétel a mobilitásra való hajlamot igénylő, ám éppen ezért kevesek által megragadott lehetőség: elmenni „Moszkva mellé” – valójában nem lépik át az ukrán határt – szeméttelepeken fém- és más hasznosítható hulladékot gyűjtögetni.

A faluban munkalehetőség nincs számukra, a magyarok földjeire járnak aratás után tarlózni (összegyűjtögetni az otthagytott terményeket), elvéve napszámos munkára hívják őket, esetleg kerti munkára. Sokan járnak fel a falu ukrán és magyar részére is koldulni, kéregetnek, kosarakat árulnak. Az egyetlen hagyományörzőnek tekinthető munkavégzési forma a kosárfonás,

„ŐK MÁR JOBBAT NEM VÁRHATNAK”

... 87

amely egyben a túlélési stratégia egyik alapköve is. Nemzedékeken át öröklődik a kosárfonás hagyománya és a gyerekeknek (döntően a fiúgyerekeknek), hamar megtanítják. Sajátos megélhetési forma, amely néhány család él az, hogy a családfő, vagy esetenként az egész család (akár 7–8 gyerekkel együtt) felkerekedik, és elmennek „Moszkva mellé” szeméttelpeken gyűjtögetni. Az ott keresett pénz is éppen csak a napi megélhetésre elegendő, tehát kitörés lehetőségét ez a munkavégzési forma sem hordozza magában.

Ismerjük a társadalomtudományi szakirodalom olyan elemeit, amelyek a kulturális deprivációt, mint állapotot, önmagát gerjesztő folyamatként értelmezik. A „blaming the victim” az áldozatok hibáztatása, vagy inkább felelősségének megkeresése a társadalomtudomány egyik keskeny szegletében helyet kapó, sokat vitatott elméletek.

Összegezve elmondható, hogy az izsnyétei cigánytábor lakóinak élete látványosan alig, vagy nagyon nehezen értelmezhető a külső szemlélő számára. Ám ha jobban megvizsgáljuk és az antropológiai módszertanból megfelelő érzékenységgel választunk technikákat, akkor fellelhetünk olyan elemeket, amelyeket további vizsgálatok alá vetve képet kaphatunk egy olyan világról, ahol a mindent elhalványító szegénységen túl sorsok és életek rajzolódnak ki a maguk egyediségében és értelmezhetőségében.

TOMORY IBOLYA

Enkultúráció és identitás

– egy városi cigány mikroközösség vizsgálata

1. IDENTITÁS

Az identitás fogalma beépült a köztudatba, szinte divat-témává vált a tudományos és hétköznapi életben, az oktatásban. Napjainkban különösen a társadalomtudományok művelőinek kedvelt, szinte már kötelező jelleggel hivatkozott témája. Számos kulturális antropológiai- és szociálantropológiai kutatás és terepmunka foglalkozik vele, nem is beszélve az identitás kialakulását, megnyilvánulásait, átalakulását vizsgáló új szemléletű pszichológiai megközelítésekről.

Az identitás elválaszthatatlan az egyéni fejlődéstől, ugyanakkor erősen kapcsolódik a csoportos, etnikai környezethez, ezért érdemes megvizsgálni a szocializációs, enkultúrációs és nevelési folyamatok tükrében.

Egy rövid elméleti háttér felvázolása után, a fővárosban szerzett gyakorlati tapasztalataimat ismertetem. A kutatásom a „Ki a cigány?” kérdésre fókuszál, az elemzés az adatközlőim által használt kategóriák rendszerében történik.

Az identitás fogalma

Az identitás latin eredetű szó – az *-atis* az *'idem'* = ugyanaz szóból ered –, jelentése **azonosság**¹, de manapság gyakran emlegetik **önazonosság** ér-

1 BAKOS Ferenc: *Idegen szavak és kifejezések szótára*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1989. 352.

telemben is. Az angol **identity** kifejezés körülíró magyarázata (the fact of being who or what a person or thing is) és a szó szinonimái is (name, ID, specification; identification, recognition, naming, singling out)² a **ki és mi vagyok** kérdéskörét érinti. Egy olyan tényezőről van tehát szó, ami egy személy vagy egy tárgy mibenlétére utal, vagyis megmutatja, hogy ki vagy mi az adott személy, csoport vagy tárgy. Közismert kifejezés még az **egyéni azonosságtudat**, az én én vagyok fogalma, és gyakran írják körül hosszabban is az identitást a legkülönbözőbb értelmezésekben.

Az identitás elemeit meg tudjuk határozni: azt, hogy miből áll, hogyan épül fel. Egyes szerzők szerint a tradicionális társadalmakban általában kötöttebb, a közösség által szigorúbban meghatározott elemekből épül fel az identitás, a modern társadalmakban azonban az identitás válságát emlegetik. Az azonosságtudat megtalálása döntő tényező minden ember életében, azonban túlhangsúlyozása már a mai kultúrának a terméke.³

Az ember azonban társas lény, és nem önmagában és önmagától ébred önmagára, hanem a társas környezetében. Az identitás tehát nem magányos tevékenység eredménye, hanem társadalmi folyamat terméke, a másokkal való interakciók során alakul ki, az ember születésétől fogva zajlik. Ezekből a társas tapasztalatokból építi fel minden individuum a saját énjét, amelynek fontos összetevője a csoporthoz-tartozás. Ez a társas identitás alapja: a csoporttal való azonosulás jelenti az én **mi**-vé alakítását, illetve a **mi**-ben benne foglaltatik az én.⁴ Véleményem szerint, a kettő szoros kapcsolatban áll egymással, ugyanakkor egymástól független létezőként is értelmezhető egy-egy vizsgált helyzetben.

2 <http://szotar.sztaki.hu/angol-magyar-szotar>

3 SZŐKE Anna: „Az azonosságtudat fogalma és a nevelés tárgy körének egybefonódása” <http://rmpsz.ro/uploaded/tiny/files/magiszter/2009/nyar/06.pdf> (a letöltés dátuma: 2014. június 29.)

4 ARONSON, Elliot: *A társas lény*, Akadémiai Kiadó, Bp., 2008.

Identitás, csoportidentitás és szociokulturális háttér

Erikson pszichoszociális fejlődésmodellje szerint, minden ember a különböző életszakaszokon keresztül, folyamatosan fejlődik. Ez a fejlődés nyolc fokozatban történik a születéstől a halálig.⁵ Erikson szerint a környezet, amelyben a gyermek él, kulcsfontosságú ebben a folyamatban, hiszen a ~~növekedés-fejlődés~~ az öntudat, az identitás forrása. Az elmélete szerint a húszas évek elejére lezárul az identitásválság korszaka, és kialakul az egyén identitása.

A serdülőkor időszakában tehát az egyén egyre inkább elkezd foglalkozni azzal, hogy ki ő valójában, kikhez tartozik és milyennek tartják mások. A serdülők a felnőttkor felé haladva elkezdnek azokkal a különböző szerepekkel ismerkedni, amelyeket betölthetnek majd a világban. A kísérletezés közben kipróbálnak sok különféle tevékenységet és viselkedési formát. A bőséges alternatíva miatt nehezen tudják eldönteni, hogy hogyan is illenek ők a körülöttük levő világba (szerepkonfúzió). Végül optimális esetben, többnyire a kísérletezés következményeként, kialakul bennük egy identitás-érzés: kik is ők valójában, és merre tart az életük.

Az előzőek értelmében az identitás egyfelől individuális, vagyis az ember cselekvőképes, értelmes és egységes lényként tudja hova tartozik, ~~egy-~~**eséges** önmagával. Másfelől azonban az identitás a másokkal való viszony során formálódik: egy olyan belső „alapmag“, ami nem önmagában létező, autonóm középpont, hanem a környezet által képviselt, közvetített kultúrát (értékek, szokások, szimbólumok stb.) elfogadva, a környezet mintáit teszi sajátjává.

Hall az identitásnak háromféle koncepciójáról beszél: a felvilágosodás szubjektumáéről, amely az egyéni identitást hangsúlyozza, továbbá a szo-

5 ERIKSON, Erik H.: „Az emberi életciklus”, In: BERNÁTH László – SOLYMOSI Katalin (szerk.): *Fejlődéslélektani olvasókönyv*, Tertia, Bp., 1997. 27–43.

ciológiai- és a posztmodern szubjektumról. A társadalmi környezetével interakcióban levő identitást nevezi szociológiai szubjektumnak.⁶ Ennek a szociológiai felfogásnak az értelmében az identitás mintegy hidat képez a „kint” és „bent”, azaz a személyes és külső/nyilvános világ között, és segít ezek harmonizálásában is. Ez azt is jelenti, hogy a szubjektív belső értéket az objektív külső elvárásokhoz igazítjuk úgy, hogy a külső elvárásokat mindeközben a saját részünkkel tesszük. Ennek az egyik oka a társadalmi elvárások rendszere, a másik pedig a szociokulturális környezetben elfoglalt pozíció, és az onnan érkező elvárások. Az identitás így az egyént segíti abban, hogy belehelyezze magát egy struktúrába, amely stabilitást és biztonságot nyújt neki az adott kulturális világban, melynek ő szubjektumként más egyénnel együtt szintén a részét képezi. Ugyanakkor Hall kifejti, hogy a posztmodern szubjektum esetében az egységes és stabil identitás szétesőben van, napjainkra az emberi identitás úgy formálódik, ahogyan azt az embert körülvevő különböző kulturális rendszerek befolyásolják, elvárják.

Eriksen gondolatai a csoportidentitásról is ezt a tényt látszanak alátámasztani. Ő egyenesen a versengéssel kapcsolja össze a fogalmat, miszerint egy csoport identitása mindig azokkal szemben formálódik ki, akik nem a csoport tagjai. Az identitások többértelműek, és ez a többértelműség a történelemhez és a kulturális tartalmakról szóló alkudozásokhoz köthető. A haszonelvűség az egyik tényező, amely az etnikai identitás fennmaradását magyarázza, vagyis az identitás függ azoktól az etnopolitikai szerveződésektől, amelyek a szűkös erőforrásokért folyó versengés során jönnek létre. Mindamellet az azonban a haszon fogalma is kulturális termék. Nehéz megjósolni tehát, hogy a jövőben a különböző népcsoportok esetében mely etnikai vagy más identitások válnak dominánssá. Továbbá kimutatható, hogy számos etnikai kategória akkor is újratermeli az identitást, ha ez

6 HALL, Stuart: A kulturális identitásról, In: FLEINSCHMIDT Margit (szerk.): *Multi-kulturalizmus*, Láthatatlan Kollégium – Osiris, Bp., 1997. 60–85.

csökkenti a jólét és a politikai hatalom megvalósításának esélyeit. Hasonló érvelés mentén mutattak rá arra is, hogy az európai roma identitás fenntartását sokkal inkább kulturális és szimbolikus jelenségnek kell tekintenünk, mintsem versenyképes stratégiának. A roma társadalmak a többségi társadalmaktól eltérő értékeket képviselnek. Így a roma identitást célszerűbb kulturális ténynek, mint a csoportok közötti versengés egyik aspektusának tekinteni.⁷

Többféle identitásról beszélhetünk tehát, többféle értelmezésben: személyes identitásról, csoportidentitásról, multikulturális identitásról, sőt napjaink technikai, internetes világa is identitásformáló tényezőként vonul be a **hovatarozás** területére. A fenti identítások lényegi alkotóelemei a következők:

Személyes identitás

- A személyes identitás minden olyan egyedi tulajdonságot magába foglal, amely egyéni, önmagában megkülönböztet másoktól
- Az individuumok jellegzetes személyes identitással rendelkeznek az egyedülálló személyes élettörténetük, tapasztalataik és egyedi jellemzőik miatt,
- a körülöttük levő szerepmodellek, azok megfigyelése és elsajátítása által,
- saját hajtóerőik, szabályaik által.
- Ami az egyik embert a másiktól megkülönbözteti, az az identitás vagy identítások, amelyeket hangsúlyoznak, vagy amelyek kiemelkedővé teszik adott időben.⁸

7 ERIKSEN, Thomas Hylland: **Etnicitás és nacionalizmus**, Gondolat Kiadó – PTE BTK Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék, Bp., 2011.

8 CARVER, Charles C. – SCHEIER, Michael F.: **Személyiségpszichológia**, Osiris, Bp., 1998.

Csoportidentitás

Az identitások két csoportja (Ting-Toomay)⁹

- elsődleges identitás
- szituációs identitás
- Elsődleges identitások: a kulturális identitás a csoporton belül háttérbe szorul, miközben a személyes identitás fontossága maximalizálódik
- Szituációs identitás: az egyén kulturális identitása válik fontossá a csoporton kívüli interakcióban

Multikulturális identitás

- Az egyéni és csoportos identitáskonceptiók találkozása, világszerte jelentkező jelenség a növekvő mobilitás miatt.
- Az identitás ezen kihívásai növekedni fognak, ahogy a különböző kultúrák folyamatosan kapcsolatba lépnek egymással: például a tengerentúli munkalehetőségek, a kivándorlás, a külföldi tanulás és a vegyes házasságok következtében.

Az e-net identitás

- Korunkban a kulturális identitás nem feltétlenül jelenti az egyénnek egy bizonyos csoporton belüli személyes interakcióit. Ezt a kapcsolatot, érintkezést egy olyan szociális/virtuális háló helyettesíti, amelynek tagjai a média által képviselt normákat utánozzák és követik. Ez az ún. e-net individuumok világa.¹⁰

Az előzőek tükrében – különös tekintettel a felvázolt kulturális háttérre –, az identitás meghatározása a következőkben összegezhető:

9 TING-TOOMAY, Stella: *Communicating across cultures*, Guilford Publications, New York, 1999.

10 <http://einclusion.hu/2013-12-20/more-than-60-of-individuals-in-the-eu28-use-the-internet-daily> (a letöltés dátuma: 2014.07.25.)

- Az identitás jelenti a reflektív önmeghatározást vagy önképet, amit az adott kultúra, a saját kulturális-, etnikai- és nemi szocializációs folyamatok határoznak meg.
- Az identitás szerzett dolog, másokkal való interakcióink alakítják
- A kultúra az identitás formálásának kikerülhetetlen, meghatározó és alakító tényezője.
- Van szakmai, nemzeti és etnikai identitásunk, rendelkezünk kulturális és személyes identitással. Ezek együttese alkotja az identitást.
- A kulturális identitás egy csoport vagy kultúra, vagy az egyén identitása annyiban, amennyire azt a csoporthoz vagy az adott kultúrához tartozás befolyásolja.
- A kulturális identitás sokkal erősebb akkor, amikor csoporton kívüliekkel vagyunk interakcióban, mint a csoporttársakkal való interakciók során.

Egyes kritikusok szerint vitatható a kulturális identitás megőrzése, mivel az a különbözőségeken alapul, és megosztó erőként hat a társadalomban (erről beszél az első afrikai női elnök, Ellen Johnson Sirleaf híres könyvében).¹¹

Véleményem szerint azonban mindenképp szükséges szorgalmazni a személyes- és kulturális identitás megértését, hiszen ez a más kultúrák megértéséhez vezető egyik legfontosabb lépés.

2. ENKULTURÁCIÓ – AZ IDENTITÁS KULTURÁLIS EREDETE

Az enkulturációs folyamatról többféle értelemben beszélnek a téma kutatói, és gyakran a szocializációs folyamat szinonimájaként említik. „E kulturális folyamatok elemzése során megnő az érdeklődésünk a szövevényes

11 SIRLEAF, Ellen Johnson: *Is Child Will Be Great: Memoir of a Remarkable Life by Africa's First Woman President*, Harper-Collins Publishers, New York, 2009.

működésük iránt.” – állítja Nahodl.¹² Annak ellenére, hogy napjainkban még nem tisztázott, sok esetben vitatott a **szocializáció** és az **enkulturáció** kifejezések értelmezése, érintkezése és használata, a fogalmak mibenlétét megvizsgálva, jómagam egyetérték az enkulturáció szó használatának létjogosultságával, különösképpen, ha az identitás és kulturális tanulás szoros kapcsolatára gondolunk.

Enkultúráció, szocializáció

Az emberi kultúrát és viselkedést tanuljuk, minden egyes individuum megtanulja azt felnövekedése, felnőtté válása során. Az antropológusok ezt a tanulási folyamatot enkulturációnak nevezik. A klasszikus antropológiai definíció szerint az enkulturáció a kultúrába való belenevelődés folyamata. A kulturális tudás átadása a következő generációnak (társadalmi belenevelés eszközeivel).¹³

„Az enkulturáció folyamata azt jelenti, hogy az ember a személyes környezete közvetítésével, cselekvő aktivitásával veszi át, teszi belső értékévé a szocializációs folyamatok során azt a kultúrát, amely a tárgyakban, szokásokban, tevékenységi módokban, magatartási mintákban, kommunikációs stílusokban, a nyelv lexikai anyagában, az információkban, a környezet érték- és érdekviszonyaiban körülveszi. Az egyén érett személyiséggé alakul e folyamatban. Eszerint az enkulturáció a kultúrába való „belenövés”, kultúrlénné válás, a legátfogóbb tanulási folyamat, amely minden ember számára minden társadalomban elengedhetetlenül szükséges alapkészsé-

12 NAHODIL, Otakar: „Az enkulturációs folyamatok problematikája a nemzetiségi kutatásban”. In: EPERJESSY Ernő – KRUPPA András (szerk.): **A 3. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai**, Békéscsaba, 1986. 564.

13 BOGLÁR Lajos: **A tükör két oldala, Bevezetés a kulturális antropológiába**, Nyitott Könyv, Bp., 2005. 226.

gek elsajátítása. A szocializációnál általánosabb fogalom, a fennálló társadalomba való beilleszkedésre tesz alkalmassá.”¹⁴

Az amerikai antropológia a szocializációt az enkulturáció szinonimájaként értelmezi, ami szerint a két fogalom nem választható el szisztematikusan. A definíció szerint a szocializáció egy folyamat, amelynek során az egyén a társadalom tagjává válik, a folyamat pedig magába foglalja mind a formális oktatást, mind pedig a szociális szerepekre való informális rávezetést.¹⁵

A különböző antropológiai, fejlődés-lélektani és pedagógiai kiadványokban a szocializáció az enkulturációval együtt a társadalmi folyamat két aspektusára vonatkozik. Legfőbb funkciója az új szerepek megtanulásában fejeződik ki. (lásd előbb Peoples-Bailey, Cole-Cole)¹⁶. A folyamat lényege a szociális normák elsajátítása. Az enkulturációt inkább az adott kultúra karakterjegyeinek megtanulására vonatkoztatják: kompetenssé válni annak nyelvében, viselkedési módjaiban és tudásában.

A szocializáció ugyan szinonimaként használható és értelmezhető, de a „kulturális tartalmak sajátos osztályát: valamely társadalom erkölcsi rendjének megtanulását jelenti” – idézi Fendet Kron.¹⁷ Ebben az értelemben a szocializáció, mint az enkulturáció alkotóeleme, szerves része jelenik meg, amely nélkül a kulturális folyamat lényege, a folyamatosság biztosítása szenvedne csorbát.

Markáns példája a nyelv megtanulása, használata és a társadalmi lényé válás összefüggése: a gyerek elsajátítja a hangok kiejtését, szavakat, mondatokat formál, vagyis megtanul beszélni. Ekkor tanítják meg vele például,

14 BODÓ Barna: „Szórvány – Asszimiláció – Szórványosodás”. In: BODÓ Barna: **Szórvány és Nyelvhatár**. Tanulmányok. Lucidus, Bp., 2009. 15.

15 PEOPLES, James – BAILEY: Garrick: **Humanity**, West Publishing Company, New York – San Francisco, 1991.

16 COLE, Michael – COLE, Sheila R.: **Fejlődéslektan**, Osiris, Bp., 1997.

17 KRON, Friedrich W.: **Pedagógia**, Osiris, Bp., 1997. 79.

hogy kinek hogyan köszönhet, milyen udvariassági-, viselkedési szabályokat kell betartania a különböző személyekkel. Rászólnak, hogy ne kiabáljon másokkal, ne használjon csúnya szavakat stb. Értelemszerűen a tanulási folyamat az eltérő társadalmi-kulturális környezetben különböző dominanciájú, az identitás alapvető alkotója, az enkulturáció hosszabb és szélesebb folyamatának az eredménye.

Enkultúráció és identitás

Az enkultúrációs folyamat eredménye az identitás, egy bizonyos személy identitásának létrejötte a csoporton belül. A társadalom arra törekszik, hogy minden tagja felelős egyén legyen a közösségben. Bár időnként **elidegeníthetnek** egyes személyeket, de a társadalom alapvető szándéka mégis az egyén aktív és eredményes részvétele a közösség életében. A kérdés az, hogy hogyan befolyásolja az enkultúráció a személyiséget? Válaszul a következőket emelem ki: minden egyes individuum genetikusan öröklődő lehetőségekkel és korlátokkal indul. Némely kultúrákban a gyermeknevelés különösképpen hivatott elősegíteni a **megfelelő** személyiség kialakítását. Más eltérő gyakorlatok vannak a függetlenebb, magabiztos személyiség kialakítására.

Másfelől az öntudatosság erősítése is az enkultúrációban rejlik, vagyis annak a függvénye, hogy az egyénnek megvan-e a képessége azonosítani önmagát, mint kulturális objektumot. Az önreflexió, önértékelés, a pozitív értékek önmagunkhoz csatolása biztosítja az individuumok tevékeny részvételét önmaguk felfedezésében, megismerésében.

A kulturális antropológiában az enkultúráció folyamatát gyakran emlegetik együtt a kulturális sémák vagy kulturális modellek fogalmával (Roy D'Andrade nevéhez fűződik)¹⁸. A kulturális sémák egy adott kulturális csoport jelentésrendszerének építőelemei. Lehetnek konkrét fizikai tárgyak,

18 D'ANDRADE, Roy – STRAUSS, Claudia: *Human Motives and Cultural Models*, Cambridge University Press, Cambridge, London – Sydney, 1992.

vagy lehetnek a társas interakciók elvontabb gondolati reprezentációi, amelyeket a csoport tagjai azonos módon dekódolnak. A kulturális modellek nyújtanak alapot a különböző cselekvések – események, szokások, fizikai és mentális tárgyak használata – értelmezéséhez és irányításához. Így például egyes társadalmakban a szülés szinte az élet jelentéktelen része, az anya magányos elvonultságban hozza világra a gyermekét¹⁹, míg máshol többen is ügyelnek az anyára, bábát, orvost hívnak segítségül.²⁰

A fentiek átgondolása, elvezet a kultúra megtanulhatóságának kérdéséhez. Milyen mértékben tudja az ember elsajátítani, integrálni a kultúrát? Az univerzálék mellett milyen sajátos konfigurációk léteznek?

Egyes megfigyelések szerint az enkulturáció sok kultúrában az életre való felkészítésként is értelmezhető. Amennyiben azt feltételezzük, hogy a gyerekek folyamatosan az egészbe helyezve, egymással összefüggésben ismerik meg szűkebb majd a tágabb környezetüket, akkor a „kultúra integrációja tehát nem egyes különálló mozzanatokként, hanem azok összefüggésében és összességként továbbítódik a gyerekek felé. A kultúra ily módon, mint ezek egésze integrálódik, mert együttesen alkotják azt. Ez adja az ember identitásának alapját, biztonságát, tájékozódási képességét a családban, társadalomban és a tágabb környezetben, és segít megerősíteni az alkalmazkodáshoz szükséges, adott kultúrában előnyben részesített személyiségjegyeket.” (lásd a szerző korábbi írását)²¹

Bonyolult, hosszú folyamat útján megy végbe a kulturális integráció, amely végül az identitás formálódását, megerősítését, elsősorban az adott csoport-

19 SHOSTAK, Marjorie: *Nisa, □ eLife and Words of a !Kung woman*, Harvard University Press, Cambridge, 1981. 53–54.

20 COLE – COLE: i.m. 124–127.

21 TOMORY Ibolya: Enkultúráció – szocializáció – nevelés elméleti és gyakorlati oldalról. Fogalmak és példák Afrikából dióhéjban, In: A. GERGELY András – KEMÉNY Márton (szerk.): *Motogoria. Tanulmányok Sárkány Mihály 60. születésnapjára*, MTA PTI – ELTE Kulturális Antropológia szakcsoport, Bp., 2004. 257.

hoz, kultúrához tartozás érzésének tartósságát eredményezi. Az enkulturációnak tehát egyaránt vannak pszichológiai – kognitív, affektív, perszonális, individuális stb. – aspektusai, és társadalmi-, habituális összetevői is.

Mindezeket átgondolva – bár egy személy identitásának specifikuma és minősége kultúránként eltérő –, minden közösségben nagy hangsúlyt fektetnek az identitás megerősítésére, fejlesztésére, és ugyanakkor a kultúrák közös elemek megőrzésére is. (lásd Erikson korábban említett modelljét is).

3. KÖZÖS IDENTITÁS ÉS CIGÁNYLÉT EGY VÁROSI MIKROKÖZÖSSÉGBEN

Napjainkban sok csoport alakul faji, etnikai, kulturális, nemi, szexuális orientáció stb. alapján, s az így kialakuló/kialakított csoportok kisebbségként a társadalom fontos politikai tényezőivé válhatnak. A hazánkban élő roma csoportokat az etnikai alapú kisebbségi csoportok közé sorolják, tagjaikat etnikai hovatartozásuk szerint tartják számon. Erikson például arra a dinamikára hívja fel a figyelmet, amely által az etnicitás értelmezése a mai társadalmakban hasonlóság és különbség, kizárás és befogadás, kulturális homogenizáció és fragmentálódás viszonylatában tárgyalt szociokulturális tényező. Olyan viszonyokat tárgyal, amelyek az etnikai és egyéb társadalmi – nemi, korosztályi, szubkulturális – identifikációk között jönnek létre, és az identitás összefüggéseinek megértését segítik. Felhívja a figyelmet az identitás és multikulturalizmus kapcsolatára.²²

Adatgyűjtés, metódus

Az alábbiakban a romák/cigányok és az identitás viszonyát a hétköznapi valóság, konkrét esetek alapján tárgyalom. A jelen munkát elemzésnek nevezni túlzásnak tartom, nem egy olyan kimerítő terepmunka beszámoló-

22 ERIKSEN: i.m.

ló, amely a kérdéskör minden aspektusának tárgyalását felvállalja. Inkább vizsgálat, mint kutatás, és inkább terepszemle, mint vizsgálat. Valóban a terepen szerzett információkból merítem az itt felvázoltakat, így a cigányok perspektívája vált az elsődleges nézőpontommá.

A kulturális antropológia eszközeit választottam a helyszíni adatgyűjtéshez, mert ezeket tartom a legalkalmasabbnak az olyan érzékeny témák megragadásra, mint az identitás, az etnikumok megismerése.

Mivel a kulturális antropológia tárgya az emberi kultúra, lehetőségünk van a különböző emberi viselkedések, megnyilvánulások, szokások stb. vizsgálatára. Az antropológiai kutatások által megismerhető a különböző társadalmak kulturális képe, az adott helyen, közösségben a kultúra funkciója, és a hozzá kapcsolódó elvárások és elfogadott cselekedetek. Az antropológia specifikus módszere, a **részvevő megfigyelés** lehetővé teszi a külső érdeklődő számára, hogy az érintettek szemével lássa saját helyzetüket, a világot.²³

A megfigyeléseket javarészt Budapest VIII. kerületében végeztem, és egyelőre inkább spontán folyamatként, mint előre tervezett kutatásként beszélhetek róla. A kiindulás könnyű volt, mivel a szomszédságban lakom, igen közel a „terephez”, így viszonylag már biztonságosan mozogtam itt. Az első dolog, az elvegyülés – amivel a kulturális antropológus a vizsgálat/kutatás helyszínén meg kell, hogy küzdjön –, ez esetben jóval egyszerűbben ment, mint például kelet-afrikai terepmunkáim során. Mégis néha úgy éreztem, betolakodó vagyok egy olyan világban, ahol minden más, mint az én – fizikailag egyébként elég hasonló – világomban.

Arra alapoztam, hogy jó néhány emberrel már ismerősként tekintettünk egymásra, többekkel köszönőviszonyban is voltunk. Páran már ismertek valamennyire, tudták rólam például, hogy mivel foglalkozom: „Valami tanárféle...tudod, amelyik a TV-ben volt.... Afrikában volt, azokkal a szegényekkel foglalkozik. Hát azokkal is foglalkozni kell valakinek.” Valahogyan

23 BOGLÁR Lajos: *A tükör két oldala, bevezetés a kulturális antropológiába*, Nyitott Könyvműhely, Bp., 2005.

rám ragadt ez a „TV-s” kategória még akkor, amikor az egyik lakó, egy középkorú nő, megállított az utcán, hogy ő látott engem a TV-ben. Egy jelentéktelen, délelőtti beszélgetős műsorról van szó, de az említett hölgy azóta is mindig figyelt és megemlítette, ha megint látott a TV-ben. Tőle terjedhetett el ez a rám ragasztott ismertetőjegy, aminek egyébként nincs reális alapja, mivel nem vagyok igazán rendszeres TV-s szereplő. A lényeg az, hogy az említetteknek köszönhetően, már létezett egy közös alap, ismerősként és kíváncsian tekintettek rám.

Az a folyamat, aminek a vége a terepmunka lesz, általában úgy zajlik, hogy megállítanak az utcán és kérdeznak: hol jártam, milyenek ott az emberek, mit ettem stb.? Először válaszolok a feltett kérdéseikre, később már más dolgokról is beszélünk pár szót, egyre gyakrabban ismétlődnek a beszélgetéseink, míg lassan én is kérdezni kezdek. Máskor azonban a spontán, hétköznapi helyzetek, témák, a problémák megosztása adja az információszerezés alapját, majd azok rendszerezését és értelmezését. („Hallottál valamit, hogy tényleg építenek majd ide valamit? Mit akarnak ezek vajon? Nekünk senki nem mond semmit.”)

A módszertani összetevők tehát: részvételi központú, a terepen való sűrű jelenlétre alapozott spontán beszélgetések, strukturálatlan és strukturált interjúk.

A jelen tanulmány témájához igazodva, tudatosan alkalmaztam még egy speciális kiegészítő módszert, aminek az „én mondom, te mondog” elnevezést adtam. Ez a módszer egy többlépcsős folyamatot takar, az alapja és a célja egy alapvető bizalmi kapcsolat megteremtésére. Különböző kommunikációs helyzeteket indítottam, és úgy léptem tovább, ahogy azt az adatközlő engedte. Amit magába foglal ez a módszer:

- Az általam elmondott általános ismeretek a cigányságról, gyereknevelési szokásaikról stb.
- Az adatközlők által elmondott élettörténetek, helyzetek, világszemlélet összegző visszaidézése.

Mindkét esetben én vagyok a mesélő, úgy, mintha most én lennék a **mások**, vagy egyszerűen csak mondom, ami eszembe jut és megkérdem/megkérem, hogy szóljon, ha „marhaságokat” beszélek. A jelenlevők helyeselhetnek, közbeszólhatnak, kijavíthatnak, kiegészíthetnek. Ebbe a helyzetbe ágyazva vezettem fel, majd tértem rá az identitást érintő, direkter kérdésekre.

Ezt a módszert azért találtam ki, mert visszajelzést ad az adatközlőknek arról, hogy érdekel és odafigyeltem arra, amit magukról, problémáikról mondtak, másfelől ily módon tudtam összegezni és visszacsatolást is kapni az összegyűlt információkról.

Szeretném leszögezni, hogy nem áll szándékomban kész **receptek**et nyújtani a cigányság identitás-kérdéseinek a megválaszolásához. A célom mindössze annyi, hogy bizonyos, gondolat-szálak felfejtése, bemutatása révén segítséget nyújtsak az olvasóknak megérteni a cigány közösség nézőpontjait is.

A helyszín és az adatközlők

A vizsgált helyszín: Budapest VIII. kerületének egyik leginkább elgetósodott része, több fejlesztési-, városrendezési projekt határterülete, a Fűvészkert közelében fekvő utca régi bérházai és környékük. A központi adatgyűjtési területem egy régi, háromszintes, körfolyosós, rossz állapotú, nagyrészt önkormányzati tulajdonú, 45 lakásos bérház. A lakók a kerület perifériális helyzetű, legalább 50 százalékban munkanélküli vagy alkalmi munkából élő emberek. 9 lakásban lakik nem cigány lakó, a többiben cigány családok – kisebb arányban egyedülálló emberek, párok, esetleg anya gyerekekkel – élnek. Szociális helyzetüket tekintve nagyon hasonló nehézségekkel küzdenek.

A házban összesen négy lakás mondható teljesen komfortosnak. A lakások többségében nincs WC, közös használatú mellékhelyiségek vannak a

folyosók végén, amit azonban a kívülről jövők is rendszeresen használnak. A helyiségek ugyan kulccsal nyílnak, de sokszor felfeszítették a zárat, sok esetben a burkolatra, a folyosón végezték el a dolgukat az érintettek. A lakások különböző méretűek, de az egy és a másfél szobás otthon a leggyakoribb. Jellemző lakás-típus lett az a fajta kialakítás, amelyik két egyszobás lakás egybenyitásából született.

A ház fizikailag és szimbolikusan is nagyjából három részre osztható. Úgy emlegetik egymás közt az ide tartozó lakókat, mint földszintiek, emeletiek, és azon belül is első-, második-, harmadik lakók. Néha elhangzik a „felsők” kifejezés, ami a legfelső emeletre utal.

Adatközlőim száma kevés, elsősorban hét fő kontakt-személyre és közvetlen környezetükre, családjukra korlátozódik a vizsgálat. Néhány egyéb alkalommal, rövid ideig tartó beszélgetések során persze több emberrel találkoztam, de az információk magját kevesen adták:

- egy nyugdíjas pár
- a fiatal, 30 év alatti lányuk két óvodáskorú kisgyerekekkel (a férje börtönben van, el akar válni tőle)
- egy középkorú rokonuk öttagú családjával
- egy másik család négy iskolás gyerekekkel
- egy 46 éves nő két nagykorú gyerekekkel és fogyatékkal élő, alkoholista öccsével
- egy középkorú egyedülálló nő nagykorú fiával
- egy ötvenes éveit felé járó özvegy, elvileg egyedül élő nő, akinél azonban mindig sok a főleg vidéki ismerős, rokon

Adatközlőim mindannyian itt születtek ebben a házban, kivéve az özvegy nőt, aki viszont azt hangoztatja, hogy milyen régóta: 30 éve itt él. Emlékeik szerint, a cigány családok a hatvanas évektől kezdve érkeztek ide vidékről. Házasságok is keresztülhálózák az itt élő cigány családok életét.

Identitáskeresés – Ki a cigány?

Az 1993. évi 77. a **nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól** szóló és a 2011. évi CLXXIX. a **nemzetiségek jogairól** szóló törvény **értelmében**:

- A kisebbségek kultúrája része a magyar kultúrának.
- A kisebbségeknek joguk van a hagyomány, a nyelv és a kultúra ápolásához.
- Megtiltja a diszkriminációt, egyenlő bánásmódot biztosít.
- Helyi és országos kisebbségi Önkormányzatok létrehozása lehetséges.
- Nyolc tanuló szülői kérésére kisebbségi nyelv oktatását lehet indítani.
- Állami normatíva mellé még további normatív támogatást adnak.
- Kulturális örökségek őrzését támogatni kell: könyvtár, múzeum, színház, egyházi tevékenység.

A kisebbségi nevelés, oktatás irányelvei szerint átfogó cigány oktatásfejlesztési program szükséges, a kisebbségi óvodai nevelés céljai és feladatai között a kisebbségi identitástudat kialakulásának és fejlesztésének elősegítése kiemelt helyet kap.

A mai magyarországi törvények szerint az tekintendő valamely kisebbségi, etnikai csoporthoz tartozónak, így cigányak, aki annak vallja magát. Terepi tapasztalataim azonban arra mutattak rá, hogy az, hogy hányan és kik vallják magukat cigánynak, az nagyrészt annak a függvénye, hogy milyen helyzetben vannak a megkérdezettek.

Egyik fő kérdésem az volt adatközlőim felé, hogy szerintük ki a cigány? A leggyakrabban a következő szempontokat említették, fontossági sorrendben:

- aki a cigánysághoz tartozónak érzi magát
- aki cigány származású
- aki a cigány szokásokat követi
- aki a cigány nyelvet beszéli
- aki ismeri a tárgyi kultúrát is

Amiben mindenki egyetértett: ha valaki cigánynak tartja magát, akkor az persze, hogy cigány, de ezt nem mindig jó megmondani. Többek szerint inkább le kell tagadni a **cigányságukat**, mert máris másképp néznek rájuk. Voltak azonban, akik erre rákontrázva azt állították, hogy nem lehet, és nem is érdemes letagadni, mert az úgyis látszik. „Ha ránézésre nem jönnek rá, akkor abból tudni fogják, hogy az ember azt se tudja, hogy kell azt a papírt kitölteni, hogy kell valamit megkérdezni, de a ruhából is látszik, mert az nem olyan... Na, meg úgyis ismernek már minket itt mindenhol...”

Abban is egyetértés volt szinte mindenkinél, hogy egy cigány embernek nem kell feltétlenül mindig cigány nyelven beszélnie. Nem szükséges az se, hogy jól beszéljem **cigányul**, de azért ismernie kell legalább egy alapvető szókészletet, és meg kell értenie mások beszédét. A cigány nyelv alatt többnyire a **lovárit** értették, de megjegyezték, hogy közülük se mindenki beszél egyformán, attól függ, hogy honnan származnak.

Még egy jellemző kategória merült fel a kérdés kapcsán: cigány az, akit a környezete cigánynak tart. A válaszadók nem gondolják egyértelműen elfogadhatónak ezt a kritériumot, mert, ahogy egyik adatközlőm megfogalmazta: „Ha ő nem érzi, hogy az, akkor nem is akar másokkal sem jóban lenni. Akkor meg minek erőltetik, úgysem változik meg, mit gondol, csak azért, mert valaki vagy a hivatal azt mondja rá, hogy cigány”.

A beszélgetések során többször szóba került még a külső jegyek alapján való besorolás, amire jórészt azt mondták: ha cigánynak néz ki valaki, akkor biztosan az is. Arra a kérdésemre, hogy sok déli nép is sötétebb bőrű és hajú, azt felelték, hogy azok nem itt laknak, az más.

Ennek kapcsán aztán arról is beszélünk, hogy lenézik őket a megjelenésük, bőrszínük miatt. Tapasztalataik szerint a sötétebb bőrű, hajú gyerekeket gyakrabban éri megkülönböztetés, a szülők sorra idézték fel az ezzel kapcsolatos iskolai emlékeiket. Másfelől azonban három olyan esetet is említettek, amikor valakire azt mondták, hogy ő oláh cigány, és nem olyan, mint a többi, mert szőke a haja. Megkülönböztető jegyként említették azt

is, hogy „az oláh cigányok nagyon cigányok, mert isznak, balhéznak, nem törődnek semmivel.” Rendszeresen előfordul konfliktus, szóváltás a szomszédok között, akár másik emeleti lakóval is, főleg ha valaki hangoskodik, alkoholos állapotba kerül. Ilyenkor a **cigány** szót, de főleg az **oláh cigányt**, jelzőként, negatívumként használják.

Tanúja voltam egy olyan esetnek, amikor egy család nőtagja, két kisgyerek édesanyja szépen kérte a szomszédját a közös cigány identitásukra hivatkozva, hogy ugyan ne kiabáljon és veszekedjen már vele: „Figyelj ide, te is cigány én is cigány vagyok, igaz te oláh cigány vagy, de csak mind a ketten odatartozunk. Van nekünk is, neked is elég bajod, legalább mi, cigányok tartsunk össze.”

Amikor arról érdeklődtem, hogy mit tudnak az oláh cigányok és a magyar cigányok (romungro) közti különbségekről, arról, hogy őket mi különbözteti meg valójában a másiktól, kiderült, hogy bizony kevés az ilyen jellegű ismeretük. A beásokat emlegették még, de róluk sem tudtak sokat, csupán, hogy „azok meg mind vidéken vannak, de nem sokan vannak.” A gyerekek szinte teljesen „színavakok” ebben az értelemben, nem tesznek különbséget, de a szülőket utánozva néha-néha hallottam, hogy emlegetik az **oláh cigány** jelzőt, ha összezördültek játék közben.

A tárgyi kultúra tekintetében nem láttam nagy érdeklődést, és annyira **elvesztettek** tűnt a tudásuk, hogy jóformán alig akartak erről beszélni. Képeket mutattam néprajzi gyűjteményekből, régi használati tárgyokról, hogy tudják-e, mi az. Néhány esetben felismerték, mondtak is róla valamit, de jószívrrel azt a választ kaptam, hogy ezek nem nekik valók, ilyet itt nem lehet használni, és hogy én vagyok a tanult ember, hát nekem kell tudni. Amikor én kezdtem el a tárgyokról információkat mondani, akkor ráismertek, néha átvették a szót, de leginkább a saját tárgyaikat tartották fontosnak, azokat, amiket használnak. Így kiderült például, hogy minden sütés után olyan alaposan meg kell tisztítani a tepsit, mintha új lenne. Ez egy olyan hagyomány, ami azt hivatott biztosítani, hogy máskor is kerüljön az asztalra finomság,

és legyen belőle elég a gyerekeknek. Ezt korábban még sohasem hallottam, ahogyan azt sem, hogy ha valaki kölcsönkér egy edényt, és a tulajdonosa nem mondja meg, hogy mikor kéri azt vissza, vagy azt mondja, **ráér**, az anynyit jelent: nem kell visszaadni. Ez szerintem félreértésekre adhat okot, és kiderült, hogy már volt is ebből probléma.

Még egy szempontot kínáltam fel: híres cigányokról kérdeztem őket, de az éppen ismert és népszerű zenészeken, énekeseken kívül nem tudtak ilyet említeni. Róluk viszont előszeretettel beszélgetnek, és mindig előkerül valami zene, amit aztán nagyon hangosan hallgatnak, mondván, hogy „mindenki vidámabb lesz tőle, a magyarok meg csak bosszankodjanak”. Cigány írókat, költőket, festőket nem ismernek az itt élő emberek, de ha a politikai élet szereplőit említem, az ismét nagy érdeklődést vált ki.

Összességében a megkérdezettek identitása inkább helyi kötődésű: a család, a közvetlen környezet, a baráti kör, a helyi közösséghez tartozás és a közös sors az alapja. Bármilyen is a környék, a ház, az életkörülmények, itt nagyobb biztonságban érzik magukat, mint máshol, akár egy jobb adottságú helyen, ahol azonban ők lennének kevesebben. Mégis sajátos szocio-kulturális környezet ez, amelyben ezek a cigányok élnek: itt egy magyar társadalmi-kisebbségi csoport mellett számszerűleg többségben élnek, de mégis kisebbségben. Van valamiféle lojalitás a másik csoport felé, de általában mégis **másnak** tekintik a magyarokat, olyanoknak, akiknek jobban megy a sora, mint az övék. Úgy tartják, anyagilag is a magyaroktól függenek, hiszen megélhetésük elsődleges forrása a magyarok vezette intézményektől kapott juttatás.

Az etnikai identitást befolyásoló tényezők

A személyes találkozások során egyre világosabbá vált számomra, hogy ezek az emberek egyfelől könnyen **kezelik** az identitásukat, másfelől azonban megfigyelhető egyfajta identitásprobléma is, főleg a fiatalok körében.

Nem jellemző módon, de olyan is előfordult, hogy valaki identitás-feladással próbált új életet kezdeni, azzal a reménnyel, hogy így majd értékeli a tágabb környezetét.

Ezekben a cigány embereknél erős az alkalmazkodási kényszer, a jobb megélhetés, érvényesülés kényszere, miközben ott él bennük az identitásuk megtartására való törekvés, a saját kultúrájuk megismerésének a vágya is.

Az identitást befolyásoló tényezők közé sorolják:

- Valaki elmeget továbbtanulni. Egyöntetűen azt állítják az adatközlők, hogy ha egy cigány fiatal középiskolába megy és elvégzi azt, vagy ha még tovább folytatja a tanulást, akkor már nem fog visszatérni, elveszíti őt a családja. Ezért ellentmondásos a tanuláshoz való viszonyuk: pozitív és negatív megítélés is van. Mindenki fél egy kicsit tőle, de a gyerekeknek jobb sorsot szeretne. Nem tudják, hogyan előzhetnék meg azt, hogy a tanult ember elszakadjon tőlük. A további kapcsolattartás függvényének tartják azt is, hogy az iskola elvégzése után az illető hogyan halad tovább, mennyire szakad ki a környezetéből. A tanult fiatalok eseteit azonban pozitívként is emlegették, „mert mégiscsak látják, hogy a cigányok is képesek arra, amire mások.” A saját – kis létszámú – adatközlőim véleménye alapján a továbbtanuló cigány emberek identitására pozitívan hatnak a tanulás nyújtotta lehetőségek, felvállalják a cigány mivoltukat.
- A másik tényező: milyen nagy a kontraszt a cigány ember régi és az új világa között? Mennyire érzi magát jól egy másik közegben? Mi az, ami inkább itt vagy ott tartja? Többnyire az új lehetőség, az új környezet a nyertes – ezt állítják az adatközlők. Saját példákat nem, csak hallomásból ismert történeteket tudnak említeni, politikusok, ismert cigányok eseteivel alátámasztva. ”Nézd meg, azok is azt sem tudják, mi a valóság, elfelejtették már, hogy ők is cigányok, csak azt nézik, hogy mennyi pénzt kapnak, de hol van a családjuk, azt nem mutogatják, csak a gazdagságot, amijük most van.” Ambivalens módon, de alapvetően mégis pozitív fel-

hangja van az adatközlők szerint az új környezetnek, az előző pontban említett okok miatt.

- A saját kulturális örökség hiányos ismerete, a nyelv, a szokások részleges őrzése, és az ezek hiányából fakadó hátrányok megélése is hatással van az identitásra. Azt, ami megkülönbözteti őket a többiektől, aminek így negatív hozadéka lehet számukra, azt nem szívesen ápolják, használják, őrzik. Olyan ez, mintha az ember azért tagadná meg önmagát, mert lényének specifikumai veszélyeztetik a gyerekeit. Ebben az esetben is érezhető az ambivalencia: hiszen a nyelv és hagyományok az a kritérium, ami mentén korábban magukat és másokat a cigánysághoz sorolták.
- A többségi társadalom részéről érzékelhető előítéletek, elsősorban a köztudatban élő sztereotípiákkal, negatív megnyilvánulásokkal társuló „cigánykép”, vagy ennek az ellenkezője, az elfogadó viselkedés is identitás-formáló. A cigány-közösség megnyilvánulásaiban is ott szerepelnek a cigányokról alkotott sztereotípiák. Ez pedig egy olyan képet generál, ami szerint ők maguk is azt gondolják, cigánynak lenni nem jó, nem érdemes. A korábban említett szituációfüggő identitás tagadás ennek legjobb példája, más esetben viszont világosan látni, hogy ha elfogadó a környezet, akkor bátrabb az identitás vállalása.

Az identitás erősen kulturális kötődésű, de a **kulturális tudás** sok összetevője elveszett a városi, „elmagyarosodott” közösségekben. Ráadásul az identitás formálódása összekapcsolódik egy társadalmi helyzettel, a szegénységgel, tehetetlenséggel, és sok esetben a bűnöző életmód-moddal, amibe az itt élők beleszületnek. Ezeknek a tényezőknek a hatása egy átfogó „metaidentitásban” nyilvánul meg, ami azt jelenti, hogy ezek az emberek kettős identitással rendelkeznek. El kell távolodniuk saját kultúrájuktól, közelednek a többségi magyar kultúrához, mégsem fogadják el azt teljesen, hanem tartják a cigány hovatartozást. Nyomon követhető egy közösségi (átfogó, meta) identitás, amit ők maguk alakítanak ki, talán éppen a „kinn is vagyok, benn is vagyok” függőségi állapot megkönnyítésére. Azonosságuk,

a közös cigány hovatartozás, egyfelől megkönnyíti az alkalmazkodást, másfelől támaszt nyújt a saját etnikai csoporthoz, kultúrához való tartozásban.

Enkulturráció-szocializáció-nevelés jegyei egy városi cigány közösségben

Mivel engem az identitás-formálódás és nevelés folyamata foglalkoztatott, ennek mozzanatait, megnyilvánulásait is érdeklődéssel figyeltem, és most megpróbálom a sok információ közül kiemelni, bemutatni ezeket is.

Alapvető tény, hogy egy ilyen mikrokörnyezetben is, mint ez a városi környezet, egyszerre kell engedni és határozottnak lenni, asszimilálódni és megőrizni az identitást.

Sok további kérdést tettem fel magamban: Vajon inkább a többségi vagy inkább a hagyományos cigány családmodell és nevelés dominál? Mi jelképezi az otthont, a cigány-létet a gyerekeknek? Hogyan alakul a gyerekek identitása? Ki nevel elsősorban? Milyen nyelven beszél a gyerek és ennek van-e szerepe az identitás alakításában? Ez szándékos irányítással vagy véletlenszerűen alakul? Mi az, amit feltétlenül betartanak?

Az enkulturráció-szocializáció-nevelés összefonódó hármásának rövid, vázaltszerű összefoglalásával fogom megvilágítani azt a miliót, amiben a cigánygyerek növekszik, amit vizsgálati helyszínemen, ebben a városi lokális közösségben tapasztaltam.

- A gyerekek nevelése főleg az anya dolga, de az apával egyetértésben kell nevelni, és a nagyszülők, testvér, rokonok segítségére is támaszkodnak az érintett családok.
- Elsősorban az életre való felkészítés a célja a nevelésnek, születéstől kezdve megjelennek benne a kulturális tudás megőrzésének jelei.
- Jellemző a tiltás, büntetés, parancs hiánya egészen kicsi korban (csecsemő)

- Később megjelenik bizonyos mértékű korlátozás, de a kisgyerekeknek nagy a cselekvési szabadsága
- Jellemző a mozgásszabadság, függetlenség, de az anya állandó, erős kontrollja is
- A biológiai szükségletek, később vágyak, elképzelések viszonylag gyors kielégítése, a késleltetés nehéz elfogadása
- Az idő- és rend-előírások nehézkes betartása, laza szervezésű napok, rá-erős időtöltés, a kötöttségtől feszélyezettség, feszültség jelentkezik
- Odaadó, testvéri magatartásra nevelés, lojalitás hangsúlyozása
- Nagy az idősebb testvér felelőssége a kisebbek iránt
- Kevés a tiltás és a szigorú büntetés, szankcionálás; alapvetően kevés a parancs
- Megkövetelik a szülők és az idősek tiszteletét akár fizikai eszközökkel (pofonnal, veréssel fenyegetés)
- Cél a család és csoport normáinak betartása akár fizikai eszközökkel (pofonnal, veréssel fenyegetés)
- A serdülő fiúkat, lányokat kiemelt bánásmód, figyelem illeti meg
- Kifejezetten a **szeméremre-nevelés** jellemző: a nemek közötti tartózkodó viselkedésre nevelés tizenéves korban, majd váltás egy laza hangnemre
- Ezután közeli, testi kapcsolatok, szélsőséges érzelmi megnyilvánulások
- A felnőtt világban való helykeresésnek része a nemek közötti kapcsolat, a partner „felmutatása”
- A környezet részéről a kapcsolatok hivatalos mederbe terelésének igénye, korai házasság
- Erős érzelmi kötődés a csoporthoz
- Erős érzelmi kitörések konfliktushelyzetben

Befejezésképpen a nyelvi szocializációról érdemes még néhány szót szólni, mert kulcsfontosságúnak tartom a kultúra és identitás szempontjából.

A szülők a gyerekekhez általában magyarul beszélnek, de aki tud **cigányul** is, és fontosnak gondolja, az a többnyelvűséget szorgalmazza. A közösség

az anya nyelvét tartja elsődlegesnek és hangsúlyt fektetnek a tanítására. Ez az a nyelv, amit az anya a leggyakrabban használ, amivel biztosan kommunikál – adott esetben ez a magyar nyelv. A beszélt nyelvnek jelentős szerepe van az identitás alakításában, hiszen a gyerekek magyarnak is fogják magukat érezni. Ebben az esetben a magyar nyelv elsajátítása spontán módon történik, mivel a magyar az alapvető nyelvi közeg, de szándékosság is van a tanításában, használatában.

A nevelési környezet mindig direkt és indirekt módon próbál hatni a gyerekekre. A cigány családokban a direkt nevelői hatás a jellemzőbb. Ezt főleg a nyelvi kommunikáció, a beszédhasználat és -tanítás megnyilvánulásaiban fedeztem fel. A felnőttek szeretnék, ha a gyerek gyorsan megtanulna mindent, ezért a beszéd egyszerűsége a jellemző. Idővel a beszéd-tanulás kiegészül a viselkedésre, elvárásokra vonatkozó utasításokkal, ismeretekkel. A kisgyermekeknek szánt szókincs és a felnőtt szavak együtt, egyszerre vannak jelen a kommunikációban: alkalmazkodik a nyelvhasználat a még keveset tudó igényeihez, így megkönnyítik a gyerek dolgát. Sokszor felfedezhető az ún. párbeszéd-modellálás, amikor az anya kérdez és meg is válaszolja a saját kérdését. Gyakoriak az anya-gyermek kommunikációban a közvetlen, szituációra, jelenre vonatkozó történetek, valamint a gyerekről, családról szóló rögtönzött, hosszabb történetek is. A mese is egy olyan állandó tényező, amivel a gyereket szórakoztatják és tanítják a családban. (Réger Zita hasonlóan ír le a szocializációról.²⁴)

A nyelvhasználat társadalmi és kulturális információt hordoz: a különböző szituációk, a felnőttek közötti viselkedés és kommunikációs helyzetek, amelyekben benne van a résztvevők státusza, szerepviszonyai, az intimitás foka, az interakció célja és módja, szociokulturális információk sora. Így a nyelv és a viselkedés, a környezeti kapcsolatok is az enkulturáció- szocializáció eszközeivé válnak.

24 RÉGER Zita: *Utak a nyelvhez*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1990.

A fokozatosság elve érvényesül a nevelésben: a nyelvi szocializációval párhuzamosan lassanként, de folyamatosan, logikus rendben ismerik meg a gyerekek a szűkebb, majd az egyre táguló világot maguk körül. A kultúra integrációja tehát nem egyes, különálló mozzanatokként, hanem azok összefüggéseiben és összességként továbbítódik a gyerekek felé. A kultúra ily módon, mint ezek egésze integrálódik, mert együttesen alkotják azt. Ez adja az ember identitásának alapját, biztonságát, tájékozódási képességét a családban, társadalomban és a tágabb környezetben, és segít megerősíteni az alkalmazkodáshoz szükséges, adott kultúra által előnyben részesített személyiségjegyeket. (lásd Carver-Schreier)²⁵

A cigány családok sajátos működési módja – a többségi minta mellett eltöltött számos évtized ellenére is – tartósan őriz bizonyos jegyeket, ilyenek például a nevelési-nevelődési folyamat jellemzői. Ennek háttérében a többségi mintáktól való távolmaradás áll, a többségi hatások kevésbé preferált formáinak az elutasítása lesz a cigány identitás fennmaradásának az eszköze. Ellenkező esetben azt veszítenék el, ami a legfontosabb, megszűnnének azok lenni, amik: cigányok.

Lényegét tekintve az enkulturáció a hovatartozást, közösségi érzést erősíti meg. Az iskola szerepe itt válik majd jelentőssé: közösségformáló szerepet ölt magára (vagy legalábbis azt kellene). Ez a közösségformáló szerep pedig közvetlenül kapcsolódik az identitás alakulásához, az egyén biztonságérzetéhez. Ez a szál azonban jóval túlmutat a jelen tanulmány vállalt célkitűzésén, ezért itt és most nem áll módunkban tovább vizsgálni, kifejteni.

25 CARVER – SCHEIER: i.m.

4. AZ EREDMÉNYEK ÁLTALÁNOS ÖSSZEGZÉSE

Vizsgálataim során azt tapasztaltam, hogy az identitás kérdésének elemzése igen sokrétű, számos problémát felszínre hozó feladat. Munkám során mégis főképp azokat az ismerveket, megnyilvánulásokat véltem felfedezni, amelyek többé-kevésbé már ismertek a romákról, és számos esetben említhetik bármely közösségben, bármely csoportba tartozó személyek, mint az identitásuk fontos jellemzőit.

Különbözőképpen gondolkozunk az identitásról, ami bizonyára egyetemes jelenség. Abban azonban egyetérthetünk, hogy az eltérő életmódok, eltérő életszemléletet közvetítenek a következő generációk felé, és ezek a szemléletek direkt vagy indirekt módon megfogalmazódnak minden társadalmi vagy etnikai csoportban. Figyelembe kell tehát vennünk az életutak, az identitás formázásának mintáit. Azt, hogy az identitás milyen kulturális gyökerekhez vezethető vissza, milyen mögöttes rendezőelvek fedezhetők fel az alakulásában, vagyis a kultúrába való belenevelődés és az identitás kapcsolódási pontjait.

A fent leírtak egyik leglényegesebb tanulsága: a cigány kultúrák változossága. Nem léteznek a cigányokra egységesen jellemző „jegyek”, „tulajdonságok”, „élethelyzetek”, hanem lokális helyzetek, közösségek, családok, akik igyekeznek fenntartani az önazonosságukat. Ennek része a „mi-tudat”, ami az „én-tudat” alapja és fordítva.

Magyarországon a cigányságnak általában három csoportját különböztetjük meg. De a bárhol a világon magukat egy közösségként tekintő cigány emberek között gyakran előfordul az is, hogy például romungro létükre megkülönböztetik magukat a szomszéd ház, vagy akár a lakóépületük másik emeletén lakó hasonló szociális helyzetű lakóktól. Mi több, különbözőnek tartják magukat a másik emeleten lakó cigánycsaládoktól, az oláh cigányoktól, vagy a szintén romungro szomszédjaiktól is. Ez a „mi”-tudat azonban nem általánosítható, és nem azonosítható a „cigánysággal” vagy a

„romákkal”, mint egységes csoporttal. Ha valaki mégis „egy kalap alá veszi” őket a többiekkel, ne csodálkozzon, ha nem akarják elfogadni, és nem tartják elég kompetensnek a gyermekeik neveléséhez.

SZEREPI SÁNDOR

A lokális meghatározottság jelentősége az interkulturális nevelés gyakorlatában – különös tekintettel a roma integrációs törekvésekre

1. FOGALMI BIZONYTALANSÁG ÉS ÚTKERESÉS

Az interkulturalitás és multikulturalitás kifejezésekkel olyan fogalmi képletek jelentek meg a hazai társadalomtudományi diskurzusokban, s ezzel párhuzamosan a politikai közbeszédben a '90-es évek második felében, amelyek tartalma rendkívül konfúz gondolkodást, illetve valóságot tükrözött. Az első időszakban egyértelműen a multikulturalitás fogalmának generalizálása vált jellemzővé. Sorra jelentek meg azok a vélemények, melyek a multikulturális társadalom – originálisan amerikai – modelljét a magyar viszonyokra is részben vagy teljes mértékben adaptálhatónak vélték. A fogalom pár magyarországi felbukkanását követő definíciós zűrzavarban többen is rendet próbáltak tenni, annak érdekében, hogy mind az inter-, mind a multikulturalitás, s annak nevelési vetülete is értelmezhetővé, illetve a gyakorlatban is használhatóvá válhasson végre.¹Ez a tartalmi tisztázás leg-

1 Példaként említhetők:

B. NAGY Éva– BORECZKY Ágnes – KOVÁCS Mónika: **Multikulturális nevelés– interkulturális tartalmak**. Educatio Társadalmi Közhasznú Társaság, Budapest. 2008., TORGYIK Judit – KARLOVITZ János Tibor: **Multikulturális nevelés**, <http://www.uni-miskolc.hu/~btntud/multikult.pdf> (a letöltés dátuma 2014. szeptember 20.), VARGA Aranka: **Multikulturalizmus – inkluzív oktatási rendszer**. In: FORRAY R. Kata-

főképp azért vált szükségessé, mert a másfél évtizeddel ezelőtt megjelent szakmai anyagok jó része elsősorban az USA-ban megvalósult modelleket közvetítette felénk. Így a multikulturalitás fogalmát használva egyetemlegesen minden olyan az adott társadalomban jelen lévő kulturális alapú polarizáltságra, differenciáltságra, mely a többség-kisebbség együttélési képletében értelmezhető. Ennek értelmében nem csupán etnikai-vallási alapon beszélhetünk különböző kultúrák együttéléséről, azaz multikulturális társadalomról, hanem olyan eltérő jellemzőkkel bíró csoportok viszonyáról a többséghez, mint pl. a nők, az idősek, a homoszexuálisok, vagy akár a speciális szükségletű emberek. Ahogy Torgyik és Karlovitz fogalmaz jegyzetükben:” Gyűjtőfogalomnak mondható, amely sokféle, egymástól is igen különböző programot, koncepciót, elképzelést foglal magában, így például a multikulturális kommunikációt, az interetnikus konfliktusmegoldást, a multikulturális tananyagfejlesztést, a kisebbségi kultúrák megismerésének módszertanát, a kisebbségi diákok számára azonos oktatási feltételek biztosítását. A témakör kapcsán Amerikában nem csak az etnikai kisebbségek helyzetével, nevelésével kapcsolatos kérdések jutnak a tanárok eszébe, hanem a fenti fogalom szorosan összekapcsolódott a társadalom más kisebbségi csoportjaival, nevezetesen a nők és a fogyatékkal élők oktatásügyi kérdéseivel is.”²

A másik probléma nemcsak a tartalmi különbözőséget, hanem a konkrét fogalomhasználatot érinti, hiszen míg az amerikaiak elsősorban a multikulturalitás, addig az európai szerzők sokkal inkább az interkulturalitás kifejezést részesítik előnyben, sok esetben hasonló valóságok leírására. Annak illusztrálására, hogy időnként még a precíz definíciót megfogalmazó szerzők is keverik a kifejezéseket, álljon itt egy ír példa, amely rendkívül pontosan leírja a multikulturális és interkulturális társadalom közti kü-

lin (szerk.): Ismeretek a romológia alapképzési szakhoz. PTE BTK NTI Romológiai és Nevelésszociológia Tanszék. PTE, Pécs. 2006.

2 TORGYIK Judit – KARLOVITZ János: i. m.

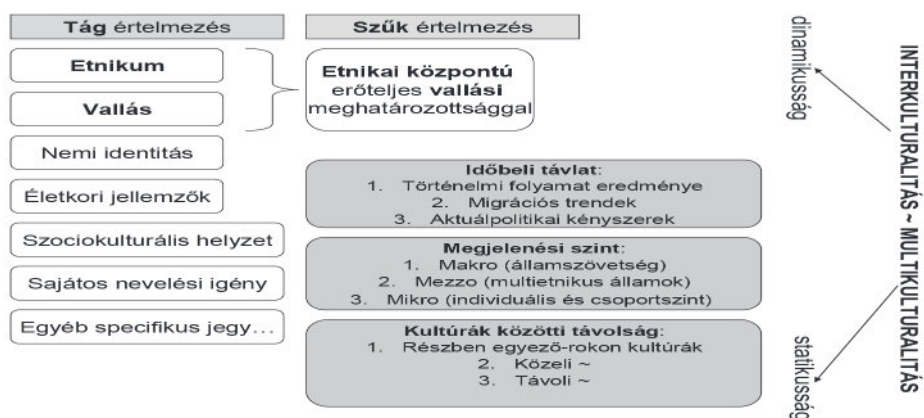
lönbséget, mégis magában a dokumentumban – sőt még a címében is – el-
lentmondásosan alkalmazza azt.³ Röviden, az írországi általános iskolák
számára íródott segédlet szerint: Multikulturális társadalom – különbö-
ző kultúrák egymás mellett élése szoros, intenzív interakciók és egymásra
hatás nélkül. Interkulturális társadalom – az egymás mellett élő kultúrák
intenzív kapcsolata, melyből kölcsönös megismerés, tapasztalat és gazda-
godás származhat.⁴

Alapvető fontosságúnak tartjuk az inter- és multikulturalitás kapcsán
határozottan megkülönböztetni az adott társadalmi képleteket létrejöttük
jellemzői mentén. Véleményünk szerint mind időben (történetiség), mind
térben (migrációs okok, eredők, területek) rendkívül eltérő formában meg-
valósult multikulturális együttéléseket figyelhetünk meg. Így sajátos vi-
szonyok jellemzik a több évszázados együttélést maguk mögött tudható
nemzetiségeket. Jó példa erre a Kárpát-medence interetnikus világa, akár
Erdély (magyar-román-sváb-szász-cigány), akár a Délvidék (szerb-magyar-
cigány-sváb), vagy éppen Kárpátalja (ukrán-ruszin-magyar-román-cigány)
történeti régióit szemléljük ebben a tekintetben. Ugyancsak sajátos jellem-
zőkkel írható le a Közel-keletről vagy Afrikából érkező háborús menekültek
és a többségi társadalom viszonyrendszere Európa nyugati és déli országa-
iban. Sajátosan lehatárolt jelenség, de tízmilliókat érint az Európai Unió
belüli munkavállalók migrációja, mely szintén létrehozta a maga multikul-
turális világát. Lényegében hasonló módon szerveződnek a felsőoktatásban

3 Ugyanis a címben interkulturalitást fogalmaz meg a dokumentum, míg a konkrét tar-
talom sokkal inkább multikulturális jellemzőket mutat.

4 Intercultural education in the primary school. Guidelines for schools
<http://www.ncca.ie/uploadedfiles/publications/Intercultural.pdf> (a letöltés dátuma
2011. május 11.)

tanuló diákok mobilitásai is, ugyancsak multikulturalitást generálva.⁵ Az alábbi ábra ezt a meglehetősen összetett képletet próbálja kifejezni:

Forrás: VARGA Aranka: Multikulturalizmus – inkluzív oktatási rendszer, illetve szerzői táblázat

A multi- és interkulturális társadalom tehát egy olyan mérhetetlenül tág viszonyrendszer, és együttélési kategória, mely kapcsán csak akkor tehetünk konkrét megállapításokat, ha a megfelelő társadalmi méretben és adott, jól körülhatárolt közegben vizsgálódunk. Plasztikus példára lefordítva az eddigieket, az alábbiakban a debreceni menekülttáborban tapasztalt egyik fontos problémát említhetjük meg. A debreceni tapasztalatok szerint a migránsok átlagosan 3–6 hónapot tartózkodnak a táborban, ezt követően a többség nyugatra távozik. Épp ezért itt tartózkodásukat szinte kivétel nélkül ideiglenesnek tekintik. Azonban a menekült gyerekek számára mind a debreceni Csapókerti Általános Iskolában, mind a menekülttábor keretei között az angol nyelv mellett a magyart is kötelező tanulni.⁶ Általában evi-

5 Erről a kérdéstről bővebben: UDVARHELYI Éva Tessa: Vándorok kultúrák között: az interkulturális tanulásról külföldre készülő fiataloknak. Artemissió Alapítvány, Budapest. 2007.

6 Minderről bővebben: SZEREPI Sándor: Multikulturalitás a menekülttábor oktatási-nevelési közegében. In: LÁ CZAY Magdolna (szerk.): Társadalomtudományi dimen-

dens követelmény a menekültek számára a befogadó ország nyelvének az elsajátítása, hiszen a társadalmi beilleszkedés folyamatának egyik legfontosabb attribútuma a nyelvi kompetencia fejlesztése. Azonban ebben a konkrét esetben egyértelmű, hogy a menekülttáborban élők egyöntetűen csak átmeneti állapotnak tekintik magyarországi tartózkodásukat, ezért a magyar nyelv ismeretének legfeljebb csak rövidtávon használható értéke van, viszont kiemelt jelentőséggel bír(na) az angol és német nyelv, hiszen ezekre a nyelvterületekre távoznak 3–6 hónapon belül szinte mindannyian.

Az általános elvek érvényességének és használhatóságának lehetősége az inter- és multikulturális nevelés területén is hasonlóan részleges, mint a nevelés egyéb dimenzióiban, azzal nehezítve ennek vizsgálatát, hogy a különböző méretű kollektívumok (etnikumok, egyéb társadalmi csoportok) bonyolult viszonyrendszere kizárólag az individuumok esetében szükséges differenciált megközelítéssel együtt értelmezhető.

2. A ROMA TÁRSADALOM DIFFERENCIÁLTSÁGA, MEGOSZTOTSÁGA

Mindaz, amit a fentiekben kifejtettünk talán még erőteljesebben érvényes a roma származású társadalmi csoportok esetében. Ennek jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni, hiszen az európai, a kárpát-medencei, s szorosabban véve a magyarországi cigányság is rendkívüli mértékben polarizált társadalmi képletet mutat. Véleményünk szerint a hazai (illetve többé-kevésbé a kárpát-medencei) roma társadalmak lényegében az alábbi polarizáló faktorok mentén írhatók le:

Származási különbségek (romungrók, oláh cigányok, beás cigányok). Magyarország roma lakosságának túlnyomó része romungró (kárpáti vagy magyar cigány) származású, akiknek ősei még az első betelepülési időszakban érkeztek a Kárpát-medencébe a 15. századtól kezdve. Az oláh cigányság, mely

ziók az oktatásban, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2014. 86–95.

legfeljebb csupán negyedét teszi ki a hazai roma népességnek döntően a 19. századi betelepülés óta él magyar nyelvterületen. A beás cigányság pedig a románság lakta területekről érkezett, megőrizve a román nyelv 18. századi nyelvallapotának jellemzőit. Ám mindehhez hozzá kell tennünk azt a fajta hozzávetőlegességet is, melyet Szuhay Péter az alábbiakban így fogalmaz meg.

Akit Magyarországon jobbra a tudományok oláh cigánynak neveznek, azok magukat romnak, romának mondják, akiket magyar cigányoknak, azok inkább használják magukra a muzsikusz megjelölést, míg akit román cigánynak mondanak, inkább szeretik magukat beásnak nevezni. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ez a három fő csoport volna az egyes csoportok felől nézve minden esetben a klasszifikáció alapja, hanem csak azt jelenti, hogy a különböző csoportok egy-egy főcsoportba próbálják magukat besorolni, miközben adott esetben mások, akik szintén azonos megnevezésű főcsoportba számítják magukat, nem szükségszerűen fogadják el mindenkit, akik velük azonos csoport-hovatartozást vallanak. Ez másfelől azt is jelenti, hogy adott csoportnév alá olyan cigánynak nevezett csoportok is törekednek, amelyeket más cigány csoportok nem tekintenek odatartozónak.⁷ A megnevezés, az önnevezés, önazonosság kérdése még talán ennél is bonyolultabb probléma, amit az alábbi antropológiai írás példájával szemléltethetünk. „Egyik adatközlőm részletesen elmagyarázta, hogy miért jobb a cigány szót használni, elmondta, hogy a „leketárok egyik csoportját hívják romának, ezért az rájuk nem jó megnevezés, a cigányba meg több fajta beletartozik. Ugyanakkor beszélgettem olyan beásokkal is, akik szerint e két szó ugyanazt jelenti.”⁸

7 SZUHAY Péter: „Akiket cigányoknak neveznek: akik magukat romának, muzsikusznak vagy beásnak mondják”. In: *A cigányságtársadalmi ismerete*, Iskolakultúra, Pécs. 2002. 23.

8 MORVAI Orsolya: „Lőrincen egészen más a helyzet” – Életképek egy Tolna megyei cigány közösségből. In: PRÓNAI Csaba (szerk.): *Cigány világok Európában*. Nyitott

Nyelvi kompetencia szerinti különbségek (romani anyanyelvűek, beás anyanyelvűek, magyar anyanyelvűek). A legalapvetőbb különbség az anyanyelviség kérdésében tapintható ki, hiszen a nem magyar illetve magyar anyanyelvű cigányság közti törésvonal nagy jelentőséggel bír hazánkban. A romungró lakosság mára lényegében elvesztette saját romani nyelvét, míg az oláh cigányság egyes csoportjai még mindig elsődleges nyelvként beszél a cigány valamely dialektusát. Jó példa erre a nyírmihálydi, vagy hodászai oláh cigányság, ahol szinte mindenki kétnyelvűként nő fel. A nyelvi és kulturális identitás viszonyának egyáltalán nem problémamentes helyzetére utal Szuhay kijelentése is.

A cigány anyanyelvű csoportok a magyar anyanyelvű cigány csoportoktól legfőképpen azért határolódnak el, mert úgy ítélik meg, hogy am azok feladták ősi cigány kultúrájukat, alkalmazkodtak a többség kulturális normáihoz és legfőbb törekvésük a társadalomba való beolvadás.⁹

Vagyis a különböző roma csoportok közötti elhatárolódás alapja egyebek között a saját nyelvvel rendelkezés, s annak elvesztése.

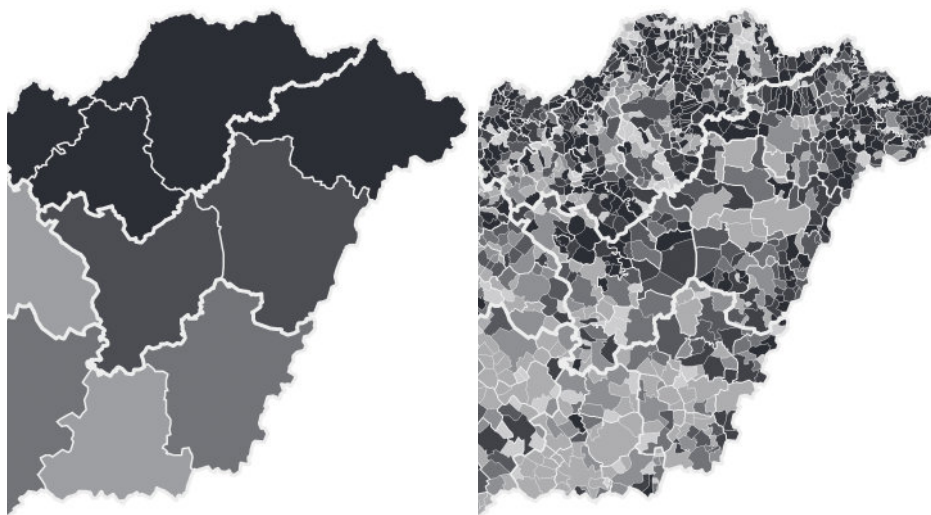
Ezekből is következően a nyelv- és kultúrávesztés foka, intenzitásának mértéke. Mint láttuk, elmondható, hogy a kultúrávesztés egyik legfontosabb attribútuma és egyben generáló tényezője a cigányság esetében is a nyelvvesztés, amely leginkább a romungró közösségekben előrehaladott. Ennek pedig legfőbb oka a romungró (kárpáti cigányság) több évszázados beilleszkedési folyamata a többségi magyar társadalom irányában, amelynek során a saját nyelvi örökség szinte teljesen elveszett. „A cigány közösség nyelvi helyzetét az alábbiak jellemzik: – a sokszázézes közösség csaknem teljes egészében évszázadok óta nyelvileg asszimilálódott, társadalmi helyzetében azonban nem integrálódott; magyar nyelvű, ám szociokulturális helyzetét, életmódját, életesélyeit tekintve nem olvadt be a magyar közös-

Könyvműhely Kiadó, Budapest. 2006. 48.

⁹ Uo. 29.

ségbe; azaz túlnyomó részük nem nyelvi közösségként él a magyar társadalomban (a régebbi kárpáti cigány nyelvjárást ma csak néhány faluban ismerik).¹⁰

Földrajzi helyzet (a romák településen, járáson, megyén belüli arányai). Rendkívül egyenetlen eloszlású a romák aránya az országon belül. A legnagyobb arányban az északkeleti, illetve délnyugati országrészekben élnek cigány származású családok. A területi eltérések igen jelentős mértékűek. Magyarország északkeleti és délnyugati megyéiben található olyan kis-településeket (2000 fő alatti lélekszámúakat), melyekben akár a lakosság 80–90%-a is tartozhat a roma, cigány nemzetiséghez. Minél nagyobb településeket veszünk górcső alá, annál inkább csökken az arányszámuk. Ez még az olyan városokra is igaz, ahol hagyományosan nagyarányú a roma nemzetiség képviselője (pl. Ózd, Mátészalka). Erről az alábbiakban statisztikai alapú ábrázolásokat is bemutatunk.

Megyei szintű arányok

Települési szintű arányok

Forrás: <http://www.ksh.hu/interaktiv/terkepek/mo/nemz.html>

10 FORRAY R. Katalin A cigány nyelvek oktatása – a cigány gyermekek oktatása. www.forraykatalin.hu (letöltés dátuma: 2014. május 12.)

A baloldali térképen a roma lakosság megyén belüli arányát láthatjuk az ország keleti felére fókuszálva. A jobboldali térkép ugyanúgy a 2011-es népszámlálás adataira támaszkodva ábrázolja – de települési felbontásban – a roma lakosság arányát szintén Kelet-Magyarországra koncentrálva. Rendkívül plasztikusan látható, hogy minél nagyobb területi egységet veszünk alapul, annál messzebb kerülünk a tényleges etnikai arányok lokális jellemzőitől.

Nagyváros–vidék radikálisan eltérő megélhetési lehetőségei az alacsony szakképzettségűek vonatkozásában. Természetesen általánosan igazolható, hogy az egzisztenciális viszonyok tekintetében a nagyvárosok alapvetően előnyt jelentenek az ott élők számára, mind az infrastrukturális ellátottság, mind szolgáltatásokhoz való hozzáférés terén. Azonban mindez hatványozottan érvényes a roma lakosságra, hiszen egyebek közt az alkalmi munkák terén a nagyváros szinte mindig kínál megfelelő alkalmat, míg a falusi termelési rendszerek jóval szerényebb mértékű felvevő szerepet töltenek be.

A valláshoz és egyházhoz való viszony. A cigányság vallásossága, valláshoz és egyházhoz való kötődése hagyományosan eltérő jellemzőkkel bír, hiszen például a cigányság templomba járási szokásai is általában az esetiséget tükrözik (nagyobb ünnepek, keresztelők, haláleset alkalmával). Azonban az elmúlt évtizedekben megindult egy rendkívül hatékony missziós munka elsősorban a protestáns kisegyházak (baptisák, pünkösdisták)¹¹ részéről. Ennek hatására a történelmi egyházak erőteljes térvesztése tapasztalható.¹²

11 A Magyarországi Pünkösdi Egyház cigánymissziójáról, amely Békés központtal működik ld: <http://www.punkosdi.hu/ciganymisszio>

12 Hozzá kell azonban tennünk, hogy a történelmi egyházak közül is vannak komoly missziós tevékenységet folytatók. Jó példaként említenénk erre a hajdúdorogi görögkatolikus püspökséget, amely több mint fél évszázada folytat Hodászon cigánypasztorációt. Mindehhez ld: JUHÁSZ Éva: Elsők közt a cigánypasztorációban – in memoriam Sója Miklós (1912–1996). In: **Együtt az Isten tenyerén.** Hajdúdorogi Egyházmegye, Nyíregyháza. 2013.

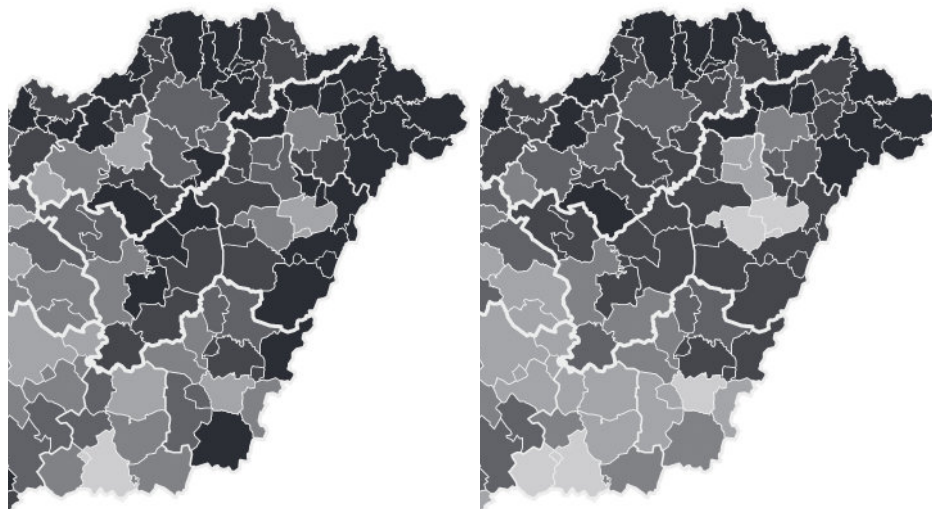
Iskolázottsági, műveltségi szint. Az elmúlt évtizedekben rendkívüli mértékben javultak a roma közösségekre vonatkozó iskolázottsági mutatók, azonban az olló (a teljes népesség a roma népesség között) ennek ellenére tágabbra nyílt. Mindez még akkor is igaznak tűnik, ha az elmúlt néhány év során megindult köznevelési átalakulás során bizonyos tényezők (pl. iskolai hiányzások mértéke, 8 osztályt befejezettek aránya, szakmát szerettek száma, felsőoktatásban résztvevők létszáma) alapvetően elmozdulni látszanak a pozitív értékek irányában. Az integráció sikerességének legfontosabb faktora az nevelési-oktatási intézményekben folyó pedagógiai munka és pozitív-segítő szocializációs hatások eredményessége.¹³ Az alábbi első térképen a hátrányos helyzetű általános iskolás tanulók országos eloszlását tekinthetjük át (járási léptékben). Mint minden valamilyen deprivációs jellemzőt ábrázoló térképen, ezeken is jól látszik az ország északkeleti és délnyugati területeinek negatív értékű státusa. Illetve az, hogy mindez erős fedettségben van a cigány, roma származású állampolgárok földrajzi elhelyezkedésével.

A két térkép értékei (melyeket különböző színárnyalatokkal jelöltek) rendkívül plasztikusan szemléltetik számunkra a lényegi területi azonosságot, vagyis: azon területek (járási bontásban), ahol a cigány/roma népesség nagyobb arányban képviselteti magát, ott egyértelműen magasabb a hátrányos helyzetűek aránya is. De hasonló leképeződést kaphatunk, ha a munkaerőpiaci, vagy egyéb aktivitási jellemzőt vizsgálunk a KSH interaktív térképein. Vagyis: a hátrányos helyzetű régiókban a hátrányos helyzet

A pünkösdista egyház szerepéről egy antropológiai kutatás keretén belül olvashatunk: VÉGH Anna: „Ez itt élő egyház, nem halott”. In: PRÓNAI Csaba (szerk.): **Cigány világok Európában**. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest. 2006.

13 A roma, cigány lakosság iskolázottsági helyzetének kutatása az 1970-es években indult el Kemény István kutatásai során. Az elmúlt évtizedekben behatóan foglalkozott még a kérdéskörrel egyebek közt Balázs Sándor, Forray R. Katalin, Havas Gábor, Hegedűs T. András, Kovács László, Liskó Ilona, Nagy Mária, Polónyi István, Réger Zita és Torgyik Judit is.

egy komplex problémarendszert takar, amelynek nem csupán edukációs, hanem szociális, gyermekvédelmi, infrastrukturális és szolgáltatás-hozzáférési, egészségügyi, illetve munkaerő-piaci komponensei is vannak.

Hátrányos helyzetű általános iskolások <http://www.ksh.hu/interaktiv/terkepek/mo/oktat.html>
Cigány, roma származásúak aránya <http://www.ksh.hu/interaktiv/terkepek/mo/nemz.html>

A munkaerő-piacon való részvétel lehetősége és mértéke. A rendszerváltást követő munkahelyvesztés leginkább a képzetlen roma munkavállalókat érintette, hiszen az iparban foglalkoztatott iskolázatlan segéd- és betanított munkástömegek alkalmazása a korábbi mértékben feleslegessé vált. A roma társadalom legnagyobb problémája jelenleg is a munkalehetőség hiánya, ami szorosan összefügg az iskolai végzettség alacsony szintjével, illetve a szakképzettség hiányával. Magyarország északkeleti (Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád) és délnyugati (Tolna, Somogy, Baranya) területeinek munkaerő-piaci állapota romlott a legjelentősebb mértékben a rendszerváltást követően. Hiszen az államszocializmus alatt kiépült ipari létesítmények zömének felszámolásával az itt élő szakképzetlen munkaerő került a leghátrányosabb helyzetbe, amit súlyos-

bított a befektetések viszonylag szerény mértéke a térségben. Balcsók a témából írt disszertációjában sommásan így fogalmaz a rendszerváltás után kialakult helyzetről.

Az interjúalanyok mértékadónak tekinthető becslései alapján azonban általában az a jellemző kép tárul a szemünk elé, hogy a roma etnikum mintegy 70–80 %-a tartósan kiszorult a legális munkaerőpiacról, és vajmi kevés esélye van arra nézve, hogy visszakerüljön oda. A tartósan munkanélküliek több mint kétharmadát ők adják, és nagyon valószínű feltevések alapján a látens munkanélkülieken belül is ők vannak többségben.¹⁴

S végül az a faktor, amit mindezekén túl talán a legfontosabbnak tartunk: **a lokalitás meghatározó ereje**. Vagyis az a bonyolult, rendkívül összetett helyi társadalmi-gazdasági-kulturális viszonyrendszer, mely minden esetben egyedi módon határozza meg a benne élő individuum és csoport lehetőségeit.

A KÖZNEVELÉSI INTÉZMÉNYEK SAJÁTOSSAGAIBÓL KÖVETKEZŐ DIFFERENCIÁLT MEGKÖZELÍTÉS KÖVETELMÉNYE – SIKEREK ÉS KUDARCOK

A hazai köznevelési, közoktatási intézmények történetében az elmúlt száz év folyamán egy sajátos dinamika figyelhető meg az állami szerepvállalás és beavatkozás – egyszerűbben szólva a centralizáció – tekintetében. Ezeknek a változásoknak jórészt közpolitikai háttér okai voltak, akár a II. világháború alatti, akár az államszocialista rendszer időszakának centralizációs törekvéseit vesszük górcső alá. A központosítással való egyértelmű szakítás

14 BALCSÓK István: A munkanélküliség területi egyenlőtlenségei és legjellemzőbb folyamatainak alakulása az 1992–2002 közötti időszakban. Doktori értekezés, Kézirat. Debreceni Egyetem, Természettudományi Kar, Debrecen. 2005. 112. http://www.rkk.hu/rkk/publications/phd/balcsok_ertekezés.pdf (a letöltés dátuma: 2014. november 13.)

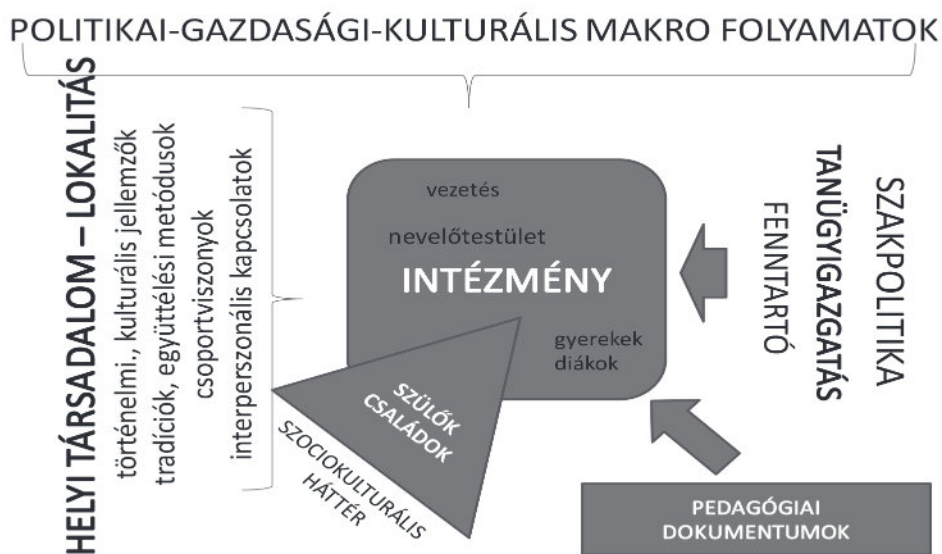
volt a célja a rendszerváltás évében az önkormányzatok újrászervezésének, és lokális feladatai kijelölésének. Ezen feladatkörbe sorolódtak a településen működő közoktatási intézmények, illetve azok fenntartásának és működtetésének kötelességei is. Bár az önkormányzati rendszer demokratikus átalakulásával a helyi és egyéni sajátosságok deklarált elismerése vált paradigmává, mégis: a rendkívül különböző helyzetű települések nem kapták meg az eltérő lehetőségeikből fakadó szükséges differenciált megközelítést. Egyebek között ennek volt köszönhető, hogy a települési önkormányzatok egy része közel két évtizeddel a rendszerváltás után komoly adósságterheket felhalmozva kötelező feladatellátásait sem tudta maradéktalanul megvalósítani. A központi költségvetés, illetve a szakpolitikák nem voltak képesek megfelelő mértékben figyelembe venni a regionális, kistérségi, és helyi sajátosságokat, amelyek alapvetően befolyásolták, befolyásolják a köznevelési intézmények működését.

Ebben a tekintetben a 2011-ben elfogadott köznevelési törvény¹⁵ alapvető változást eredményezett. Hiszen a jogszabályt követő intézményi rendszer átalakulása az iskolákat kiemelte az 1990 óta beágyazott helyi önkormányzati közegből, központi fenntartás és a tankerületeken keresztül központi irányítása alá helyezte. A változtatás egyik legfőbb oka éppen a fentiekben elemzett települési-intézményi esélyegyenlőtlenségek csökkentése volt. Viszont a köznevelés intézményrendszerének átalakulása nem érintette az óvodákat. A magyar óvodák túlnyomó többségét ezek után is a települési önkormányzatok tartják fenn, bár elmondható, hogy az utóbbi évtizedben jelentős mértékben megnőtt az egyházi fenntartásban lévők száma. A még finomhangolás alatt lévő új intézményrendszer működésének témánk szempontjából nem az a fő kérdése, hogy a több évtizede lényegében külső kontroll nélkül működő iskolák hogyan tudnak alkalmazkodni a megváltozott elvárásokhoz (szoros tankerületi ellenőrzés, mindennapos

15 Vö. 2011. évi CXC. törvény a nemzeti köznevelésről

testnevelés, „egésznapos” iskola, életpályamodell...), hanem az, hogy a véleményünk szerint megkerülhetetlen differenciált megközelítés és differenciált beavatkozás szemléletét mennyire tudja érvényesíteni.

Egy köznevelési intézmény működésének társadalmi beágyazottságát egyrészt makro- és mikro folyamatok, másrészt külső és belső hatások, viszonyrendszerek határozzák meg. Ezt leegyszerűsítve a következő ábrán szemléltetjük:

A változás szükségessége a köznevelési intézmények vonatkozásában általában egy multikauzális helyzettel írható le. A változást, változtatást generálhatja adott esetben jogszabályi változás,¹⁶ makro tényezők átalakulása,¹⁷ pedagógiai szemléletváltás,¹⁸ az óvoda- és iskolahasználók megváltozott igényei, illetve a helyi társadalom jellemzőinek, kondícióinak változásai.

16 Vö. új törvényi szabályozás a köznevelés terén

17 Pl. gazdasági válság és társadalmi következményei

18 Az ONOAP és a NAT folyamatos megújulása

Egyszóval: a köznevelési intézmény bármilyen jellegű változást folyamatban való részvételét egy, ezt meghatározó valamely korábbi változás indukálja.¹⁹

Azt gondoljuk, hogy egy adott köznevelési intézmény megismerésében és a későbbiekben történő beavatkozás érdekében alkalmazott differenciált megközelítés kapcsán három alkalmazott tudomány kutatási eszköztárát is igénybe kell vennünk.

Szociológiai felmérések. (Külső, intézményen kívüli a helyi társadalom objektív (kemény) változóinak feltárására. Kvantitatív módszertannal, elsősorban statisztikai eredményeket feldolgozó helyzetelemzés készítése. Az ilyen jellegű vizsgálatok semmiképpen sem nélkülözhetőek első megközelítésben, hiszen az adott lokalitás számszerűen megragadható értékeit tudjuk felvázolni ebben az esetben. Ilyen statisztikák készülnek egyebek közt az infrastrukturális ellátottságról, az iskolázottságról vagy akár halmozottan hátrányos helyzetű családok arányáról az adott populációban. A szociológia viszont – éppen kvantitatív jellegéből fakadóan – kevésbé alkalmas a helyi társadalmi viszonyok mélyebb megismerésére.

Erre sokkal inkább megfelelő módszertárral rendelkezik a **kulturális antropológia**, mely nem csupán statikus állapotfelmérést végez, hanem megismeri, feltárja a közösség működési jellemzőit, kapcsolatrendszerét, formális és informális hierarchiáját. Képes arra, hogy nyomon kövesse a közösségen belüli folyamatokat, megértse az érdekek és motivációk szövevényes rendszerét, figyelembe véve a rokoni és baráti kapcsolatrendszer jelentőségét és szerepét. S nem utolsósorban megértetheti velünk a köznevelési intézmény közösségben elfoglalt helyét, sajátos funkciórendszerét.

A **pedagógiai kutatások** már az intézmény belső világát, annak szocializációval, neveléssel-oktatással összefüggő jellemzőit képesek feltárni.

19 A témával kapcsolatban lásd Halász Gábor írásait (pl. A magyar közoktatás az ezredfordulón, OKKER, Budapest, 2001., Az oktatási rendszer, Műszaki Könyvkiadó, Bp., 2001.).

Megvizsgálhatjuk egyebek közt az intézmény helyi pedagógiai programját, annak tényleges működési gyakorlatát. Tanulmányozhatjuk az intézményben dolgozó pedagógusok módszertani kultúráját, felkészültségét, a konfliktusmegoldó stratégiáinkat, a tantárgyi tartalmakat, a követelményeknek való megfelelést, a családok bevonását az intézmények életébe, a tehetséggondozási folyamatokat, vagy akár a gyermekvédelmi tevékenységet. Természetesen minden vizsgálathoz adekvát módszereket és eszközöket használva.

Mint azt fentebb kifejtettük a köznevelési intézmény működési jellemzőinek feltárásához minden esetben a differenciált megközelítést kell alkalmaznunk. Ez hatványozottan igaz azokra az intézményekre, ahol interetnikus együttélést figyelhetünk meg a helyi társadalomban, vagyis igény és szükségszerűség jelentkezik interkulturális nevelésre az óvoda, iskola pedagógiai világában. Ezt a differenciált, mély megközelítést a fentiekben megnevezett tudományterületek együttes alkalmazásával, tudatos, tervezett egymásra építésével látjuk megvalósíthatónak. Konkrétabban fogalmazva: a kiindulópont minden esetben a település (helyi társadalom) szociológiai vizsgálata kvantitatív metódusok mentén. A kapott eredmények irányítják, igazíthatják el az antropológus kutatót a lokalitás mélyszerkezetének feltárásához. Míg végül az intézmény belső és részben külső pedagógiai világának vizsgálata adhatja meg a megfelelő felkészültséget a beavatkozáshoz. Mindennek jelentőségét természetesen fundamentális megállapításnak tekinthetjük, ahogyan azt a következőkben Golnhofer Erzsébet is megfogalmazza.

A pedagógusok, a diákok, szülők az iskolákat, mint intézményeket alapvetően az ott folyó nevelő-oktató tevékenységek, a „szereplők” közötti interakciók, kapcsolatok összességéent és azok eredményeként látják, értelmezik, értékelik. A számukra fontos mindennapi történések és az azt kísérő jelenségek jelentik az iskolát, az iskolák belső világát. A társa-

dalomtudományi megközelítésekben azonban másra helyeződik a hangsúly. Az kerül előtérbe, hogy az iskolák, mint intézmények szervezései a társadalomnak, megtalálhatók bennük a legkülönbözőbb korú egyének (gyerekek, felnőttek), a társadalom különféle rétegei, csoportjai, hatnak rájuk a gazdasági, a társadalmi, kulturális viszonyok, a jogi és a politikai környezet változásai. Emellett nem lehet arról sem megfeledkezni, hogy az iskolák egyben helyszínei a társadalmi viszonyok újratermelődésének is. Tehát olyan sajátostársadalmi, illetve társas erőterként is értelmezhetők, amely alapvetően befolyásolhatja a tanulók iskolai és felnőttkori életútját.²⁰

Összegzés helyett – úgy véljük – érdemes átgondolni-újrágondolni az óvodák, iskolák megismerésének, problémáik feltárásának eddig alkalmazott módszertanát abban a tekintetben, hogyan juthatunk el a legalaposabb, legmélyebb megismeréshez, annak érdekében, hogy a változás, változtatás segítségével (vagyis a beavatkozás folyamatában) megfelelőképp tudjunk differenciáltan, helyzetre szabottan gondolkodni. Mindehhez a fentiekben vázolt árnyalt tudományos módszertani megközelítés (szociológia, antropológia, pedagógia), illetve egy alapvető szemléletváltás szükséges. Véleményünk szerint ez utóbbinak csíráit az éles szemű kutató néhol már megtapasztalhatja.

20 GOLNHOFER Erzsébet (szerk.): *Az iskolák belső világa*. Bölcsész Konzorcium, Bp., 2006. 4. <http://mek.niif.hu/05400/05468/05468.pdf> (a letöltés dátuma 2014. szeptember 12.)

BOCSI VERONIKA

Roma szakkollégisták identitás- és életútvizsgálata

All my friends are Indians
All my friends are brown and red
All my friend are skeletons
□ they beat the rhythm with their bones
Soundgarden: Spoonman¹

1. BEVEZETÉS

A tanulmány célja, hogy a Debreceni Egyetemen működő Lippai Balázs Roma Szakkollégium diákjainak körében felvett interjúk segítségével elemezze a cigány származású hallgatók identitását és életútját, illetve ezen területek összekapcsolódását. Mivel az identitás (különösen az ifjúsági életszakaszban) képlékeny kategóriát képez, így feltételezhető, hogy a diákok a szakkollégiumi évek alatt magukba építik azokat a hatásokat, amelyet az intézményi és a kortárs kapcsolatok jelentenek, s ennek eredményeképpen önmagukhoz, etnikai hovatartozásukhoz fűződő viszonyuk is átalakulhat. A honi szakirodalom arra mutat rá, hogy a magyarországi romák esetében a fiatalok gyakran identitásválság elemeit élik meg, amelyekhez a cigányságról, mint csoportról alkotott negatív, gyakran sztereotípiákon alapuló jegyek is tapadnak. Az egészséges önértékelés és a közösségi identitás pozitív rajzolata alapvető fontosságú, különösen azoknál a fiataloknál, akik a társadalmi mobilitás révén a középosztályosodás felé indulnak el. A 2013-

¹ https://www.youtube.com/watch?v=T0_zzCLLRvE

as és 2014-es év folyamán a szakkollégium keretein belül négy interjút vetünk fel (a jövőben továbbiak felvételét tervezzük), s az volt a célunk, hogy választ kapjunk arra a kérdésre, hogy a hazai szakirodalomban fellelhető disszonáns identitás-rajzolatokkal kapcsolatos eredmények vajon milyen mértékben mutathatók ki a diákok között. Az eredmények arra utalnak, hogy a társadalmi mobilitásba bekapcsolódó hallgatók cigányságképe kiegyensúlyozottabb, miközben származásukhoz egyértelműen pozitív viszony fűzi őket. A szakkollégium bizonyos szituációkban az úgynevezett „reborn identity” felépítésében is szerepet játszik, s azon diákok, kiknek szülei a szocialista éra alatt jelentős mértékben asszimilálódtak, az itt átadott tudáselemeket (is) felhasználva újra fel tudják építeni roma identitásukat.

2. AZ ETNIKAI IDENTITÁSRÓL

Tanulmányunknak nem célja, hogy a releváns szociálpszichológiai fogalmakat (etnikum, identitás, szociális identitás) és azok különböző értelmezéseit taglalja, ugyanakkor bizonyos jelenségeket alapszinten mégis érintenünk kell.² Kijelenthetjük, hogy a cigányság esetében ezek a jelenségek módosulnak, többé-kevésbé más formákat vesznek fel, így a fogalmak ismertetése után mindezt a roma identitáson belül is értelmezzük.

Az etnikum Bakó³ megfogalmazása szerint egy, a rokonságtól, illetve a fiktív rokonságtól tágabb rendszer, melyben a tagok összetartozásuk tudatában vannak és ezt kifejezésre is juttatják, s magukat más közösségektől megkülönböztetik. Fontos, hogy a csoport tagjainak együttműködése át-

2 A tanulmány tudatosan nem érinti a magyarországi roma szakkollégiumok létrejöttének és hálózatának sajátosságait.

3 BAKÓ Boglárka: „Együttélési viszonyok és az etnikai identitás”. In: KOVÁCS Nóra – SZARKA László (szerk.): *Tér és teret. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. I. Akadémiai Kiadó, Bp., 2002. 87–111.

szövi a mindennapokat és az ünnepnapokat, az összetartozó egyének birtokában vannak a közösségen belül elfogadott hagyománynak, egymással sorsközösséget vállalnak, és saját maguk, illetve mások irányába közösen elfogadott értékítéletekkel és előítéletekkel rendelkeznek. Fontos látnunk, hogy ezek az elemek nem feltétlenül verifikálhatók vagy reálisak, sőt, általában nem azok (lásd például az eredetmondákat!), ugyanakkor egy közös kulturális kódként működve segítik a világértelmezéseket, önmagunk és a saját csoportunk világban való pozicionálását. A más etnikai csoportokkal kapcsolatos elképzelések sok esetben leegyszerűsítőek – ám ennek racionális okaira a szociálpszichológiai kutatások már korábban rámutattak.⁴ A különböző nemzetek egymásról alkotott képeinek vizsgálata során a nemzetkarakterológiai kutatások hívják fel a figyelmet a konstrukciók nem valós tartalmi elemeire és önellentmondásaira.⁵

A cigányság esetében kijelenthetjük, hogy az etnikai hovatartozás minden esetben egy kisebbségi pozícióval is összekapcsolódik. A kisebbségi helyzet speciális létet jelent, amelyhez általában gyengébb gazdasági mutatók, zártabb kapcsolatháló, illetve a kultúra megőrzésére való kollektív törekvés is kapcsolódik. Ha az etnikai határok élesek, akkor az azokon való átjárás ritka és nehézkes, mivel az előítéletek erősek. Mindehhez egy marginális pozíció is társul, és ez a folyamat az érintett etnikai csoportot a társadalom peremére sodorhatja. A peremen való elhelyezkedésnek ugyanakkor több lehetséges változata is megragadható: Ladányi és Szelényi⁶ a cigányság helyzete kapcsán ezekre a szituációkra például a „pária kaszt” vagy az „alsó kaszt” kifejezéseket is használja, s a különböző kirekesztettségi formákat a romák történetének kontextusában vizsgálja. Fontos tehát látnunk, hogy egy kisebbségi csoport pozíciója gazdasági és kapcsolati feltételekbe

4 KRUGLANSKI, Arie W.: *A zárt gondolkodás pszichológiája*. Osiris Kiadó, Bp., 2005.

5 Hunyady György: „A nemzeti karakter talányos jellege”. In: HUNYADY György (szerk.): *Nemzetkarakterológiák*. Osiris Kiadó, Bp., 2001. 7–51.

6 LADÁNYI János – SZELÉNYI Iván: *A kirekeszttség változó formái*. Napvilág, Bp., 2004.

is beágyazott, s komoly mértékben alakítja azt az adott ország kisebbség-politikája. Bizonyos kisebbség-definíciók tartalmazzák a kultúra megőrzés elemeit, de ezek az adott kisebbség helyzetét mindössze szociális eszközökkel kívánják orvosolni (mint tették azt például a magyarországi Kádár-rendszerben). Az adott etnikai csoport helyzete alakíthatja a közösségi identitást, az etnikumok egymásról kialakított véleményeit és állásfoglalásait, s a kölcsönös előítéletek a szocializációs mechanizmusokba beépülve tovább mélyítik a különböző csoportok közötti határok átjárhatatlanságát. Bakó⁷ a már említett tanulmányában hangsúlyozza, hogy a különböző csoportok együttélése interetnikus kapcsolatrendszer eredményez, amelynek szabályait az abban résztvevő csoportok közösen alakítják ki. Ez a szabályrendszer megszabja a kommunikációs alkalmakat és tartalmakat, illetve a kapcsolatok (baráti, házassági, szomszédsági stb.) milyenségét és gyakoriságát.

Az etnikai hovatartozást a politikai szociológia a személyiség mélyrétegéhez sorolja, tehát egy korán rögzülő, és a későbbi életkorokban nehezen megváltoztatható szintként definiálja. Az ide kapcsolódó tartalmak rögzítésében mind az informális, mind pedig a formális szocializációs ágensek részt vesznek – ugyanakkor kérdéses, hogy egy kisebbségi helyzetben a formális csatornák mit és hogyan közvetítenek vagy képesek egyáltalán közvetíteni. Kérdés, hogy a családtól „kapott” elemek megegyeznek-e a hivatalos, például iskolában átadott identitás-elemekkel. A cigányság kapcsán le kell szögeznünk azt, hogy a roma identitáshoz kapcsolódó tartalmak sokáig alig jelentek meg az oktatásban – valószínű, hogy ez a sajátosság az intézményt kevésbé tette „komfortossá” a cigány gyerekek számára.

Az identitás fogalmának tisztázása vagy a közkézen forgó definíciók tartalmi megkülönböztetése, mint már említettük, nem tartozik a tanulmányunk fő céljai közé, ugyanakkor annak bizonyos szintű értelmezését fel

7 Bakó: i.m.

kell vállalnunk. A fogalom Erikson⁸ szerint a személyes azonosság és folyamatosság szubjektív érzésének a megléte. Pálos úgy fogalmaz, hogy az identitás „velünk született és a környező világból magunkba épített tapasztalatok-tartalmak felvállalásával megélt önmagunk”.⁹ Pataki viszont Tajfel identitás-fogalmát veszi alapul, miszerint ez az egyén arról való tudása, hogy bizonyos csoporthoz tartozik, s ez számára érzelmi- és érték-jelentősséggel bír. Az identitás ezen kívül magába foglal egyfajta attitűdökhöz kapcsolódó válaszokat is.¹⁰ Az identitás-fogalmak alapját képező kategóriák egy része tehát szubjektív elemekre épít, azonban más szálai a külső környezethez vezetnek minket. A kettő kölcsönös egymásra hatásából születő én-értelmezésként írhatjuk le tehát az identitás kategóriáját, amely saját magunknak a világban való pozicionálását is megkönnyíti.¹¹

A szakirodalom az identitás különböző típusait is megkülönbözteti. Annak közösségi szeleteként értelmezhető a szociális identitás, amely részben átfedéseket mutathat az etnikai identitással. Levinson¹² azt hangsúlyozza, hogy a személyes identitás egy szélesebb, etnikai alapú konstrukción belül működik és épül ki, tehát a tágabb kollektív kapcsolati hálók és kommunikációs tér elengedhetetlen a létrejöttéhez. Az identitás így egyfajta átkötést, hidat jelent a személyes és a publikus terek között. Pálos¹³ szerint a szociális identitás alapja a saját csoport pozitív megkülönböztetése, s ennek egy aspektusát jelenti az etnikai identitás. Ez egyfajta reflexió, amely a szocializációhoz kapcsolódik, épít a társas tapasztalatokra, illetve arra,

8 ERIKSON, Erik H: *A pátal Luther és más írások*. Gondolat, Bp., 1991.

9 PÁLOS Dóra: „Cigány” identitások nehézségei. In: *Esély*, 21. évf. 2. sz. 2010. 41–63. 47.

10 PATAKI Ferenc: *Érzelem és identitás*. Új Mandátum Kiadó, Bp., 2004.

11 A különböző identitás-elméletek csoportosításáról és hangsúlyairól lásd bővebben: PATAKI Ferenc: *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1982.

12 LEVINSON, Marton P.: „The Role of Play in the Formation and Maintenance of Cultural Identity”. In: *Journal of Contemporary Ethnography*, Vol. 34. No. 5. 2005. 499–532.

13 PÁLOS: i. m.

hogyan az egyén a tapasztalatait hogyan konstruálja. Ez utóbbi momentum kapcsán kell hangsúlyoznunk, hogy az identitás-elemek kiformálódásában az egyénnek is komoly szerepe van, s nem egy készen kapott és egyszerűen átvett sémáról beszélhetünk. Mindez el fog vezetni minket az önkategorizáció problémájához, amely a roma-kutatások egyik legkomolyabb módszertani kihívását is jelenti, mégpedig azt, hogy hogyan határozhatjuk meg a cigányság, mint etnikai csoport határait, s mi alapján kerülnek egyes egyének az egyik, mások pedig a másik oldalra.

Azt is fontos megjegyeznünk, hogy az identitás kialakulása szakaszokra osztható. Szabóné¹⁴ Phinney modelljét idézi, s mutatja be annak egy hármas osztatú tagolását, amelynek utolsó fázisát az identitás tudatosulásával és az elkötelezettség kialakulásával jellemzi. Az ifjúsággal foglalkozó kutatók hangsúlyozzák, hogy a személyiség kialakulásának utolsó nagy felfutása az ifjúság időszakára esik, ugyanakkor véglegesen még ekkor sem zárul le. Az ifjúsági életszakasz határainak megváltozása minden bizonnyal maga után vonja azt a jelenséget, hogy az identitás kikristályosodása kitolódik az húszas és harmincas évekre is. Éppen emiatt fontos a szakkollégiumok munkája, hiszen olya roma hallgatókkal dolgoznak, akiknek énképe, én-értelmezése és csoport-hovatartozása még bizonyos szintig képlékeny.

A kamaszkorra jellemző útkeresés az egyéneket komoly kihívások elé állítja, s önmagunk megtalálása az identitás kialakításával, kiformálódásával párhuzamosan zajlik. Mindez gyakorta okozhat kríziseket, amelyek ugyanakkor egy kisebbségi élethelyzetben sokkal élesebben jelennek meg. Az etnikai csoportok esetében az adott közösség társadalmi és gazdasági helyzete, kirekesztettsége és az esetleges előítéletek megnehezítik a saját szo-

14 SZABÓNÉ KÁRMÁN Judit: Az etnikai identitás és a kisebbségi lét mentálhigiénés attribútumai a hazai roma/cigány közösség körében.

<http://www.szabonekarmanjudit.hu/wp-content/uploads/2010/08/Etnikai-identit%C3%A1s-%C3%A9s-kisebbs%C3%A9gi-l%C3%A9t.pdf>

(a letöltés dátuma 2014. július 7.)

ciális közeg pozitív értékelését, amely ugyanakkor a normál közösségi identitás alapját képezi. Az erőszakos asszimiláció hatására az egyének eltérő módokon konstruálhatják identitásukat, s a lehetséges variációk spektruma széles, hiszen a származás megtagadásától a makroközösségi-etnikai közzeggel való teljes és kritika nélküli azonosulásig, illetve az identitást külső elemekkel történő hangsúlyozásáig terjedhet. Bakó¹⁵ Barth-ot idézve írja, hogy az identitás a konfliktushelyzetekben élesebben reprezentálódhat.

A szociálpszichológiához kapcsolódó alapfogalmak kapcsán kell még megjegyeznünk, hogy az identitás és a hozzá kapcsolódó kategóriák nem rigid kategóriaként értelmezhetők, hanem inkább fluid jegyekkel írhatók le. Kyhuchukov¹⁶ Horowitz-ot idézve hangsúlyozza, hogy egyrészt a csoporthatárok is változhatnak, másrészt pedig maga az etnikai kultúra, és annak az identitáshoz kapcsolódó elemei is átalakulhatnak. Történhet ez akár egy nyelv- vagy vallásváltás kapcsán, de bizonyos történelmi kontextusok is kiválthatják a csoportszintű változásokat. Az identitás olyan hordozói, mint a nyelv, az öltözködés vagy a felekezeti hovatartozás, változhatnak, s ilyen esetekben az identitás az új csoportjellemzőket fogja magába építeni, még-hozzá úgy, hogy a cserélődés indokai vagy pontos menete, esetleg az új elemek „származása” eközben a feledés homályába veszhet. Az identitáshoz kapcsolódó elemek ilyenén cseréjének pontos dokumentációját adja Tesfai¹⁷ a marosvásárhelyi Gábor-cigány közösségről írott munkájában.

Mindeközben arról sem feledkezhetünk meg, hogy az individualizáció hatására a közösségi szálak a társadalmakban feloldódnak, s a modernizáció a hagyományos csoportokat mintegy szétbontja. Mindez nem csak az

15 BAKÓ: i. m.

16 KYUCHUKOV, Hristo: „Projection Hypothesis in Language and Identity among Muslim Roma”. In: KYUCHUKOV, Hristo – HANCOCK, Ian (Eds.): *Roma Identity*. NGO Slovo, Prague, 2010. 26–38.

17 TESFAI Sába: „Wearing Gypsy Identity in a Gábor Gypsy Community in Tirgu Mures”. In: *Romani Studies*, Vol. 19. No. 1. 2009. 1–17.

egyéni életvezetést teszi lehetővé, hanem a közös kulturális mintáktól való távolodást is. Az egyéni játékterek bővülése az én-értelmezésekre is kihat, s lehetővé teszi annak a korábitól jóval színesebb megvalósulásait. A globalizáció eredményeképpen a kulturális határok átlépése sokkal könnyebbé válik, mindez azonban nem vezet egyértelműen a hagyományos makroközösségi elemek elvesztéséhez, hanem annak ellenében is hathat, s a lokális közösségeket, a kisebb csoportokat erősítheti meg. Különösen abban az esetben, hogyha az adott személy vagy csoport számára a korábbiaktól jóval kuszább kulturális mintázatok nehezebben dekódolhatók, s abban a saját csoport helyzete és pozíciója is nehezebben pozícionálható. Ettől függetlenül tényként kell kezelnünk, hogy a globalizáció azokat a kulturális rajzolatokat, amelyek a szociális és etnikai identitások alapjait képezték, teljesen átrajzolja.

3. A ROMA IDENTITÁS SAJÁTOSSÁGAI

A következő fejezetben arra vállalkozunk, hogy az előbb felvázolt kategóriákat a cigányság kontextusába helyezzük, s megpróbáljuk körbejárni a roma identitás és etnikai hovatartozás speciális jegyeit. Kiindulópontunk lehet Kelet-Közép Európa etnikailag kevert, és a rendszerváltozás után sajátos politikai-társadalmi kontextussal jellemezhető arculata, amelyben a roma identitás a térség amúgy is nehezen tipizálható, széttöredezett nemzeti és etnikai kategóriáinak terében formálódik ki – korántsem egységes módokon. Szarka¹⁸ kísérletet tesz arra, hogy tipizálja a közép-európai kisebbségeket, s a cigányság különböző csoportjait eltérő kategóriákban helyezi el a nyelvhasználat alapján (például a kétnyelvű, de másnyelv-domináns kisebbségek vagy a nyelvileg asszimilált kisebbségek kategóriájába).

18 SZARKA László: „A közép-európai kisebbségek tipológiai besorolhatósága”. In: SI-SÁK Gábor (szerk.): *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a 20. század végén*. Osiris Kiadó, Bp., 2001. 30–40.

Ha a tágabb kontextust vesszük alapul, idézhetjük Eriksont,¹⁹ aki szerint a jelenlegi identitás-mintázatok eleve nihilisa, apolitikus és töredezett rendszerként írhatók le, amelyek azonban magukban hordozzák olyan lehetséges forogatókönyvek kialakítását vagy kialakulását, mint a tradicionalizmus felé fordulás vagy a hibrid mintázatok kiformalódása.

Marushiakova és Popov²⁰ arról ír, hogy a cigány identitás egyik sajátossága a multidimenzionalitás. Ez alatt a szerzők azt értik, hogy nem egy önmagában is létező és hermetikusan elzárt identitásra kell gondolni, hanem magába foglalja a roma közösségek azon adottságát, hogy egyszerre értelmezhető szeparált közösségnek, illetve egy társadalom részének. A romák identitása tehát sokkal inkább fejlődik más csoportok társadalmi kontextusában. Tesfai²¹ a szelektív multikulturalizmus kifejezést használja, amely a szomszédok kulturális viselkedésére, normáira való állandó reflektálást jelenti.²² Daskalaki²³ véleménye szerint a cigányság identitása nem ősi, elemei sok esetben nem a múltban gyökereznek, hanem a jelenből való építkezéseken alapulnak, amelynek célja a különbözőségüknek a megélése.

19 ERIKSON, Thomas Hylland: *Etnicitás és nacionalizmus*. Gondolat Kiadói Kör, Bp., 2008.

20 MARUSHIAKOVA, Elena – POPOV, Vesselin: „Roma Identities in Central, South Eastern and Eastern Europe”. In: KYUCHUKOV, Hristo – HANCOCK, Ian (Eds): *Roma Identity*. NGO Slovo, Prague, 2010. 39–52.

21 TESFAI: i. m.

22 Ennek eredménye bizonyos öltözködési és szokáselemek etnikumok közötti vándorlása. Tesfai a Gábor-cigányok identitásához szorosan kapcsolódó momentumokkal kapcsolatban jegyzi meg, hogy azok egy része zsidó vagy magyar eredetű. Bakó már említett tanulmányában az ürmösi cigány közösség kapcsán említi meg, hogy bizonyos öltözködéssel kapcsolatos elemeket a romák a magyaroktól vettek át.

23 DASKALAKI, Ivi: *Greek-Gypsy Identity and the Relationship between Greek Gypsies and the State*.
http://www.lse.ac.uk/europeanInstitute/research/hellenicObservatory/pdf/1st_Symposium/Daskalaki.pdf (a letöltés dátuma 2014. július 7.)

Mindez arra utal, hogy a cigányság nem homogén kulturálisan, s az egyes alcsoportoknak eltérő karakterisztikája, értékrendje vagy szokásrendje van – éppen ezért inkább „identitásokról” beszélhetünk, s nem egy egységes roma identitásról. Kérdés, hogy ez a széttöredezethez megjelenik-e, és ha igen, akkor milyen módon azoknak a formális intézményeknek az átadott tudásanyagában, amelyekkel a roma gyerekek/ fiatalok találkoznak.

A széttöredezethez erősíti a különböző csoportok, alcsoportok megléte a cigány közösségeken belül. Marushiakova és a Popov²⁴ szerint ezek bármelyike lehet meghatározó az identitás kikristályosodásakor. Oláh²⁵ azt hangsúlyozza, hogy az erős családi kötelékek megléte, tehát a familiáris viszonyok nem kedveznek az egységes roma identitás kialakulásának. Toninato²⁶ szerint az úgynevezett pán-romani identitás a cigányságra nemzetközi szinten sem jellemző.

A romák identitásának alakulására kiemelt módon hatott a befogadó állam politikája is. Az asszimilációs célok és a saját kultúra el nem ismerése vagy nem támogatása értelemszerűen eredményezheti az cigányság identitásának meggyengülését. A magyarországi romák esetében ezeknek a céloknak a több évszázados történelme van, hiszen már Mária Terézia is hasonló eszközökkel igyekezett kezelni a cigányság helyzetét. Az asszimilációs politika a Kádár-rendszerre is jellemző volt, s minden bizonnyal ezeknek a törekvéseknek is köszönhető az, hogy a hazai cigányság sokkal inkább vallja magát magyarnak és romának egyszerre, mint például a nyugat-európai vagy a délkelet-európai társaik.²⁷ Az utóbbi évtizedekben megragadható

24 MARUSHIAKOVA – POPOV: i. m.

25 OLÁH József: **Roma identitás és önreprezentáció**

<http://c-press.hu/200802202263/felmeresek-szakanyagok/olah-jozsef-roma-identitas-es-onreprezetacio.html> (a letöltés dátuma 2014. július 7.)

26 TONINATO, Paola: „The Making of Gypsy Diasporas”. In: **Migration and Social Changes**, Vol. 5. No. 1. 2009. 3–36.

27 MARUSHIAKOVA – POPOV: i. m.

a roma értelmiség bővülése és erősödése, illetve számos nemzetközi szervezet kezdte meg működését. Mindez értelemszerűen az romák identitására is hatással volt, s ha sok esetben nem is autentikus, hanem egy „felülről kapott”, egységesebb, sok esetben individuálisan konstruált identitás-mintázatot eredményezett. Toninato²⁸ szerint egy standardizált, egységesebb roma identitás kialakításán dolgozik a cigány értelmiség, amelyet egy, az „nemzeti ébredéshez” hasonló jelenségként kell elképzelni.

Azt is látnunk kell, hogy a roma identitás egyik alapeleme a szembehelyezkedés.²⁹ Akikkel szemben pedig az adott csoportok kialakítják az énképüket és a szociális identitásukat, azok a többségi társadalom tagjai. A hazai roma identitás tehát a magyar identitás fényében és kontextusában értelmezhető. Önmagunk valamivel szemben definiálása és az erős közösségi szálak kapcsolódhatnak ahhoz a jelenséghez is, amit Tesfai³⁰ egy speciális tőkefajtaként értelmez. Ebben az esetben az etnikai hovatartozás szociális és gazdasági előnyökké kovácsolható és váltható át. Hasonló jelenséget tapasztalhatunk a migráns kisebbségek esetében is, ahol az etnikai kapcsolatok munkaerőpiacra is átkonvertálható előnyöket eredményeznek. A szembehelyezkedés kapcsán azt is kiemelhetjük, hogy azokra a formális és informális intézményekre és csoportokra is kivetülhet az ellenérzés, amelyeket éppen ezért a cigányság nem tekint magáénak. Tipikus példa erre az iskola, amely szerepe ugyanakkor a társadalmi mobilitásban kulcsfontosságú, hiszen a középosztályosodás az iskolai végzettség emelkedése nélkül elképzelhetetlen.

A tradicionálisabb közösségek esetében megfigyelhető a férfi és a női nemi szerepek egymástól való nagyobb távolsága és az erre vonatkozó közösségi előírások szigorúbb betartása. Tesfai³¹ arról ír, hogy a romák eseté-

28 TONINATO: i. m.

29 OLÁH: i. m.

30 TESFAI: i.m.

31 Uo.

ben egy erősen gender-alapú identitást figyelhetünk meg, amely azonban a férfiaknak nagyobb döntési jogkört, míg a nőknek a szokások szigorúbb követését írja elő. Ezeket a jegyekre az interjúalanyaink narratívájában is megtalálhatjuk.

A romák marginális helyzete és az előítéletesség megléte miatt már utaltunk arra, hogy bizonyos esetekben az identitás-váltás egy racionális, logikus lépés lehet. Oláh³² szerint ennek a jelenségnek az oka közeli és távoli jövőben megszerezhető előnyökkel való kalkuláció, azonban mindezt az antropológiai jegyek megnehezíthetik. A roma identitástól való elfordulás összekapcsolódhat a cigányság önmagáról alkotott képével és a kirekesztettség fokával is. Azt is látni kell, hogy egy ilyen döntés általában a hagyományosan erős családi-közösségi szálak elvágását jelenti, s a legtöbb esetben térbeli mobilitást is igényel. Erre azért van szükség, mert a csoport-hovatartozás határai nem pontosan megvonhatóak, s a lokális közösségekben létezik egyfajta konszenzus arról, hogy kit is tekintenek romának, miközben ez a vélemény gyakran nem esik egybe az egyén saját elképzelésével.

Szabóné³³ egy tanulmányában a következő elemeket sorolja fel, mikor a roma identitás kialakításának tényezőit gyűjti csokorba egy fiatal cigány értelmiségieket vizsgáló kvalitatív kutatás kapcsán:

- Milyen mértékben szakad ki a fiatal a roma közösségből a diploma miatt?
- Milyen nagy a kontraszt a régi és az új világa között?
- Az előítéletesség mértéke az adott társadalomban.
- A cigányság önszerveződésének mértéke, sajátosságai.
- A romák önképe.
- Az adott gazdasági és politikai helyzet.

Az itt felsorolt elemek nagy részéről már esett szó, ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a régi és az új világ közötti distancia a diploma meg-

32 OLÁH: i. m.

33 SZABÓNÉ: i.m.

szerezésén dolgozó hallgatók esetében komoly mértékű lehet. Az olyan szerveződések azonban, mint például a roma szakkollégiumok, ezzel ellentétes irányban hathatnak, s megakadályozhatják az identitásváltást. Bakó³⁴ a roma identitás elemeit a nyelvhasználatban, a származás-tudatban, a speciális foglalkozásokban, illetve a mindennapi életvitelben és szokásrendszerben véli felfedezhetőnek.

A roma identitás sajátosságaként kell megemlítenünk azt is, hogy a csoport és az egyének önképe nagyobb eséllyel tartalmazhat negatív elemeket, mint például a többségi társadalom esetében (erre vonatkozó kutatási eredményeket a következő fejezet ismerteti). Ennek az lehet az eredménye, hogy az az elhivatottság, amelyet az etnikai hovatartozás kapcsán a tanulmányunk elején említettünk, nehezebben elérhető kategóriává válik, s növeli a saját az identitás-válság kialakulásának az esélyét. Csepeli és Simon³⁵ mindezt a többség ellenérzésének tükrében vizsgálta meg, jutott arra a következtetésre, hogy annak növekedésével a pozitív szelf-identifikáció esélye csökken.

4. ROMA IDENTITÁSTÍPUSOK A HAZAI KVALITATÍV KUTATÁSOK TÜRKÉBEN

Tanulmányunk következő részében olyan hazai kutatási eredményeket ismertetünk, amelyeknek fényében a saját interjú tapasztalatainkat értelmezni tudjuk. A felsorolt kutatások leginkább a tipizálás eszközével éltek, s ennek fényében fogjuk saját interjúalanyainkat is bizonyos kategóriákba sorolni. A fejezet végén megpróbáljuk összegezni az ismertett kutatások fő tanulságait.

34 BAKÓ, i. m.

35 CSEPELI György – SIMON Dávid: „Construction of Roma Identity in Eastern and Central Europe: Percepcon and Self-identification”, In: *Journal of Ethnic and Migration Studies* Vol. 30. No.1. 2004. 129–150.

Szabóné³⁶ már említett tanulmányának empirikus részében roma értelmiségieket vizsgált, s az interjúalanyokat három nagyobb csoportba sorolta. Az első kategóriát az állami gondoskodásban felnövekvők alkották: esetükben a cigány hagyományok és értékek családon belüli átadásáról nem beszélhetünk. Identitásukat így teljesen más alapokra kellett építeni – s a szerző szerint ebben az esetben annak konstruálása leginkább a negatív előítéletek dekódolása alapján történt meg. A második csoportot a középosztályosodott romungrok gyermekei jelentették. Az ő esetükben azt tapasztalták, hogy a Kádár-érában megtörténő asszimiláció során ezek a családok a hagyományaik nagy részét, illetve a tiszta roma identitásukat elvesztették, így az ilyen környezetből érkező diplomások etnikai identitása jóval távolabb esett a hagyományos roma identitástól. A cigány diplomás értelmiségiek harmadik csoportját a kutatás szerint a hagyományőrző, perifériális családok gyermekei alkotják. Ez utóbbi esetben értelemszerűen a roma identitás erős alapokon áll, és e mellé épülnek be a magyar identitás elemei is. Az értelmiségivé válás az identitás-tudatot többféle irányba is elmozdíthatja, s ezek között az irányok között a válság, a tagadás és a roma elemek megerősödése éppen úgy megtalálható. Ez utóbbi esetben mindez összekapcsolódhat egy erős küldetéstudattal is – a jelenség a munkával kapcsolatos szociálpszichológiai kutatások során talán leginkább a „calling”, azaz elhívás jelenségével állítható párhuzamba.³⁷ Az identitás-válság esetén fellépő problémák köre igen széles lehet; okozhat például szorongásos tüneteket vagy elmagányosodást is.

Békés³⁸ a vizsgálatában 11 roma hallgatóval készült interjú eredményeit összegezte, s igyekezett azokat különböző típusokba sorolni. A két vég-

36 SZABÓNÉ: i. m.

37 HIRSCHI, Andreas: „Calling in Career: A Typological Approach to Essential and Optional Components”. In: *Journal of Vocational Behaviour*, Vol. 79. No.1. 2011. 60–73.

38 BÉKÉS Nóra: „Az értelmiségi lét felé haladó roma fiatalok identitásalakulása”. In: *Iskolakultúra*, 24. évf. 2–3. sz. 2011. 68–81.

pontot a „minimális roma identitás”, illetve a tiszta roma identitás képezte: az előbbi esetben a származás a diákok számára semmit sem jelentett, míg a másik póluson a magyar identitás elemeinek nem találjuk meg a nyomát. Ez utóbbi interjúalanyok jellegzetes módon tradicionális cigány családokból érkeztek. Az „erős” csoportban megjelenik büszkeség és a származás nyílt felvállalása, míg a közepes kategóriában a hagyományokkal szembeni kritika is megragadható lesz, ami a kibocsátó közeg irányába bizonyos távolságtartást feltételez. A vizsgálat megemlíti még a kettős identitás vagy az identitásválság típusát is. (A kettős identitás Szarka³⁹ már említett tipológiai modelljében is megjelenik. Mindez olyan kisebbségekre jellemző, amelyek a másodnyelv-dominánsak és történelmi, illetve önazonosságukat és asszimilációs szándékukat igyekeznek összeegyeztetni.) Kiemelkedően fontos számunkra az ún. újra felfedezett identitás jelensége, amely egy sokszor fiatal felnőtt korban, önállóan újraépített konstrukciót jelöl. A tipológián túl még egy fontos elemet emelhetünk ki. A narratívákban bizonyos esetekben megjelent a „jó” és a „rossz” cigányoknak a csoportja, amely felosztás során az interjúalanyok magukat az előbbi kategóriához kapcsolták. A szerző szerint mindez a kognitív disszonancia feloldásával vagy csökkentésével magyarázható.

Tóth⁴⁰ vizsgálatának alapkonceptiója az angliai és a magyarországi romák identitás-mintázatainak összehasonlítása. A szerző a kutatás során 47 interjút készített. A magyarországi almintá többségében Tóth a kettős identitás elemeit fedezte fel, tehát az interjúalanyok mind a roma, mind pedig a magyar elemeket fel tudták mutatni, ugyanakkor egy kisebb csoport esetében a cigány identitás jóval erősebben jelent meg. A szerző a kettős identitást különböző altípusokra osztotta, s egy így kapott alcsoportot képezett

39 SZARKA: i.m.

40 TÓTH Kinga Dóra: „Comparative Study on the Identity Types of „Succesfull” Gypsies/Travellers in Hungary and England”. In: *European Integration Studies*, Vol. 4. No. 2. 2005. 121–130.

az újra felfedezett identitás kategóriája. Ez utóbbi csoport aránya a magyarországi almintában magasabb volt, mind az angliában. Bizonyos interjúalanyoknak az identitásuk meghatározása problémát okozott, míg más esetekben az identitás-válság jelei voltak beazonosíthatók.

Pálos⁴¹ a kutatása során 25 interjút vett fel. A kutatás legfontosabb tanulsága számunkra az lehet, hogy a megkérdezettek közül mindössze kilencnek volt szilárd vagy pozitív identitása. Érdekes továbbá, hogy a kutatás során a cigány szó definiálásakor több interjúalany is a meglévő sztereotípiákat felhasználva építette fel a válaszát. A kutatás arra is rámutatott, hogy bizonyos családokban a származásuk tényét egyfajta tabuként kezelik, s annak tudatosítása vagy az ahhoz való viszony nem jelenik meg a családtagok közötti kommunikációban vagy a gyermeknevelés során. A kutatás során egy olyan tipológiát használtak fel, amelyben a következő kategóriák voltak megtalálhatók: a keresés fázisában lévők, a keresés nélküli döntéshozatal (ez egyfajta korai zárást jelent, amiben a szülők mintáinak az átvétele történt meg), a diffúz identitás (sem krízist, sem elköteleződést nem jelent), illetve az elért identitás, amely döntések eredménye. Ez utóbbi típusba sorolható interjúalanyoknál volt megfigyelhető a nagyobb önbecsülés.

Az előbb felsorolt vizsgálatok eredményeit átfutva kijelenthetjük, hogy egységes roma identitásról nem beszélhetünk, s azok széles variációs lehetőségeit a magyarországi vizsgálatok is megerősítik. A tipológiák sorát áttekintve azt is láthatjuk, hogy azok egy része kreált, tehát a megkérdezettek több évig tartó „építkezésének” az eredménye, míg más esetekben a tradicionális értékek, szerepek, normák egyfajta újraértelmezés nélküli átvétele történik meg. A legfontosabb tanulság azonban az, hogy az interjúalanyok egy komoly hányadánál krízis vagy válság jelei fedezhetők fel, míg más alkalmakkal a megkérdezettek nem képesek a pontos önidentifikációra, bizonytalanok.

41 PÁLOS: i.m.

Kérdés, hogy a kutatásunk terepét jelentő roma szakkollégiumban az itt megismert típusok megjelennek-e, s az interjúalanyok besorolhatók-e valamelyik kategóriába. Arra a kérdésre is választ szeretnénk kapni, hogy a szakkollégium játszik-e szerepet, és ha igen, akkor milyen az újra felfedezett identitás kiépítésében.

5. ÉLETÚT ÉS IDENTITÁS

– A SAJÁT KUTATÁSI EREDMÉNYEK FŐ TAPASZTALATAI

Tanulmányunknak ebben az alfejezetében négy roma származású szakkollégista diák életútját vázoljuk fel, s ennek segítségével fogjuk az általuk képviselt identitáskonstrukciókat az elméleti fejezetekben megismert tipológiák és kategóriák segítségével értelmezni. Az interjúk érintették a megkérdezettek családi hátterének bemutatását, iskolai karrierjét, párkapcsolatait és a gyermekeik nevelésének főbb kérdéseit, illetve a gyermekek identitásának a kérdéskörét. Az interjúalanyok bemutatás során a keresztnéveket megváltoztattuk.

Péter

Interjúalanyunk a húszas éveinek a végén jár. Egy kistelepülésen nőtt fel, amelynek etnikai összetétele vegyes. Családi háttere sajátos, mivel elmondása szerint a faluban a cigányok közül egyedül az ő szülei dolgoztak folyamatosan évtizedek óta, s édesanyja felnőttképzés keretein belül egy kétéves tanfolyamot is elvégzett. A szülei romungró és lovári származásúak, s az elmúlt évtizedek során komoly asszimilációs folyamat volt megfigyelhető a családban, ami azzal is járt, hogy a klasszikus roma hagyományoktól távolabb kerültek. Az interjúalany úgy véli, hogy a településen az etnikai viszonyok kiegyensúlyozottak, komoly konfliktusok nincsenek a cigányok és a magyarok között. Éppen ezért iskolai karrierjében vagy kortárs kap-

csolataiban (egy-két kivételtől eltekintve) nem talál olyan elemet, amely egyértelműen a negatív diszkriminációra utaltak volna, ugyanakkor ebben a pedagógusok szerepét nagyon fontosnak tartja.

„Az osztálytársaimmal kapcsolatba soha nem vettem észre (az előítéletek jeleit)... Viszont más osztályokban lévőktől visszahallottam... Szépen isjártam, jó tanuló is voltam, sportolni is jobban tudtam. Irigységből megjegyezték... A szüleim is arra tanítottak, hogy legyen én az okosabb, és ne agresszióval válaszoljak.”

Három testvére van, mindannyian dolgoznak vagy tanulnak. Péter büszke rá, hogy a faluban ő a második roma, aki leérettségizett, s jelenleg levelező képzés keretein belül vesz részt a felsőoktatásban. Véleménye szerint ezzel egyfajta példakép is lett a településen, s elmondása szerint több fiatal tudott már elmozdítani a tanulás és a felsőoktatás irányába. Jelenleg a helyi általános iskolában dolgozik pedagógiai asszisztensként, s aktívan részt vesz a helyi kisebbség közéletében: rendezvényeket szervez, segíti a kisebbségi önkormányzat és az önkormányzat munkáját. Életét és kapcsolatait egyfajta kettősség jellemzi, hiszen bizonyos szálak a roma közösséghez kapcsolódnak, míg mások azon túlra vezetnek.

„Nekem vegyes (a baráti társaságom). Lemegyek a cigánytelepre, amikor besokallok. Mert dolgozok... Ez a hét is olyan volt, hogy végig táboroztattam. És el kell menjek (a telepre), hogy ki kapcsolódjak. Nekem hiányzik. Hiányoznak onnan egyes emberek. Bár nagyon iskolázatlanok, egyszerűek, mégis olyan jókat tudunk beszélgetni. Tippmix és sportfogadás is van.”

Az identitása meghatározásakor Péterre a kettős identitás kategóriája illik, ugyanakkor a két identitás-félből a cigány elemek hangsúlyosabbak. A magyar szokások egy jelentős részét is tartja, ugyanakkor a család által képviselt értékek és normák esetében a roma elemekre nagyobb hangsúlyt fordít. Lényeges még, hogy bár az interjúalany romungró és lovári vegyes-

házasságból származik, és a szülők az asszimiláció jeleit mutatták fel, Péter a házassága révén a cigány kultúrához ismét közelebb került, mivel a felesége egy, a tradicionális szokásokat tartó lovári származású családból származik.

„Hát, ha én újjászületnék, akkor is cigány lennék... Én elsősorban cigány vagyok, és csak azután magyarországi. Tehát, ha kiköltözök valamelyik országba néhány év múlva, akkor én ott előbb azt mondom, hogy cigány, és utána, hogy Magyarországról jöttem. De Magyarországon élek. Betartom az ünnepeket, a szokásokat, de nem annyira mélyen... De ha EB-t, olimpiát nézek, bármilyen sportágban teljes szívvel Magyarországnak szurkolok. Most is voltam a Loki stadion-avatón, ezerrel szurkoltam, nem lehetett lelőni.”

Családi életében és a gyermeknevelésben ugyanakkor szigorúan követi a lovári kultúra előírásait. Ünnepek alkalmával például a felesége nem ül le az asztalhoz, csak felszolgálja a szükséges ételleket és italokat, betartja az öltözködési előírásokat, és ügyel a munkája során arra, hogy mindenkitől három lépés távolságot tartson. A vegyes házasságokról nincsen túl jó véleményekkel, saját magáról sem tudná elképzelni, hogy nem roma párt választ. Tesfai⁴² egy írása kapcsán emeltük ki korábban, hogy a cigányság identitása erősen gender-alapú, s a szerző a Gábor-cigányok esetében a férfiak nagyobb döntési szabadságáról ír. Péter narratívájában ezek a nemi distanciák szintén megjelennek. A gyermekei kapcsán elhangzottak pedig arra világítanak rá, hogy az etnikai identitás kialakulása hosszú folyamat, s a gyermekek cigányság-értelmezése nem feltétlenül a származáson, hanem a marginális helyzeten alapul. Itt kell megjegyeznünk, hogy a szociális helyzeten alapuló kategorizáció más kutatások felnőtt-narratíváiban is megjelenik.⁴³

42 TESFAI: i.m.

43 TÓTH: i.m.

„Hat éves a [am, éskét évvel ezelőtt jött haza az óvodából, hogy rossz volt az egyik csoporttársa, az a cigány kis[ú. Már nekem lappangott, hát rákérdeztem, hogy [am, tudod-e, hogy mi az a cigány? Azt mondja, hogy olyan barna bőrű, mint én, de retkesek is. Kérdeztem, hogy tudod-e, hogy mi is cigányok vagyunk? Azt mondja, hogy már mondták neki, de én azt mondtam, hogy apa is dolgozik, anya is dolgozik, és azt is mondtam, hogy hol dolgoznak.”

„A [ányom már tudja, hogy cigány. Nagyon hamar kialakult benne. És nevelés szempontjából ez megszabta, hogy milyen ruhát vehet fel. Vagy meztelenül nem mehet ki az apja dé. Mondtuk neki, hogy nálunk így szokás. Úgy neveltük, hogy mi cigányok vagyunk, és nálunk ez van. Az óvodástársai járhattak kifestett körömmel, de ő nem.”

Összességében azt mondhatjuk, hogy Péter egy hátrányos helyzetű cigány családból származik, szülei ugyanakkor betagozódtak a szocialista éra társadalmába, s a rendszerváltás után sem veszítették el munkájukat. Az interjúalany életében ugyanakkor a roma identitás erősebb megélése a lovári származású feleségével való kapcsolatának is tulajdonítható. A kettős identitáson belül mindenképpen a roma elemek tekinthetők erőteljesebbnek.

Anita

Anita jelenleg 37 éves, romungró családból származó nő. Egyedülálló, gyermeke nincsen, szüleivel lakik azon a kistelepülésen, ahol felnőtt. Gyermekkoráról jó emlékei voltak, édesapja a Kádár-rendszerben munkaviszonnyal bírt. Ugyanakkor a hagyományokat, szokásokat a család kevésbé követte, s lányuk nevelésében sem tartották be azokat. A település, ahol felnőtt, vegyes etnikai összetételű volt, ugyanakkor az interjúalany gyermekkorában még a fiatalok között a cigányság alkotta a kisebbséget. Etnikai konfliktusokat, hátrányos megkülönböztetést nem tapasztalt.

„Nagymamám írástudatlan volt, nagypapám pedig zenész család származott. Azt én most meg nem mondom neked, hogy írni és olvasni tudott-e, de az biztos, hogy hegedülni, cimbalmozni és kottát olvasni profin tudott.”

„Az utcánkat úgy kell elképzelni, hogy egészen hosszú, olyan 70–75-ig vannak számozva benne a házak. A felénél van egy kis keresztút, és a keresztúttól fölfelé, ahol már mi laktunk, ott igazából két cigánycsalád volt. Mostanra változott a helyzet, csak cigányok laknak ott.”

„Nagyon rossz tanuló voltam. De nem éreztem hátrányt, mert nem azért nem kaptam jobb jegyet, mert roma voltam, hanem mert nem úgy tanultam.”

Oktatási karrierjében komolyabb töréspontok is akadtak, hiszen az érettségit felnőtt fejjel tette le, a felsőoktatásba pedig csupán az elérhető és megszerezhető ösztöndíjak miatt jelentkezett. S bár csak levelező képzésre jutott be, be szeretne volna bizonyítani, hogy el tudja végezni az iskolát. Jelenleg egy családgondozóban dolgozik, és a mesterképzésben való részvételt is tervezi. Identitása stabil, kiforrott, a válság jeleit egyáltalán nem mutatta, és komoly változásokon sem ment keresztül.

„Nekem ez soha nem jelentett problémát, hogy cigány vagyok. Igazából sokáig nem is tudatosult bennem az, hogy ez milyen előítéletekkel jár. Nem is tapasztaltam meg az általános iskolában sem. Olyan hat-hét éve van ez, mióta a roma gyilkosságok voltak, és megerősödtek bizonyos politikai erők. De igazából nem érzem hátrányát annak, hogy roma származású vagyok.”

„Büszke vagyok a származásomra. Nekünk, vagy nekem, talán más egy kicsit a temperamentumunk. Másabbul állok dolgokhoz. Ha meghallom a cigányzenét, akkor felpezsdül a vérem. Attól függetlenül, hogy nem beszélek cigányul, és igazából táncolni sem úgy tudok. De azért mégis ott van bennem a tudat, hogy én hozzájuk tartozom, és ez jó.”

Anita esetében a kettős identitás elemire is rábukkanunk, ugyanakkor talán kevésbé intenzíven, mint Péter esetében. Ahogyan fogalmaz, magyar, mert ez áll a személyi igazolványában, ugyanakkor kijelenti, hogy „számomra nincs jelentősége az egésznek”. Az interjú egy későbbi szakaszában azonban azt mondta, hogy például a hazai tudományos felfedezések kapcsán örül annak, hogy ezt mi, magyarok csináltuk. Úgy tűnik tehát, hogy az identitás-rajzolatában mégis kapnak szerepet a magyar elemek, még ha első pillantásra tisztán cigány identifikációnak is tűnik Anita esete. Társas kapcsolatai vegyesek, egyaránt fel tud sorolni roma és nem roma barátokat, akikkel szoros kapcsolatot tart fenn. A főiskolai képzés során ezek a kapcsolatok főleg nem roma személyekkel bővültek ki, míg a szakkollégium mára a második családjává vált. Az itt születő barátságok tovább erősítették a cigánysághoz fűződő pozitív attitűdjét. A vegyes házasságokat egyre gyakoribbaknak tartja: „Nem tudom, miért (lesznek gyakoribbak). Talán rájönnek az emberek, hogy nincs különbség cigány és magyar között, hanem ember-ember, és ezt nézik.”

Éva

Kutatásunk harmadik interjúalanyára az újra felfedezett és saját maga által is alakított roma identitás típusa lesz jellemző. Családi háttere is sajátos, hiszen az ország egyik legnagyobb városának egy kedvező adottságú városrészében nőtt fel, méghozzá olyan környezetben, ahol ő volt a „cigány kislány”. Éppen ezért fiatalkori baráti kapcsolataiból is hiányoztak a roma társak, s az osztályában is egyedül ő volt cigány származású. Édesapja 18 éves korában tudta meg, hogy roma származású, hiszen állami gondozásban nőtt fel, s antropológiai jegyei nem erre utaltak. Mikor a nagykorúságot elérte, és felkereste családját, szembesült azzal a ténnyel, hogy milyen származással is bír. Édesapja folyamatos munkaviszonnal rendelkezett, és a gyermekek megszületése előtt az édesanyja is dolgozott. A tradicioná-

lis hagyományokat a család nem különösebben tartja, bár bizonyos sajátos, a roma kultúrára jellemző elemekkel bírtak. Diákszerelmei, majd későbbi férje sem roma származásúak. Házasságából egy lány született, aki az apja antropológiai jegyeit örökölte. Életútjában sajátos, hogy roma kapcsolatait és az identitásának elemeit utólag, bizonyos esetekben tudatosan, máskor véletlenül szerezte. Ennek oka az, hogy családja betagozódott a „normál” középosztálybeli létbe, az iskolai osztálytársai, illetve évfolyamtársai pedig zömmel nem roma származásúak voltak. Atrocitások érték ugyan származása miatt, de véleménye szerint ezeket egy idő után megtanulta kezelni, azonban lánya hasonló problémái újra mélyen érintik. Életének egy fontos eseménye, hogy az egyik magyarországi szépségkirálynő-választás regionális fordulójában első udvarhölgygé választották – korábban nem volt arra példa, hogy roma származású lány ilyen eredményt elért volna.

„Általános iskolában volt egy szomorú esetem, és soha nem fogom elfelejteni. Húsvét volt, és tojásokat kellett bevinni a kis lányoknak, és akkor meglocolták őket a □úk. Rengeteg tojást vittem be egy kis kosárban, és nem locsoltak meg. Én ezt akkor annak tudtam be, hogy cigány vagyok.”

„Volt egy-két hagyomány a családban, például a virrasztás, az még nagyon működik nálunk, de ez sem annyira a roma kultúra része, a magyar paraszti kultúrában is jelen van.”

Éva identitását fiatalabb korában egyrészt identitásválság jellemezte, másrészt bizonytalanság. Hosszú idő telt el, mire „teljesebb lett a világban”. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy bekapcsolódott a megyeszékhelyen futó mentor-programba, illetve a helyi roma közéletbe. A munka révén roma baráti köre kibővült, míg a szociális területen végzett munka egyfajta küldetés tudatot hívott elő benne – a jelenség pontosan lefedi az elhívás fogalmát. Tanulmányunk elméleti részében említett, a roma értelmiség és művészet segítségével életre hívott identitás-elemek hatása is megjelenik Éva élettörténetében. Mára „elért” identitással rendelkezik, amelynek azonban néha

még most is vannak gyenge pontjai, de összességében megfeleltethető a ketős és újra felfedezett identitásnak.

„Azt éreztem, hogy nem tartozom teljesen a többségi társadalomhoz. Van valami, ami miatt nem tudok vele azonosulni, és kerestem azt, amire azt mondom, hogy ez az... Amikor megismertem a kollégáimat, barátaimat (a mentorprogram cigány származású résztvevőit), akkor teljessétem ki...”

„Elkezdtem ezeket a műveket olvasni (romológiaival kapcsolatos anyagokat), illetve van egy roma költő, Horváth Gyulának hívják, amikor az ő műveit olvastam akkor éreztem azt, hogy cigány vagyok, nem pejoratív értelemben. Egyformán érzem magamat magyarnak is, mert az első szó, amit kimondtam, magyar volt, de romának is érzem magamat... Egy pluszként tekintek a roma identitásomra.”

Éva férje nem roma származású volt. Elmondása szerint neki természetes volt, hogy nem roma a barátja. Anyósa hivatásos nevelőszülő volt, és az általa nevelt gyermekek között cigány származásúak is voltak („mindig hozzá mentek a legfeketébb, legproblémásabb gyermekek”). Az önidentifikáció során általa korábban már megtapasztalt nehézségekkel azonban a lánya miatt újra szembesülnie kell.

„A lányom úgy született, hogy fehérbőrű, kék szemű. Nagyon hasonlít rám, csak az apukájának a bőre színét meg a szem színét örökölte. Elment az óvodába, és senki nem látta rajta, hogy ő egy cigány kislány. Addig nem is volt gond, míg az apja vitte az óvodába. De amikor nem volt vizsgaidőszak, rendszeresen jártam én is. Aztán hazajött, és mondta, hogy anya, én nem akarom, hogy értem te gyere. Kérdeztem, hogy miért. Mert azt mondta ez és ez a gyerek, hogy anyád cigány, apád nem. Borzasztó volt, beszélgettem egy pszichológussal is erről. Az azt mondta, hogy a gyermek azt az identitását választja, ami nem okoz számára problémát.”

Éva párkapcsolata megszakadt, bár jogilag még nem vált el a férjétől. Az okok között az etnikai különbségek nem szerepeltek, a felek egyszerűen elhidegültek egymástól. A válás utáni élettel kapcsolatban, illetve az újabb lehetséges párkapcsolattal kapcsolatban azonban Éva olyan elveket és normákat fedezett fel magában, amelyek a roma kultúrához kötődnek. Véleménye szerint a lánya, nem biztos, hogy valaha is rendelkezni fog hasonló roma identitással. Mint mondja, egyszerűen más a habitusa, s a roma gyermekek számára szervezett táborokban sem érzi jól magát.

Erika

Erika egy alföldi kisvárosból érkezett, ugyanakkor a család Nógrád megyéből költözött el, mivel ott az életkörülményeket és a munkalehetőségeket kilátástalannak tartották a szülők. A város belső részében vásároltak házat olyan területen, ahol romák csupán elvétve élnek. A szülők, ha kisebb-nagyobb nehézségek árán is, de megtalálták a számításaikat a településen (még ha idején munkák formájában is), és Erika szerint alsó-középosztálybeli életmódot biztosítanak neki és két testvérének. A szülők romungró származásúak. Baráti körük vegyes összetételű, szomszédaiakkal pedig, akik kivétel nélkül mindannyian nem romák, jó kapcsolatot ápolnak. A családtagok nem romákhoz kapcsolódó viszonyai, illetve az identitás-mintázataik eltérőek: Erika nővére például tudatosan választott egy olyan iskolát a megyeszékhelyen, ahol alig volt nem roma diák, párkapcsolatai során pedig elképzelhetetlennek tartja, hogy nem roma élettársa legyen. Ahogyan interjúalanyunk fogalmaz, a magyarok között is van olyan, aki nem szereti a romákat, így a romák között is lehet, aki a magyarokat nem szereti, s a nővére éppen ilyen.

Erika életében a költözés komoly változást okozott, hiszen korábbi lakóhelyén a kisebbség képezte a többséget, az új lakóhelyén azonban az iskolai beilleszkedés sokkal nehezebben ment. Elmondása szerint hetedikes korá-

ra fogadták be az osztálytársai, s onnantól kezdve voltak baráti kapcsolatai nem cigányokkal. Az iskolában felgyülemlett feszültséget otthon vezette le, annak feldolgozásában pszichológus is segítette (elmondása szerint nem sok sikerrel). Komoly problémaként élte meg, hogy a tanárok és az osztályfőnök a konfliktus nyilvánvalóvá válása után sem voltak hajlandóak segíteni a helyzet megoldásában.

„Amikor átkerültem a nagyobb városba, ott már érezhető volt (hogy előítéletesek velem). Kiközösítettek. Nem értettem, mi ennek az oka. Igazából nem is tudtam ezt feldolgozni, mindaddig, amíg el nem értünk az iskola hetedik osztályába. Akkor az osztálytársaim már töltöttek annyi időt velem, hogy rájöjjenek, hogy nem is vagyok olyan rossz. Hogy nem tudják rám húzni azt a tipikus cigány skatulyát.”

Az interjúalanyaink közül Erika az egyetlen, aki nappali tagozaton tanult tovább. Származását felvállalta, emiatt a felsőoktatásban problémája nem volt. Az évfolyamtársai elmondása szerint órák egyszerűen nem húzhatók rá azok a „címkék”, amelyekkel a romák egy részét kategorizálni lehet. Óvopedagógusi tanulmányai során kezdték el érdekelni a roma gyermekek nevelésének sajátosságai és lehetőségei, majd bekapcsolódott a szakkollégium munkájába is. Mindez identitását jelentősen megerősítette, s egyfajta küldetésstudatot is kialakított benne. Roma identitása stabil, ugyanakkor mindez a magyarságtudat elemeivel is keveredik. Leginkább a kettős identitás típusába tudnánk besorolni őt, ugyanakkor a tanulmányainak hatására mindez az elért identitás jegyeit is mutatja.

„Hogy mikor tudatosult bennem hogy roma vagyok, és mit is lehet ezzel kezdeni? Mikor elkezdődött a főiskola, és ott sokan foglalkoztak ezzel. A hátrányos helyzettel, és hogy mit is lehetne ezzel tenni... Én ott fedeztem fel magamat. Hogy igen, én az vagyok, és ez milyen jó. Erre büszkének lehet lenni.”

„Hogy mi nek tartom magamat? Romának, magyarnak vagy magyar romának? Ez nehéz kérdés. Inkább egyszerre mind a kettő. Ez a kettő nálam szépen megfér.”

„A főiskolán, mikor nyilvánosan elmondtam, hogy cigány származású vagyok, azt mondták, hogy nem is látják rajtam, nem is gondolták volna. Tudták, de ez egy látens dolog volt... Mindenki tudta, hogy az vagyok, de valahogy mégsem tekintettek annak.”

Erika két éve él párkapcsolatban. Párja nem roma származású, s merőben más társadalmi közegeből származik, hiszen a szülei és a nagyszülei is diplomások, s van köztük, aki tudományos pályán mozog. Ebben a kapcsolatban tehát nem csupán az etnikai hovatartozás tartogat kihívást, hanem az eltérő réteg-hovatartozás is. Erika elmondása szerint ez őt is feszélyezte, s „kevesebbnek” érezte magát párja családjától. A két család megismerkedése, kapcsolatfelvétele lassú lépésekben történt csak meg, ez máshogyan a véleménye szerint nem működik. A közös témák, megszólítások, a kommunikáció módja mind-mind olyan pontok, amelyek, ha a két fél nem figyel, komoly konfliktusokat okozhatnak. Erika mindenképpen szeretne gyermekeket, s úgy tervezi, hogy az általa is ismert hagyományokat és a roma kultúra egészét átadja majd nekik.

„Azt mondtam, hogy ha az én párom esetleg roma is lesz, akkor a tanultabb-értelmesebb fajtából lesz. De nem zárkoztam volna el.”

„Hogy hogy ismerkedtünk meg? Ez kalandos, mi az interneten ismerkedtünk meg egy kvízzjáték alatt... Pár hónapnyi beszélgetés után személyesen is találkoztunk. Szerintem rögtön az elején el kell mondani, hogy milyen származású vagyok, hogy ne legyen átverés. Az volt a legtitesebb, hogy már az első perctől tisztában volt azzal, hogy roma származású vagyok.”

„A szüleivel már két hónap után találkoztam. Igazából nem éreztették velem, hogy valamennyivel is kevesebb lennék, de mégis éreztem. Meg

egy tehetősebb család, mindenki diplomával... Volt, aki az akadémián dolgozott. És akkor én ott vagyok, egy roma származású óvónő. Kevesebbnek éreztem magamat.”

„A szüleimben az a jó, hogy nagyon elfogadóak. Tudják, hogy a döntéseimet felelősen hozom meg. Tudták, hogy ha én őt választottam, akkor annak van oka. Igazából a mai napig próbálják elfogadni. Látják, hogy milyen a változás, és milyen volt legelőször, amikor belépett először a házba. Alig beszélgettek, nem volt közös téma, nem is nagyon szóltak egymáshoz. Két év elteltével már mernek egymás társaságában együtt maradni a nappaliban. Ez elképesztően lassan halad.”

6. Összegzés

Kutatási eredményeink összegzése előtt le kell szögeznünk, hogy az interjú rögzítése a jövőben folytatódni fog, és terveink szerint a szakkollégisták egy nagyobb hányadát el tudjuk érni az identitást feltérképező beszélgetésekkel. Az elméleti fejezetek és a hazai empirikus kutatási eredmények rámutattak arra, hogy a magyarországi romák esetében a saját identitás megtalálása komoly kihívásokat tartogat, s a cigány identitástól való elszakadás fokozottan veszélyezteti az értelmiségivé váló roma fiatalokat. Azt a tényt, hogy a felsőoktatásba belépő diákok felvállalják-e származásukat, sok körülmény alakítja. Az okok között találunk a kapcsolati hálókra vonatkozó tartalmakat, gazdasági és társadalmi mutatókat, illetve a roma közösségek sajátosságainak jegyeit is (önszerveződések). Az előítéletesség ténye szintén alakíthatja az identitás felvállalásának vagy elrejtésének tényét.

Saját kutatási eredményeink kapcsán meg kell jegyeznünk azt, hogy az interjúalanyok közül többen említették, hogy a romák száma magasabb az intézményben, ugyanakkor származásukat nem merik vagy akarják felvállalni. A szakkollégiumi tagság tehát egy olyan szűrő, amelyen minden

bizonyval csak azok a hallgatók „jutnak át”, akiknek a származásukhoz fűződő viszonya pozitív.

Fontos azonban látnunk, hogy a szakkollégiumi lét jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy a fiatalok egyrészt az elért identitás szakaszába jussanak el (s ez az interjúrészek narratíváiban is megfogalmazódik), valamint az újra felfedezett identitás felépítéséhez is hozzájárul. Az elméleti fejezetekben elhangzott, hogy az identitás kiépülése a fiatal felnőttkorban sem tekinthető egy lezárult folyamatnak, sőt, a későbbi életévekben is lehetségesek a változások – két interjúalanyunk is a harmincas életéveinek a második felében került kapcsolatba a szakkollégiummal, ugyanakkor identitásuk alakulásában a csatlakozás még ebben az életkorban is jelentős szerepet játszott.

S bár egyelőre csupán négy interjút készítettünk, a tradicionálisabb és az asszimilációhoz közelebb került családok gyermekei közötti különbségek szépen megragadhatók. Különösen igaz mindez a vegyes párkapcsolatok kérdésére. Kiemelendő, hogy a szakkollégisták, ha hátrányos helyzetű családok gyermekei is, szüleik a munkaerőpiacról a rendszerváltás után sem szorultak ki teljes mértékben, így nem tekinthetjük őket a magyarországi roma társadalom alsóbb szegmenséből érkezőknek.

Két esetben találtunk arra példát, hogy az interjúalanyok a romák értékeinek és szokásainak egy fajta „idealizált” formáját csatolták saját identitásukhoz. Ezt a családi kapcsolatok területén véltük felfedezni. Magukra és családtagjaikra nézve bizonyos elvárásokat kötelezőnek vagy követendőnek tartanak, mindehhez pedig a roma kultúrát kapcsolják, miközben a családjuk életútjából éppenséggel ezzel ellentétes momentumok derültek ki az előző generáció kapcsán (első házasságból való gyermekek állami gondozásba adása, nagyszülők nevelik a gyermekeket a szülők helyett azok új kapcsolata miatt).

Az interjúk alapján elmondhatjuk, hogy ha különböző rajzolatokban is, de a kettős identitás tekinthető általánosnak a szakkollégiumon belül. Fontos azt is látnunk, hogy a cigánysághoz fűződő viszony messzemenően po-

zitiv képet mutat, s legtöbbször a büszkeség érzése tapad hozzá. Az elért identitáshoz küldetéstudat is kapcsolódik, s a megkérdezettek mindegyike részt vesz lokális vagy tágabb környezetében olyan programokban, amelyek a cigányság helyzetének a javítását tűzték ki célul. Ugyanakkor nem eshetünk abba a hibába, hogy az itt nyert adatok alapján általánosítunk, hiszen a roma szakkollégium(ok) csupán egy töredékét érik el a cigány fiataloknak. Pozitív énképpel és etnikai identitással bíró roma fiatalok nélkül azonban – és a szakkollégiumból márpedig ilyen hallgatók kerülnek ki – a hazai cigányság helyzetének a javítása elképzelhetetlen.

In Marginal Position

Writings from the Field of Romology

Preface

When talking of the number of Romas living in Hungary we find largely differing estimates resulting from the difficulty in classifying national minorities. However, the most common—and probably the most accurate estimate—puts the Roma population to around 700–800.000. Their division within the country is very heterogeneous; but their number in the region surrounding the University of Debrecen is extremely high. Aspects of Roma social integration show large deficiencies both within the local community and in macro-society. Their peripheral situation is made even more difficult by different levels of poverty; their quality of living and financial situation is well below the middle class average.

This marginal social status comes with a low level of schooling; however there is no consensus about whether this is a consequence of their social status or whether it is the originating factor. It certainly influences their labor market possibilities. Education would open doors towards the middle class; the establishment of a minority intelligentsia dealing with social functions like the representation of interests, providing an example or forming community attitudes, would be extremely important. Roma intellectuals have only appeared a few decades ago, resulting from the fact that the schooling of Roma children only started under Kadar's Socialist system.

Today more and more Romas finish university; however, this still amounts to only a few percentage points in the total number of university students in Hungary. Although a larger number of Romas have also appeared in secondary (especially vocational) education, the mass number of Non-Roma

students invading higher education in the past few years, have resulted in unchanging numbers in the relative education averages of the Roma and Non-Roma population.

Teaching subjects in the field of Romology is of key importance. There is a new trend of these subjects being introduced in teacher training as well as in the appearance of a Roma specialization in kindergarten teacher training, or the establishment of a network of colleges for specialized education in Roma studies. These changes are important from two aspects: first, they help Romas enter the middle class enabling their social integration. The specialized colleges strengthen Roma identity by providing a transition for Roma students between the minority and majority societies. Second, it furnishes Roma students with knowledge and capabilities they will make great use of in their future teaching profession. This will prove extremely useful in view of the fact that—as a result of demographic trends in the past years—the average of Roma children appearing in education is expected to increase.

Lippai Balázs College for Specialized Education in Roma Studies was established within the Faculty of Children's Education of the University of Debrecen with the help of EU support (TÁMOP-4.1.1 D-12/2/KONV-2012-0003). Studies in this book were written by professionals involved in the work of the institution; they aimed at providing an overview of the lives, social position and integration endeavors of the Roma population in Hungary. We hope to provide information for readers both within and outside higher education that would help all of us solve problems of majority-minority coexistence and diminish the disadvantaged situation of Romas in education.

Veronika Bocsi
the editor of the book

GÁBOR BICZÓ

Applied Social Science Research and the Integration of Roma Minority Communities —Contemporary Challenges

Even in the case of Hungarian social science research today it is a more frequent question to be pondered what is the practical value of the expected outcome. This trend-like character of the turn is also marked by the fact that research growing out of social macro processes or of research of local small communities are developed as a kind of “byproduct” of applied projects. The reasons behind this phenomenon may be traced back to complex processes, partly to changing social needs, partly to the general conclusions drawn from the critical self-evaluation of the respected knowledge fields. The goal of the present study is to sketch a few connections between the applied social science—primarily anthropological—research, knowledge gained from it and the integration of Roma minority communities and their relationship to contemporary teacher training. Conclusions drawn in the analysis are partly built on the general conclusions drawn from the outcomes of field work conducted in the past few years by the Applied Narratology Workshop, Debrecen University, investigating local multiethnic communities.¹

1 The major research locations of the past years at the Hungarian-Romanian border. Based on the ethnic data of the 2002 census.

location	population	Romanian	Hungarian	German	Gypsy	Ukrainian
Újpalota (Palota)	566	130	144	286	6	

In the first part of the study I will be briefly discussing the general foundational issues of the relationship between contemporary critical culture research and applied social science. Then I will briefly interpret the tendencies of change—underlining the significance of regional differences—taking place between the Hungarian Roma minority society and the society of the majority after the turn of the millennium. In the final section of the analysis, based on the research outcome I will briefly touch upon the practical significance of applied social science knowledge in contemporary teacher training.

1. APPLIED ANTHROPOLOGY AND SOCIAL SCIENCE KNOWLEDGE OF PRACTICAL VALUE

Among modern social sciences socio-cultural anthropology—especially its specific field of a sub-discipline, applied anthropology—already in the 1930s has called attention to its use by being able to successfully contribute to diagnose and analyze particular social problems and to deal with

location	population	Romanian	Hungarian	German	Gypsy	Ukrainian
Felsődt (Rășodt)	2284	1127	722	7	428	
Tasnád (Tășnad)	7495	3603	3300	70	507	10
Hódad (Hódod)	912	72	717	44	78	
Hrip(Hip)	651	277	243	1	130	
Bőnyel (Bănyeni)	3614	1198	2256	10	150	
Mezőfény (Ficeni)	1882	53	935	783	110	
Ganács (Uziceni)	1296	84	775	335	102	

Source: VARGA, E. Árpád: *Erdély etnikai es felekezeti statisztikája*. (Ethnic and Religious Statistics of Transylvania) Pro-Print Press, Csíkszereda, 1998–2002.

anomalies.² The issue of social integration of North American Indians, then later of Afro-Americans, still later and partly parallel to this the structural problems of local groups of complex societies were only the first steps in the process of expansion of effective knowledge fields and the legitimation in front of a greater publicity.³ The applied anthropological impact research, knowledge and the recognition of socio-politic significance of development strategy that had been developed on their basis lead to the following: the activity of this knowledge field, besides the academic environment gradually extended to social scenes struggling with inclusion deficit: health politics, the integration of minority communities, treating environmental anomalies, the inclusion of subcultural and marginal social groups, poverty politics and numerous other fields. The general developmental policy value of applied anthropology became a subject to be analyzed in this field of science by the 1950s and then it served as a basis for the moral self-analysis related to their own activities of the scientists who, with the help of their knowledge, were able to present a basis of encroachment into social processes.⁴ As Lucy P. Mair, the contemporary British expert of social anthropology, has discussed, the generally recognized value of anthropological knowledge is that it includes analytic statements valid for networks that had been formed

-
- 2 On the spreading of applied anthropology see in Hungarian: BABA, Marietta L. and HILL, Carole C.: Mi áll az „alkalmazott antropológia” elnevezés mögött? Találkozás a globális gyakorlattal. (What is behind the label of „applied anthropology”? Meeting the global practice.) *Néprajzi Látóhatár*, Vol. 21. No. 4. 2012. 97–137.
 - 3 BICZÓ Gábor: Az alkalmazott antropológia és a gyakorlati értékű tudás: a történeti előzmények, a kritikai fordulat és az etikai önreflexió társadalomfilozófiai háttere. (Applied Anthropology and Practical Knowledge: Historical Antecedents, Critical Turn and the Social-Philosophical Background to the Ethical Self-Reflection.) *Tabula* 2014. (to be published)
 - 4 Not incidentally, this is one of the background issue of the critical ambition taking into the ethical consequences of conducting anthropology into consideration.

by those organizing principles that were created by man and recognized by the members of the social community.⁵

Inherent knowledge anchored by knowledge production building from the specificities of the methodology of anthropology, especially from field work, e.g. from indirect experiences are well exploitable.⁶ Consequently, anthropology is a science being able to contribute to the warding off of “mistakes” of the social systems reflecting functional disturbance.

According to the testimony of the history of science behind this seemingly sudden “career” we not only find the recognition of the practical value of anthropological knowledge but also the commitment to the intervention into social processes. A famous and infamous form of it is action anthropology that we may understand as a possible output realization of applied anthropology.

5 See. MAIR, Lucy P.: Applied Anthropology and Development Policies. □ *British Journal of Sociology*, Vol. 7. No. 2. Jun. 1956. 120–133.

6 A consequence of the field work centric attitude of anthropology is the bilocal knowledge production so characteristic of this discipline. Its main idea is that those two mutually recognized scenes of doing anthropology, academic world itself—with its institutions, infrastructure and organizational context—and the field itself—the world of “natives” with its particular features—are locations of the same worth in respect of knowledge production. In other words the field is the source of emic, idiographic, synchronic anthropological experiences, a source of direct knowledge processed according to the conditions of the academic scene. There is no space here to examine the deeper connections between these terms I listed. I can only refer to them: 1. **idiographic** is a term elaborated by the neokantian Wilhelm Windelband that designates the basic connection of human sciences (*Geisteswissenschaften*) to the object they examine: describing the phenomenon according to its special features that is opposed to the nomotetic (searching for principles) perspective of natural sciences (*Naturwissenschaften*); 2. **emic** (its opposite being **etic**) perspective attempts to grasp cultures from inside through their own categories and with the help of direct experiences; 3. **synchronic** (its opposite term being **diachronic**) approach bases the relationship to the object of scientific analysis on the simultaneity of the phenomenon observed and the observer.

Raymond Firth (1901–2002), a British social anthropologist from New Zealand, in 1950, not without any preliminaries writes about the direct feedback of the outcomes of anthropological research into the particular community under scrutiny. He calls the anthropologist a social engineer of the bridge to be built between the wild and the civilized world, which is a logical realization deduced from scientific work.⁷ The idea of action anthropology derives from the concept that the most thorough and clearest (theoretically oriented anthropological) scientific research results in the understanding of the life world to such an extent that makes the practical application of knowledge possible for the benefit of “natives” but in harmony with their system of values.

In order for the action anthropologist to be able to represent the interest of “natives” along the lines of their own value system, he needs intellectual and political independence as well as autonomy—in a way it requires a somewhat different set of conditions from the academic scientist and from the traditional standpoint of applied anthropology, in as much as regarding the foundation of the activity of the later and the scientific expectations he is an actor subjected to the mercy of university and other powers—primarily political—constituting a system of connections based on dependence.⁸

The development of action anthropology is undoubtedly connected to the work of Sol Tax. Already as a university student, Tax in the late 1940s participated in an anthropological work group that dealt with the conflicts emerging around the reservation territories assigned to be taken over for government construction work.⁹ The famous Fox Project (1948–1962) emerged from this conflict committed to the natives and making an attempt to develop the representation of their interests according to

7 FIRTH, Raymond: *Human Types*. Thomas Nelson and Sons, London, 1950. 379.

8 TAX, Sol: *Horizons of Anthropology*. Aldine Publishing, Chicago, 1964. 257.

9 Reference to the conflict that emerged in the Fort Berthold Reservation, North-Dakota, where attempts were made to appropriate Arikara, Hidatsa and Mandan lands.

their system of values. Although its input in the history of this research area may not be said to be especially significant, still the emerging issues, supporting the “other”, corporate federation, development, and the issue of the anthropologist completely “siding” intellectually and physically with the life world of the researched area became ineludible subjects in contemporary anthropology.¹⁰ In other words, the actionism of Sol Tax is a kind of criticism of the behavior of classical anthropology, a summary of the dilemmas of the “benefits and damages” of science essentially marking the possible boundaries of performing anthropology in the scientific sense.¹¹

From the perspective of the history of science the process accompanying the recognition of the socio-political value of applied anthropological knowledge is easy to investigate—it is the development of the “native”, insider standpoint that reevaluates the role of the source of knowledge

10 RUBINSTEIN, Robert A.: Reflections on Action Anthropology: Some Developmental Dynamics of an Anthropological Tradition. *Human Organization*, Vol. 45. No. 3. 1986. 270–279.

11 Sol Tax essentially described the methodological strategy of action anthropology field work according to the established patterns of applied anthropology. In the process consisting of five phases the basic difference might be seen in the 3rd and 4th phases. Since the first one is about information from reference literature and theories, the second is a phase based on interviews, observations and participation, and then the later phases the anthropologist reflects on the possibility of intervention. In the third phase it becomes clear whether the local world is open for the “action” and if the “native” partners accept, the intervention may only be planned with their cooperation. In the first point of the fourth phase of the action anthropology field work Sol Tax defined the probably most problematic condition: the formal display of the anthropologists own position (the level of personality included) in front of the community. (See BLANCHARD, David: The Emergence of an Action Anthropology in the Life and Career of Sol Tax. In: HINSHAW, Robert (ed.): *Currents in Anthropology*. The Hague, Mouton Publishers, 1979. 439.; See also BENNETH, W. JOHN: Applied and Action Anthropology: Ideological and Conceptual Aspects. *Current Anthropology*, Vol. 37. No. 1. Supplement: Special Issue: Anthropology in Public, Feb. 1996. 23–53.)

having practical value and the role of the beneficiary of the application. While in the beginning the native involved as an authentic data provider of his own socio-cultural life world is only an “enduring” subject of the most varied, and for him often unknown developmental projects, today according to the methods of applied social scientific practice he is an active and equal collaborator in the work.¹² In other words the intervention based on the knowledge of practical value of applied anthropology—it may be labeled with all kinds of circumscribing terminology: development, inclusion, integration, equal opportunity and all their corresponding synonyms—according to contemporary professional political principles accounts for the active participation of those involved in each case.

According to our standpoint and experiences in Hungarian social developmental tasks striving for solution—those fields of high and key importance requiring professional political consciousness, fields charged with greater and greater tension such as the integration of Roma minority or treating the social consequences of poverty —compared to other countries having high level of developmental culture the research and knowledge having practical value and of applied anthropological perspective receive regrettably little attention.¹³ The situational analytical effectiveness of this knowledge field carried out on the level of small communities and based on field work, and its concepts to integrate the connections of macro processes are tools that may be made good use of. In the rest of my study I will briefly examine the general tendencies of change following the turn

12 In connection to the process I cannot explain in detail here, see: SILLITOE, Paul: The Development of Indigenous Knowledge: A New Applied Anthropology. in. *Current Anthropology*, Vol. 39. No. 2. April, 1998. 223–252.

13 In Hungary a good contemporary example of practicing action anthropology is the work performed by Tessza Udvarhelyi among homeless people. (See UDVARHELYI Tessza: *Az igazság az utcán hever*. (Truth Lies in the Street) Napvilág Press, Budapest, 2014.)

of the millennium in connection to the relationship between the Roma minority communities and the society of the majority, especially in the light of the processes characteristic of the north-eastern (marginal) part of the Carpathian-basin.

2. MINORITY, MAJORITY, CHANGING TENDENCIES

The statistical indicators reflecting the economic changes of demography, migration, of households and employment and their analysis on the regional level tell us about the tendencies of the inner proportional changes in the population of Hungary, that are complex processes. The connections are clear.

The number of Roma ethnic minorities within the total population is on the linear increase. The general 10% characteristic of Northern Hungary and the North Plain region in certain areas—on the level of counties or settlements—is exceeded by being 30% or more.¹⁴ Regardless of the fact that statistical data on ethnic-nationality based on self-assessment may

14 See HABLICSEK, László: Kísérlet a roma népesség előreszámítására 2050-ig. (Attempt to Pre-calculate Roma Population) in. *Demográfia* Vol. 50. Nr. 1. 2007. 34. Although all experts agree in the proportion of the increase of the Roma population within the total population of Hungary in the next decades, there are serious debates concerning the absolute numbers. According to Habcsek by 2021 the number of Romas in Hungary will be over 800 000. In an article written in 2010 and provoking a huge scandal Béla Pokol precalculates that by 2050 there would be a maximum of 7 million inhabitants in Hungary a third of which might be Roma. (See POKOL Béla: A rasszizmusbélyeg bénítja a rendőrség munkáját. (Being Labeled a Racist Paralyzes Police Work) in. *Magyar Nemzet*. Sept. 7. 2010.) The data that might be valid for the mid century offered by Károly Kiss are more moderate, however they do not present a different tendency: he estimates to have 1,2 million Gypsies by 2050. (See KISS Károly: Magyarország elcigányosodása—mi lesz 2050-ben? (Turning into a Gypsy Country—or What Will Happen in 2050?), <http://kisskaroly.x3.hu/ciganyugyek/magyarorszag-elciganyosodasa.pdf> (Of course in the case of the two later journalists and authors

not be precise, already the processes concluded from the official data in the geographical area and the socio-political tasks derived from them are rather severe. Along the northern and eastern borders by today a peculiar corridor has been established partly as a result of demographic processes, partly as a result of the migrating Hungarian population from the area. The majority of villages gives home to non-Roma population of the elderly people who stay and to a younger generation, growing in number making up an undereducated, mostly unemployed Roma community.¹⁵ This process may be clearly identified by looking at the publicly available statistical data provided by the Central Statistical Office in 2011.¹⁶

The evolving situation is obviously at the root of complex and mostly co-intensifying effects. The economic and cultural deterioration of the marginal areas (borderlands) spur the population capable of mobility to migrate. However, mobility is already dependent on the economic, educational, age and ethnic status. In the northern and northeastern, eastern borderlands markedly standing out—the southwestern part of the country is also a significant density area—statistical data clearly shows the correspondence: the number of Roma population and unemployment is the greatest in those villages from where the greatest migration happened in the past decade. Furthermore it is also clear from recent research outcomes that at those

political prejudice is somewhat a distorting factor, however the conclusions supporting the basic tendencies are clear.).

15 Please do not misunderstand it, poverty and being under educated are not ethnic issues; it is also valid, even if to a lesser degree, for the Hungarian population of the working age who stay in the same village.

16 See http://www.ksh.hu/interaktiv_moterkepek (The title of the charts providing the basis of comparison: ratio of Gypsy (Romani, Beas) nationalities in 2011; The yearly average of internal migration for a 1000 inhabitants, 2000–2012; Administered persons looking for employment, 20. December, 2012; Number of Unemployed People by 100 Employed, 2011) These tendency-like connections may be further elaborated by integrating housing data and data for households.

villages where the Roma minority population or the proportion of the poor are greater, segregation—in Hungary one may find parts in three villages out of every ten where Roma inhabitants are the majority: they are called “settlement”, ghetto, the physical seclusion in case of the situation of cohabitation—is of a greater degree.¹⁷ It may not only be known from international research outcomes that segregation is the hotbed of conflicts but related Hungarian outcomes also correspond to the general expectations. The result is that the number of Roma-Hungarian interethnic conflicts is the largest in the North Plain and in North Hungary.¹⁸

Our research, a part of which studied ethnic cohabitation relations of the mixed population at the Hungarian-Romanian border, strengthened the image received from the general process description and clarified that the situative communities of local village societies represent a number of variations of the complex contact relations formed between parts of the communities. The versatility of local scenes by the villages, the inner structures reflecting a shocking diversity of communities, their world of norms, depending on the system of interest the differentiated view developed as part of the research in this area are important preconditions to reveal the processes. Based on these, those local, mixed communities that for the first sight seem to be completely identical are capable of creating cohabitation relations differing to an amazing degree. For instance, it turned out from our research that the cohabitation relations of the three villages around Nagykároly, Mezőfény (Foien), Csanálos (Urzicen) and Börvely (Berven), practically being neighbors, characterizable by identical geographical

17 See KOPASZ Marianna: Lakóhelyi szegregáció és társadalmi feszültségek a magyarországi településeken. (Residence Segregation and Social Tensions in Settlements of Hungary) in. KOLOSI Tamás—TÓTH István György—VUKOVICH György (ed.) *Társadalmi riport*. (Social Report) Budapest, TÁRKI, 414–424.

18 BOTOS Krisztina et al.: *Jelentés, TÁRKI önkormányzati kutatás 2002 ősz*. (Local Government Report, Fall, 2002) Sík Press., Budapest, 2002. 45–48.

conditions and ethnic proportions, reflect three well distinguishable specific patterns.

Mezőfény, Csanáros and Börvely are settlements of the southwestern borderland, the so called Nagykároly plain. During the Turkish invasion (mid 16th and the 17th centuries) it was almost entirely depopulated, an area that belonged to the property of the Károlyi family. The distribution of population defining the recent relations in Mezőfény and Csanáros was created in the first decades of the 18th century as a result of settlement politics of Count Alexander Károlyi. The Swabisch population settled in Mezőfény originally consisted of heterogeneously recruited families that arrived from various villages and they were gradually forged together as a community. Swabisch language as a mother tongue slowly began to lose its significance from the mid 19th century, primarily as a result of the extended assimilation politics of Hungary. The assimilation process reached its peak during the age of the late dualism in a language switch, which was partly a consequence of adapting and being loyal to political-power relations. Due to the social processes of the past two decades after the turn of the socialist regime, Mezőfény and Csanáros have not become ethnically homogeneous communities. The reason for this is that a well definable group of Swabisch people who were language wise assimilated within the framework of symbolic ethnicity shows the symptoms of the revival of Swabisch ethnic identity which led to the formation of the so called “German-like” and “Hungarian-like” informal identical groups. Besides the 10% Gypsy in Mezőfény and the 15% Gypsy in Csanáros further diversifies the basic ethnic formula of both villages.¹⁹

19 The chart in the first footnote contains the census data from 2002. In the past decade the ratio have been modified due to migration and to the dynamic increase of the Roma population. In the study I provided data based on the interviews conducted with the leaders of the local government in 2011—these are numbers referring to the ratio of the majority of the minority.

The third neighboring village having identical environmental features is Börvely whose ethno-historiographic development took place entirely differently. The reason is that during the early 18th century large scale provisions of migration politics no Swabisch migrants moved here, instead the area became the dwelling place of Hungarian speaking and mostly Calvinist population. In the village located at the border of the Ecsedi-swamp the industrial activity connected to manufacturing ropes began to be established already after the two world wars that, among the circumstances of socialist Romania, meant a secure source of income for some of the locals who mainly earned their living by mostly working as agricultural workers. Today about 8% of Börvely's local community becoming more and more visible and growing dynamically is the Gypsy minority community. Disregarding further details I might briefly refer to the elemental differences of the minority-majority cohabitation relations we have experienced during our field trips at the settlements.

The cohabitation relations of the Hungarian speaking majority society of Mezőfény and the local Gypsy community may be said to be harmonic and balanced. At the background there is the system of work relations organized on a personal basis between Swabisch-Hungarian families and Roma families. According to the local practice the majority families regularly employed the same Roma families for household or farm work, and the result is a mutual relationship based on trust. Following the Swabish-Hungarian meticulous work culture these patterns indirectly infiltrated the value system of the Roma community and the outcome was that the majority of the Mezőfény Gypsies, unlike the communities at the neighboring settlements, have a continuous possibility to accept casual work which they do make use of. Consequently, even though the cohabitation was not entirely free of conflicts, it still takes place according to clear cut rules and harmonious and historically developed local practices.

Compared to the example of Mezőfény, the cohabitation relations of the neighboring Csanálos (a border village for minor traffic), although the proportion of the communities is similar, shows a completely different picture. The reason is that in the case of Csanálos the community identity showing itself as a Swabisch-Hungarian symbolic ethnicity is a less effective cohesive force than in Mezőfény. Another reason is that, in connection to the majority-minority issue, in this neighboring village the system of relationships based on trust in work relations has not been developed. Today the majority-minority relations of Csanálos are of an oppositional structure, burdened with prejudice, built on strategies of distancing and full of mistrust.

The relationships between the Hungarian speaking community of Börvely and the Roma minority society are entirely different from cohabitation features of the briefly sketched two Swabisch-Hungarian villages. The reason is that after the turn of the socialist political regime employment and work possibilities decreased—the rope factory closed down and producing hemp also decreased—and it threatened part of the population in the village with much lower living standards. The danger and possibility of lowering the social position of the otherwise very poor Gypsy population resulted in the symbolic delimitation from the Gypsies and as a parallel consequence the intensification of the attitudes of segregation. The linguistic articulation and manifestation of exclusion and segregation infiltrating everyday speech is a common phenomenon.

Just as well as based on the general processes, a complex picture is created for us based on the briefly sketched situation regarding the relationships of the three cohabitating communities: the general need to integrate Roma minority communities may always be thought of as an application of differentiated developmental plans interpreted on the level of situative community relations. In other words: at the elaboration of developmental and inclusion strategies mapping the local facilities of the socio-cultural

field and the situative action plan worked out for it guarantees the success of intervention. In order to reach this there is a need to be expected reflecting a gross social interest: those institutions that are involved in dealing with the situation—social-political decision makers, networks of competent political divisions, educational, training institutions of regional scope of authority and their professionals, local governments, etc—harmonize their partial activities, the efforts they make for the integration of Roma minority communities. Its first step is that the actants involved analyze the sketched situation from their own point of view on the level of the local cohabitating communities and they include the consequences to be drawn in their activities.

The University of Debrecen is one of the largest higher educational institution of the country that fulfils a special social task in its larger area therefore it is forced to confront the process going hand in hand with the changes in the structural features the socio-cultural system of conditions. Among the many studies available at the university the students involved in the education on the various levels of social sciences and teacher training—especially early childhood education—transferring the knowledge connected to the system of relationship between the minority and the majority, and the preparation to adapt to the forming relations of social space are key questions in education. In other words, being significant in the region, the schooling area of students studying at the above mentioned faculties and departments at the Debrecen University primarily includes Hajdú-Bihar and Szabolcs-Szatmár-Bereg counties, however, statistically we may see the effects also in the South Borsod county region, and the North-Békés county region. A significant number of those students attending university are from regional small settlements or the small villages of the recruiting region. The natural scenery of employment of the freshly graduated students is the institutions of their own local socio-cultural life world. Accordingly we may see that the recruiting region of the university and the scene serving to potentially

locate the above mentioned trainings are practically overlapping with the Eastern Hungarian region (East of the Tisza river) where the ratio of Roma population, compared to the number of total population, is greater than the average ratio in Hungary. In 2003 19,7% of the total Gypsy population, 120 000 persons lived in the region.²⁰ If we connect the statistical density data to specific geographical areas and we correspond them to the recruitment area of the Debrecen University then we may find a good overlap. Based on these data the eastern part of the Szabolcs-Szatmár-Bereg county, the eastern borders of Hajdú-Bihar and Békés county and the mid Tisza river regions are those where most Hungarian Gypsies live.²¹ In the region there are smaller regions where the proportion of Gypsy inhabitants reaches or even exceeds 30%: the regions of Nyírbátor, Tiszavasvári and Vásárosnamény.²² Furthermore it is noteworthy that as opposed to the settlement structures of the northern of south-western parts of Hungary, due to historical reasons, in greater villages the absolute number of Gypsy population is also greater.²³ The result is that there are a number of settlements where the number of

20 KEMÉNY Iszván—JANKY Béla—LENGYEL Gabriella: *A magyarországi cigányság 1971–2003.* (Gypsies in Hungary 1971–2003) Gondolat—MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004. 14.

21 Compare CSERTI CSAPÓ Tibor: *Területi-szociológiai jellemzés a Magyarországi cigány népesség körében.* 5. (Regional-Sociological Features among the Gypsy Population of Hungary 5.) http://nti.btk.pte.hu/rom/dok/sal/Tibor_Cserti_Csapo_Territorial_sociology.doc, Date of download: 20th, August, 2014.

22 TAKÁCS Eszter: *Roma népesség Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.* (Roma Population in Szabolcs-Szatmár-Bereg County) www.tiszavasvari.hu/files/old/Koncepciok/6.doc, Date of download: 20th, August, 2014.

23 It is noteworthy that regions of the Hungarian-Romanian borderland inhabited mostly by Romas are identical with those regions that show the greatest ratio of migration. Accordingly, apart from the immediate surroundings of the city of Debrecen, the borderland basically has a low density of population, it consists of village settlements whose migration indicators are the most severe in the country. In the case of Hajdú-

the Roma population is outstanding in itself. A good example for this is the ethnic-statistic status of the city of Hajdúhadház, having the largest Roma community in the Hajdú-Bihar county: almost 12% of the population of the 12 000 inhabitants belong to the community of the minority.

Using a statistical or general demographic point of view we find a stack of problems requiring a complex and differentiated approach behind these socio-cultural processes and their consequences reflecting a homogenous picture and behind the tasks that are seemingly self-evident and for which the knowledge fields are responsible at the Debrecen University, fulfilling the role of the leading regional higher institution.

In other words I am suspicious of the comprehensive solutions that may be elaborated in some general thesis—just as it is barely suggested by the homogenizing meaning content of the label “borderland margins” used in a simplistic sense—and I am suspicious also because of their failures. I might say that since the turn of the political regimes, in the past two decades the integration of Roma minorities, their general social, cultural and economic—extensively pauperized—situation despite efforts to ameliorate their position, is becoming worse.

The negative or to put it more mildly, the failure of the integrational social politics capable of presenting little positive outcome—to use a simplifying and summarizing expression—besides the above analyzed comprehensive research outcome, social attitude studies related to the question also confirm. In 2012 according to the general outcome of the representative research aimed at the subjective attitude of public opinion, in Hungary two million

Bihar it oscillates from -5,3% to -3,5%, while in Szabolcs-Szatmár-Bereg county -6,2% - to -5,6%. (See KOVÁCS CSABA—BAJMÓCY Péter: Magyarország határmenti területének vizsgálata a keleti és délkeleti határon. (Study on the Borderland of Hungary at the Eastern and South-eastern Borders) In: *A földrajz eredményei az új évezred küszöbén.* (Geographical Outcomes at the Threshold of the New Millennium) (CD) Szeged, Földrajzi Konferencia (Geographical Conference), 2001.)

Romas live which shows that the real numbers multiplied by more than three is a great overestimation.²⁴ The socio-psychological significance of the data is further elaborated by the fact that 69% of those responding regard the Roma issue a significant social problem that reflects a kind of feeling of being threatened in the society of the majority and at the same time the interest to have the question solved.

According to our standpoint and to the international experiences in the case of integrating minority communities that had been pauperized, marginalized, having a disadvantaged position the applied anthropological attitude on the basis of direct experiences and the sophisticated mapping of the differentiated, situative relations (needs) of the local scene may be an effective starting point.

3. APPLIED ANTHROPOLOGICAL ATTITUDE IN TEACHER TRAINING AND THE INTEGRATION OF ROMA MINORITY COMMUNITIES

As I have mentioned before it is a generally accepted idea in international reference literature that contemporary applied anthropology and its related attitude in diagnosing, analyzing disturbances appearing at the local scenes of the socio-cultural life world and in formulating the suggestions for solutions in order to deal with anomalies is an effective tool. What is it really about?

Classic sociology and statistical tools describing the socio-cultural circumstances of the deprivation corridor formed along the northern, northeastern and eastern borders in Hungary serve as inevitable sources for

24 See the details of the research: **Roma-kérdés, 2012.** (The Roma Issue, 2012) KÓD Piac-, Vélemény- és Médiakutató Kft., Budapest, <http://www.kod.hu/2012/06/roma-kerdes-2012.html> (Date of download: 20th, August, 2014.) Based on the research and the description of the control research, even though they are surprising, methodologically they contain accurate data of the authentic study.

positing general knowledge and tendencies necessary for any overview. At the same time the local relations of the scene reflected in the outcomes of the experiences gained during field work modulate the seemingly homogeneous picture to an unusual degree. The essence of the recognition—ambiguity—is that the life world and ordinary social practices of the settlements (villages) understood as local cohabitation communities greatly differ from each other. To put it in another way the picture opening up for the researcher from an anthropological perspective makes the subject of the integration of Roma minority communities and the related challenges seen as the network of different, local and situative tasks of the mosaic like fragmented socio-cultural space.

The reasons for the difference in the sociological, statistical or other **survey** type disciplinary approaches may be derived from the methodological attitude of modern socio-anthropology. So the villages labeled uniformly as a deprivational periphery in the geographical sense—and based on general indicators, they are rightly so—even though they may be described (from an etic approach) by the same macro processes—increasing growth of Roma population, migration, growing older and pauperization, etc.—still studying them from the perspective of émic anthropology the effect relations prevailing in local communities are reporting about the existence of various, manifold, non-typifyable scenery excluding the application of general statements. Why? The answer is seemingly simple, however studying it in detail, it is the system of diversified perspectives in as much as it gains significance in the context of the situative research of local communities exclusively and only conceived as casual local scenes. The cohabitation communities of the periphery on the level of settlements are part of the incredibly complex partial communities in themselves that have very varied facilities—geographical, historical, infrastructural, actors living at the spot (leaders capable of organizing and thematizing communities, etc.). Integration, social inclusion or reversely the liquidation of negative

socio-cultural processes may be possible only under completely different conditions in the case of the Romungro community and in the case of a Greek Catholic Olah Gypsy community or in reference to a settlement having good agricultural endowments compared to a local community living in the suburbs offering good life conditions for a communing life style. It is not the goal of the present study to list all the factors describing the life world of the situative communities of the local socio-cultural scene, and to reveal their variations and possible combinations. My aim is simply to state that in the villages of the area we have studied the social relations of the cohabitating communities in the light of the concretely interpreted factors of the local scene—within the framework of a systematically realized field work research—they may only be revealed with the aim that the outcomes will serve as the basis of formulating the authentic action strategy supporting integration.

In summary the applied anthropological approach urges the problem oriented, empirical case study of the local scene in need of socio-political interventions (support). Countries having a developed culture of applied social science—the United States, Great Britain, Germany—the approach is used widely in areas such as the integration of minority communities, re-utilizing deteriorated industrial areas, economic or touristic development programs, to name only a few areas.²⁵ In my point of view in the case of

25 BICZÓ Gábor: A barnamezős beruházások szociokulturális háttere és jelentősége Észak-Amerikában. (The Socio-cultural Background and Significance of the Brown Field Investments in North-America) In: G. FEKETE Éva (ed.) Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek Vol. 10. No. 1. 2013. 116–125.; BICZÓ Gábor: A csernelyi biomassa alapú hőtermelő rendszer-innovációs projekt kommunikációs stratégiája és alkalmazott antropológiai háttere. (The Communicational Strategy and Applied Anthropological Background of the Heat Generation System-Innovation Project Based on the Csernely Biomass) In: *Magyar Energetika* summer 2012. 12–16.; BICZÓ Gábor, BÁNHALMI Lilla: A barnamezős rehabilitáció és az örökség turizmus kapcsolata: nemzetközi tapasztalatok és a DIGÉP esete. (The Relationship of the Brown Filed

Hungary applied anthropology may be an effective tool in treating socio-politically the socio-cultural anomalies of the Roma minority communities and the borderlands in general. An especially significant precondition for this, related to higher education, is the knowledge transfer of relevant information and knowledge on the various levels of teacher training.

Incorporating the applied anthropological approach into the educational plans of the specific studies at higher educational institutions is an important element of advancement. The aim is to acquire the methodological set of tools—serving to acquire social scientific knowledge of practical value—of this area in order to make it possible for experts to recognize the features characteristic of the locality.²⁶ Locality is the reference range of the spatial separation of the situative social community that includes the complex network of relations and contexts organized “there”. At the scenery of the local social reality—in our case in the cohabiting community of the village’s minority and majority—features related to the activity power, tendency of socializing, and community reproduction abilities of the members are recognizable.²⁷ The ability to grasp locality is the elemental source knowledge necessary to diagnose, analyze the social scientific knowledge of practical value, or the socio-cultural processes of the scene—all this is necessary for intervention.

Graduated experts—mainly teachers who become employed mostly in the recruiting region—partly being in possession of the competencies suitable for interpreting locality, partly within the framework of their profession, partly

Rehabilitation and the Inheritance Tourism: International Experiences and the case of the DIGÉP) (co-author Bánhalmi Lilla) in: G. Fekete Éva (ed.) *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, Vol. 10. No. 1. 2013. 63–71.

26 See APPADURAI, Arjun: A lokalitás teremtése. (Production of Locality) In: *Regió*, Vol. 12. No. 3. 2001. 3–31.

27 KOVÁCS Éva: Bevezető. (Introduction) In: KOVÁCS Éva—VIDRA Zsuzsa—VIRÁG Tünde (ed.) *Kint és bent. Lokális és etnicitás a peremvidéken*. (Inside and Outside. Locality and Ethnicity at the Borderlands) L’Harmattan, Budapest, 2013. 8.

through the indirect influence they exercise on their community by their attitude may become important proponents of integration and inclusion. To make students of the teacher training program more sensitive to the quality of locality, together with teaching the accompanying competencies—may be an effective element of the development of the changing relationship network between the majority and the minority. According to my ideas and to international experiences the social science training of teachers—in our case with an anthropological attitude—is important so that they may be able to meet the complex roles of their professions where they work under the more and more complex circumstances of our age.²⁸ I have to agree with Gianni Vattimo's statement, analyzing the consequences of the forming of the late modern world society—according to which the achievement of human civilization reaching the peak of technological development is mostly embodied in a community and cultural organization has not ever experienced in history so far—and his conclusion: despite all appearances our age is the age of social sciences.²⁹

28 Today at the trainings and as part of the nationality early childhood education program at the Balázs Lippai Special College within the Faculty of Child and Adult Education at the University of Debrecen, applied anthropological attitude serves as an important element of making the students more sensitive to locality. The international reference literature of the connection between anthropology and pedagogy, as it follows from the significance of the subject, is especially abundant. The most well-known scene of the discourse is the journal. *Anthropology and Education*, edited by the American Anthropological Association. (See <http://www.aaanet.org/sections/cae/publications/anthropology-education-quarterly/>)

29 VATTIMO, Gianni: *Transparent Society*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1992. 16.

PÉTER CSABA KOCSIS

Strategies Aiming at Decreasing Local Segregation

1. INTRODUCING

Any scientific survey dealing with the Roma population of Hungary will come to the same conclusion: lack of schooling makes it difficult to find work. However, we will also see that discrimination toward Gypsies makes finding a job difficult even if the individual has the right kind of education. Further on, we found that another deterring aspect is a characteristically bad health condition. An almost trivial conclusion is that the health condition of the Roma population is largely dependent on their place of living and living conditions.

Assessment of the problem has been going on for centuries, starting with royal regulations restricting the settlement of wandering Roma communities in Europe. However, these same communities were given allowances if they settled at places where their work activities fit into the field of activity in the area.

Hungarian central administration started dealing with problems of the Roma population after the Second World War; in 1961 the Socialist party declared that Romas are no longer defined as a minority; their difficulties are to be defined 'simply' as a sociological issue and solutions are to be found in the form of centralized programs. An element of the program was what they called the liquidation of settlements; the aim of which was to improve living conditions by demolishing old shacks and providing better places of living.

In the wake of changes in the political regime after 1990 the economic crisis caused the complete reorganization of the labor market. Those who found themselves in a primarily disadvantaged situation were groups with a low level of schooling and lack of vocational qualification. The Roma population was highly affected, having lost their jobs as unskilled and trained workers with the closing up of Socialist industrial plants. Unemployment was made more difficult with regional segregation. We know of different variants, but one main tendency was when the labor market potential declined, the population left the area altogether. They moved away from town or village; causing an increase in segregation mechanisms. This resulted in the creation of new segregated compounds, resulting in the increase of basic difficulties affecting the Roma population again.¹

1 A number of comprehensive studies have dealt with the survey of the segregated areas. Kemény István's study in 1971 is worth mentioning as a basic Sociological study presenting a view of Romas in Hungary. Besides describing the settlement the study gives an overview of schooling, health status, employment and other important aspects they have analyzed. The survey was repeated in later years (1993, 2003) results of which are detailed in the study: KEMÉNY, István—JANKY, Béla—LENGYEL, Gabriella: *A magyarországi cigányság, 1971–2003 (Gypsies in Hungary 1971–2003)*. Gondolat Press, HAS Institute for Ethnic-National Minority Studies, Budapest, 2004.

The School of Public Health of the University of Debrecen conducted an environmental health survey of the settlements and settlement-like areas between February and July 2001. The survey covered three counties of Hungary: Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg and Hajdú-Bihar. For details of the survey see: *A telepeken és telepszereken élő kisebbségek környezetegészségügyi problémái (Environmental Health problems of the Minority Inhabitants of Settlements and Settlement-like Areas)* School of Public Health, University of Debrecen, 2001. Following the political changes of 1990, a survey dealing with segregated areas, covering the largest part of Hungary was conducted by DOMOKOS, Veronika. According to the survey there were 1633 segregated areas in Hungary in 2010. Types of the settlements and their geographical location are detailed in DOMOKOS, Veronika: *Szegény- és cigánytelepek, városi szegregátumok területi elhelyezkedésének és infrastrukturális állapotának elemzése különböző (oktatási, egészségügyi, településfejlesztési) adatforrások egybevetésével (A*

The present study would like to give an overview of the main strategic targets in connection with the society living in these segregated districts from 2005 on; summarizing government ideas and objectives.

The elimination of Roma settlements was not a completely new idea when it appeared among integration targets of the last ten years. We cannot provide a historical overview here; earlier literature and conference minutes are available in the topic.²

2. Description of the Settlements

We have a number of approaches when talking about these compounds. As mentioned before, elimination programs started out in the 1970s are considered predecessors of the programs carried out today. The approach, however, was different: their primary aim there was the improvement of living conditions.

The intervention undoubtedly improved living conditions despite the fact that the new houses were smaller and with a lower level of comfort than other houses in the area. A more important problem was that these houses were built in the outskirts of the towns and villages, thus creating a new segregation area.

Main types of segregated areas created in the 1970s were as follows:

- “Wild compounds” gradually established in the vicinity of towns or villages with minimal infrastructure or none at all. Buildings are small, self built with usually only one common room.

Survey of the Location and Infrastructural State of Slums and City Segregation Areas Inhabited by Romas and Non-Romas, (rough a Study of Different Data Sources Concerning Public Education, Health and Area Development), Budapest, 2010.

- 2 See: <http://autonomia.hu/hu/programok/eu-forrasokkal-a-romak-integraciojaert?page=6>; or <http://autonomia.hu/hu/dokumentumok/szakmai-muhely-a-telep-programok-tapasztalatairol>, Date of download: 5th, December, 2013.

- **Former workers' colonies, manor areas, mines, brick factories** where workers used to be provided with places of dwelling close to their work areas. These buildings were not temporary dwellings; they were high quality living spaces. In the course of economic changes the original inhabitants moved out, and were replaced by marginalized groups. The process often affected nearby dwelling areas; families moved out to live in these old workers' quarters. Distancing became stronger with economic changes and a decrease of work possibilities. Services as well as benefits were difficult to reach.
- **Old settlements** that remained or just partly eliminated following the party regulation of 1965 (A supplement of the 1961 party decree were primarily situated in the outskirts of towns or villages especially in fields, land with excess surface waters, forest areas or hilltops. Infrastructure in these areas lacked water pipes, sewage system and gas as well as concrete roads.
- **Settlements established after 1965.** The old program of eliminating slums often resulted in the establishment of new compounds. These were usually built on a very small and low quality land, close to a river, a refuse field or old grazing land, with only very basic construction. They had a low level of comfort and minimal infrastructure (no concrete roads, water, gas and sewage system).
- **City segregation areas**
 - Run down labor colonies, social housing estates built for needy families within the city borders but on a peripheral area. Often they are close to industrial areas, e.g., in Ózd (Hétes, Velence) Tatabánya (Mész colonial area), Nyíregyháza (Guszev colonial area), Miskolc (Béke Hotel, Szondi colonial area), Rudabánya (Bányász colonial area), Budapest (Dzsumbuj).
 - In run down city districts the inhabitants are not only characterized by their low level of income but there is often an ethnic element involved;

earlier skilled worker inhabitants are gradually replaced by families of lower financial status, e.g., Budapest (VIII. and IX. District), Szolnok, Miskolc (József Attila Street, Vasgyári Colony).³

2.2 The Definition of the Segregated Area

The definition **segregated area** was introduced in 2007. It is important because besides subjective definitions of local history, personal view and research, more objective information was introduced for characterizing the quarters inhabited by people of low income. Segregated areas are defined by the following:

In segregation areas at least 50 % of the working population between the ages of 15–59 is without a regular income and their highest level of education is not more than the eight classes of primary school.

Areas endangered with segregation are parts of the city where the above indicators are between 40–50%.

In the case of Budapest, a segregation area is where the indicator is up to or over 35% and an endangered area is where the indicator is between 23–35%.⁴

3. GOVERNMENT STRATEGIES

3.1. Decade of Roma Inclusion Program (2005–2015)

The need for slum-elimination programs and social intervention seems to be constant since it has been part of social-political targets starting in

3 The settlement types were defined on the basis of the study: SERÉT, Jenő: Telepen és telepszerű lakókörnyezetben élők programja (The Program Dealing with Inhabitants of Settlements and Settlement-like Areas) A handbook, 2007.

4 Városfejlesztési kézikönyv (City Development Manual) Ministry of National Development and Economy, Deputy State Secretariat for Regional Development and Construction, 2009. Second Abridged Edition, 119.

the 1970s, however, with a different level of importance. Each document dealing with the elimination of the segregated areas, and the integration/social development of the Roma population considers the theme of housing to be of strategic importance. Targets, and operative programs—that is the financial background, determining the actions of those realizing them—has gone through a number of changes in the past ten years.

The document entitled *Decade of Roma Inclusion 2005–2015*⁵ deals with the question of housing in a separate chapter, lining up the following targets:

Tasks in the Field of Housing

As the main objective in the field of housing, the Parliament wishes to achieve a large-scale reduction of segregation in the villages and regions.

The accomplishment of these aims calls for the execution of the following tasks, as well as the implementation of the measures related to these tasks with the additional condition that the actual modes, methods of the effectuation of the tasks and measures shall be described in the action plans to be worked out in every second year.

1. Implementation of complex goal programmes for the acceleration of the social integration of people living in settlements or settlement-like environment.

Required measures

- a. In connection with the preparation of measures, complex development programmes aimed at the integration of people living in settlements or settlement-like environment, conducting regular surveys on settlements, settlement-like environment as well as on the residential buildings, their prevailing conditions with a view to their potentially life-threatening states.

5 http://www.romadecade.org/cms/upload/file/9296_file17_hungarian-nap_en.pdf,
Date of download: 2nd, March, 2015.

- b. Integration of the complex development programmes aimed at the integration of people living in settlements or settlement-like environment into the village and other development plans of the local governments.
 - c. Involvement of Roma minority municipalities into the preparation and execution of the village and other development plans of local governments, as well as the support of minority municipalities operating in disadvantaged regions in obtaining proper information on any related grant application schemes, as well as in participating in them successfully.
2. Complex development of the most disadvantaged regions densely populated with Roma people (where the existence of settlements or settlement-like environment is fairly frequent).

Required measures

- a. Considering the complex problems of settlements or settlement-like environment that are the most afflicted with settlement/social segregation during the drafting and implementation of the operative measures of the New Hungary Development Plan.
- b. Development programmes are to be planned and implemented with the simultaneous consideration of employment, educational, social, healthcare and other needs towards the promotion of the social integration of people living in settlements or settlement-like environment.
- c. In the course of developments' planning and implementation, heightened attention should be paid to the requirement that the access to the related resources should result in the reduction of housing segregation.

3. Creation of properly differentiated financing conditions of public services.

Required measures:

- a. Identifying which are those regions where the level of development of basic public services is especially low, and which are the public services that are essential for those living in these regions.
- b. Ensuring equal access to basic public services for people living in the most disadvantaged regions.
- c. Establishment of the differentiated financing model of public services, which is foreseen to offer an opportunity for the priority financing of services operated in the most disadvantaged regions, as well as for providing benefits to those in real need.

4. Involvement of people having low incomes (or no incomes) into the rental housing and social housing programme. Improvement of access to benefits in cash and benefits in kind aimed at the preservation of housing facilities.

Required measures:

- a. Expansion of the potential access's to social housing for those who are in real need.
- b. Improvement of access to home maintenance supports and debt management services for the families living in the worst social circumstances.

5. Flexible transformation of the system of subsidy for home building of residential purposes primarily towards the creation of the potentials of mobility.

Required measures:

- a. Flexible transformation of the system of subsidy for social housing towards the creation of the potentials of mobility, contributing to proper access to job opportunities.

- b. Strengthening of the control mechanisms that counteract the use of subsidy for social housing in areas exposed to excess surface waters, flood or other environmental-health risks.”⁶

The program’s targets concerning housing for the years 2005–2015 are definitely aimed at the establishment of mobility possibilities while also deterring the development of further segregation areas in the country. Between the years 2005–2009 a number of elimination programs have begun, details and results of which will not be discussed here. For further details see a summarizing study made by Petrovác, Rita, Somogyi, Eszter and Teller, Nóra in 2010.⁷

3.2 A Complex Housing and Education Labor-Market Model Program of Inhabitants of Segregated Environment Living in Deep Poverty

A new era started in the history of the slum elimination programs in 2010 with the strategic document entitled “Complex Housing and Education Labor-Market Model Program of Inhabitants of Segregated Environment Living in Deep Poverty.”⁸

-
- 6 Decade National Action Plans, Hungary, 13–14. http://www.romadecade.org/cms/upload/file/9296_file17_hungarian-nap_en.pdf Date of download: 03.02.2015.
- 7 For a detailed review of the characteristics and problems of the segregated areas between the years 2005–2010 see: PETROVÁC, Rita—SOMOGYI, Eszter—TELLER, Nóra: *Telepeken és telepszerű lakókörnyezetben élők integrációs programjának értékelése (An Evaluation of the Integration Program of Inhabitants of Settlements and Settlement – like Areas)* Városkutatás (City Research) Co. 2010.
- 8 Ministry of Public Administration and Justice, State Secretariat for Social Inclusion, *A szegregált lakókörnyezetben mélyszegénységben élők komplex lakhatási és képzéssel egybekötött munkaerő-piaci modellprogramja (A Complex Housing and Educational as well as Labor Market Model Program of Inhabitants of the Segregated Areas Living in Deep Poverty)* March 2. 23–24. 2011.

Besides summarizing results from earlier programs the model program defines the following targets:

“Experiences of the programs starting between the years of 2005–2009 and practices of successful programs initiated the following approaches and theories:

An overall target of the program is the increase of employment and social activity of marginal communities living in segregated areas, sustainable realization of a complex social and area integration, stopping segregation processes and accelerating integration interactions.

Aligning with the general living standards and lifestyle of the ‘majority society’ requires a coordinated and continuous provision of a number of conditions as well as the active participation of local communities.

Integration and social development is a long process that needs thorough preparation. Preparations and later the program’s operation requires the cooperation of local communities, the target group, the inhabitants of the area, local decision makers and experts; a continuous presence, working on site. Consequently it requires a longer amount of time compared to earlier programs. The convergence of communities living among different social-economic circumstances may be realized within different time spans detailed in the table below:

Main categories on the basis of social-economic circumstances	Depressed community – high level of crime – poverty – unemployment over 90% – individuals with only primary school education over 80%	A community with a competent structure	A community with a competent structure and professional local municipalities motivated or capable of motivation, professional minority councils and local civil actors
Type of Interaction	compulsory presence program based on outside professional leadership	Presence-type program and outside leadership Facilitator program	Methodological support, process support program
Time span of interaction	5–10 years	4–5 years	2–3 years

We have to realize that the optimal development time span required for tackling setbacks of often many decades is a minimum of 5–6 years and a further three years of active (follow up) period is necessary with further means supporting necessary corrections. The preparation phase certainly requires a longer period of time. It serves as a guarantee for later effective operation; mediating accelerating conflicts on time (according to earlier experiences) and the successful operation of the program.⁹

The concept of the model program follows a complex approach, thus a parallel and coherent development of a number of fields at the same time, according to the following: ‘the program consists of a complex set of aspects concerning society, health, education, vocation, housing, employment, and community building based on each other’.¹⁰

The model program emphasizes state intervention destined to serve the support of the program’s actors.

‘On the basis of experiences of earlier projects, the program requires national coordination and a substantial national commitment. National administration dealing with the coordination of social alignment works in cooperation with civil organizations experienced in aligning those living in deep poverty, and in the operation of segregation area programs. □ is cooperation is a guarantee for the realization of the program with experienced social workers, organized networks and the necessary methodological and process support.’¹¹

9 Ministry of Public Administration and Justice, State Secretariat for Social Inclusion, *A szegregált lakókörnyezetben mélyszegénységben élők komplex lakhatási és képzéssel egybekötött munkaerő-piaci modellprogramja (A Complex Housing and Educational as well as Labor Market Model Program of Inhabitants of the Segregated Areas Living in Deep Poverty)* March, 2, 2011. 23–24. (See later as KIM TFFÁT Program)

10 The same.

11 The same.

A recurring question concerning the elimination program is how the aspect of housing appears in the complex system; whether integration targets are realized by the mobility of the target groups or by the infrastructural development of the segregated areas. In programs of the earlier period (2005–2009) mobility appears as a basic requirement of application;¹² while the concept of the 2011 program includes the improvement of living conditions as well.

The 2011 document lists the following targets:

‘□ eslum elimination program needs to de□ne a set of housing improvement criteria concerning the parameters of buildings that may be part of the reconstruction plan. □ e criteria are based on architects’ expert report. As before, a primary condition was the increase of comfort level with the construction of a bathroom or toilet. In the case of segregated areas part of the rehabilitation is building concrete roads and improving the infrastructure— with the use of dedicated sources.

Main activities

- continuous aid and social work
- development of public transport infrastructure (roads, pedestrian walk, bus stop in the segregated area)
- the development of rain water discharge ducts
- the reconstruction/development of public utilities in connection with road development (within a restricted budget)
- the construction and development of street lighting
- the development of public infrastructure (playgrounds, public squares) in accordance with relevant regulations
- providing for healthy drinking water

12 In certain cases, when an earlier successful program required further involvement, the new program included no mobilization element; rather it continued with the housing element of the earlier project.

- sewage and waste storage/removal according to rules of environmental protection regulations
- providing livable conditions (bathroom, toilet, replacement of openings, heating, reconstruction of roofing etc.) by involving the community in the activities
- buying, redecorating and modernizing old flats
- providing the necessary tools (e.g. for economical solutions)
- card-operated meters (a compulsory requirement in social housing)
- debt management
- providing support for rent on the housing market (as a means of helping the head or other members of the family back on the labor market)
- providing for house maintenance support
- search and support for public lodgings for commuters
- agreements with local governments concerning tenants' rights etc.

The housing element of the program may not be separated from the aspect of continuous aid and social work¹³

3.3. National Social Inclusion Strategy¹⁴

'V.2. Sum programmes, urban social rehabilitation, social housing

We must continue the complex programmes of segregated slums concerning the Roma primarily. Wherever possible, we must eliminate segregated neighbourhoods, and wherever not, we must aim to create elementary housing and hygienic conditions and must identify the options of moving on and making progress. To this end, we must, as the first step, identify the segregated neighbourhoods, which cannot be eliminated and

13 KIM TFFÁT Program P. 34–35

14 The full title of the Strategy is: National Social Inclusion Strategy—Extreme Poverty, Child Poverty, the Roma—(2011–2020).

must therefore be rehabilitated. We must manage and reduce the effects of segregation factors in the latter case as well. We must improve access to public services and the possibility of integration also through settlement-type elements. It is additionally a crucial criterion that the elimination of segregated neighbourhoods and the rehabilitation of segregates can be an effective means of integration if they form part of a long-term complex programme and are combined with long-term social and employment components. □ opportunity of trying out jobs, subsidised employment opportunities and, as a minimum requirement, integration into the social economy (including employment in social employment centres and farms) play a key role in this. □ ose participating in the programme must contribute to the refurbishment of local community facilities as well as to the modernisation of their own residential buildings with work and practice training. Complex development programmes aimed at the integration of those living in segregated neighbourhoods and in segregate-like living conditions must be integrated into the local development plans of municipalities.

In determining the direction and technical and professional content of programmes concerning segregated estates, we must support elimination or rehabilitation interventions and interventions designed to provide social housing which are based on the agreement of local decision-makers and respond to the needs of the target group, or the combined application of these interventions.

In this field, new opportunities have opened up by virtue of a change in the regulation of EU Structural Funds, on the basis of which funding is now available for the housing of marginalised social groups. As part of this, we must reinforce and review the earlier programmes and must implement them more effectively. For many of the most disadvantaged, including Roma, the chance of gaining access to sustainable, healthy housing with modern conveniences and public services is only attainable through social housing. In providing social housing, we must favour properties on rehabilitated segregated estates.

Without providing minimum access to housing as applicable under the present conditions, we can hardly expect the effective labour market and educational integration of families. However, by providing access to housing, we may enhance not only their employment mobility but, parallel with the improvement of the quality of life, we may improve their state of health and may break the cycle of inheritance of poverty on to the next generation as we are thereby able to provide the necessary basic conditions for the attainment of these goals.

(..)

In the interest of the consistent implementation of integration measures, it is essential to clarify the legal status of segregated neighbourhoods, the proprietary status of properties and rental agreements.

In eliminating the derogatory living conditions, it is important to raise awareness of the personal opportunities of those concerned and to rely on their physical work. It is desirable to combine these programmes, based on local features, with initiatives that reinforce the local economy and support sustainable lifestyles and consumption.

We must pay particular attention to the criteria of integration upon the drawing and reviewing of local development plans and must involve the Roma minority self-governments concerned in the process. We must provide assistance for minority self-governments operating in disadvantaged settlements to ensure that relevant tender opportunities are brought to their attention and so that they may successfully participate in them.

(..)

□ oseliving on the segregated neighbourhoods themselves are responsible for the sustainability of the system. □ e reinforcement of a proprietary mentality, the motivation of health- and environment-conscious practices, local services taken to the community, positive models and the active partnership of the authorities all play a part in raising awareness on responsibility on a voluntary basis.

□ e dissemination of environment-conscious practices (construction using natural materials, alternative heating, selective waste disposal, water purification, etc.) may have a useful and beneficial effect enhancing community building and sustainability.¹⁵

A main target of the strategy is to determine settlements and settlement-like environment due for elimination and those that may serve the purpose of integration with infrastructural development. We have no information of results of surveys in the topic. All the information we have is that in 2010 there were 1633 slums and segregated districts in 823 towns and villages and 10 districts of Budapest inhabited by Romas and Non-Romas.¹⁶

4. POSSIBLE INTERVENTION

To sum all up we can say that each one of the strategic documents included the following targets:

- Outstanding emphasis is put on dealing with those living in segregated areas or in similar environment by proceeding with relevant political measures.
- Bettering the living conditions of the inhabitants of these areas is a basic target

15 National Social Inclusion Strategy—Extreme Poverty, Child Poverty, the Roma—(2011–2020).

Ministry of Public Administration and Justice State Secretariat for Social Inclusion, Budapest, December 2011. 92–94. <http://romagov.kormany.hu/download/5/58/20000/Strategy%20-%20HU%20-%20EN.PDF>

16 DOMOKOS, Veronika: *Szegény- és cigánytelepek, városi szegregátumok területi elhelyezkedésének és infrastrukturális állapotának elemzése különböző (oktatási, egészségügy településfejlesztési) adatforrások egybevetésével (A Survey of the Location and Infrastructural State of Slums and City Segregation Areas Inhabited by Romas and Non-Romas, □ rough a Study of Di□erent Data Sources Concerning Public Education, Health and Area Development)*, Budapest, 2010. 44.

- Each strategic document defines complex approaches and actions for the necessary aim.
- In the case of housing there is a change of perspective emphasizing the importance of improving the living conditions of those living in the segregated areas, as opposed to earlier practices emphasizing the necessity of mobilization possibilities.

Projects dealing with the Strategy included the above theories with the requirement of a complex planning perspective. Following the acceptance of the strategy two program constructions were drawn up to improve the lives of those living in the settlements: TAMOP-5.3.6-11/1, a complex program providing human services for the inhabitants and TIOP-3.2.3. A-13/1, providing support for housing investments.

The two project constructions are closely connected to each other, since settlements applying for infrastructural development support were also beneficiaries of the human development project.

In the system of strategic intervention the question remains whether the answer is the elimination or the development of the slum areas. The question has been a topic of professional studies for some of years providing a number of suggestions. One example is the interaction matrix below defining the necessary actions on the basis of the size of the settlement and the segregated area.¹⁷

The programs initiated after 2011: the “settlement programs”, are under way today. Thus an overall survey of the results is not yet possible.

We have to mention, however, that dealing with the question of segregation is more than just a decision aiming at elimination or development. The definition of segregated areas was based on the 2001 census. No 2011 data

¹⁷ Source: *Vademecum, Improving housing conditions for marginalized communities*, March, 2011. OSI-City research. The settlements under study are: Táska,(HU) Baltesti (RO), Richnava (SK), Brno (CZ), Mésztelep (Tatabánya,HU), Kosice, Lunik IX (SK), Fakulteta, Sofia (BG), Pridoli (CZ), Moldava Nad Bodvou (SK), Archita (RO).

has yet be published, thus we have no information on whether there have been changes on the number of segregated areas; and if yes, to what extent.

	Small size segregated area (4–20 households, up to 150 people)	Medium size segregated area (20–100 households, up to 150–600 people)	Large size segregated area (more than 100 house- holds, over 600 people)
Segregated area in the vicinity of the village	Completed elimination	At least partial elimi- nation, middle-term or long-term mobilization with the reconstruction of the remaining parts, if any.	Reconstruction with the mobilization of the families
Segregated area within the city	Elimination or reconstruc- tion, if rational; develop- ment enabling structural integration to the rest of the city.	Middle or long-term elimination; or short or middle-term recon- struction with partial mobilization if rational; development enabling structural integration to the rest of the city.	Partial elimination and the mobilization of the families into integrat- ed parts of the city, development enabling structural integration to the rest of the city.
Segregated area outside the city	Completed elimination.	At least partial elimi- nation, short-term or long-term mobilization with the reconstruction of the remaining parts, if any, on the basis of middle-term plans of interaction.	Basic infrastructural development includ- ing public transport according to the needs of the inhabitants; the mobilization of as many families as possible to the integrated parts of the city.

It is most probable that a complete elimination of the segregated areas is virtually impossible; it would require financial means unavailable at present. Family homes built with social support in the past 20 years will be impossible to eliminate.

Let us mention that the problem is not characteristic of Hungary only; it is present in a number of other countries of Europe as well. Settlement problems have to be dealt together with those of immigration in Western-European countries.¹⁸ While solutions there have included the ‘legalization’ of the buildings—built without a permit and can hardly be called a building—in Hungary for example, the basic target is the complex development of living conditions and everyday life.

There is no professional argument about the necessity for a complex solution; a permanent presence and the provision of services is the only way to achieve an accountable and measurable improvement.

18 See reports of mayors of European countries for example: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=88&eventsId=987&furtherEvents=yes>, Date of download: 10th, October, 2014.

JÓZSEF KOTICS

Ethnic Dimensions of Subsistence Strategies

– Roma and Non-Roma Households with Long-Term
Unemployment Problems¹

1. INTRODUCTION

New directions of research deal with the issue of poverty not only on the basis of income but also by examining the many dimensions which make up this complex social phenomenon. Special emphasis is put on mass deprivation and social exclusion, explaining that poverty often means being shut out of possibilities in life completely. The study of this exclusion process calls our attention to the fact that poverty, and the associated disadvantages in a number of social dimensions, is passed down to coming generations.²

The present anthropological study gives an outline of subsistence strategies followed by people permanently excluded from the labor market, following the recent economic crisis which saw the implementation of a 20 % reduction of Social Aid in 2012. We will provide a detailed description of changes in sources of income, consumption habits, housing, living conditions, activity structure and social network. We will analyze the role the decrease of Social

1 Research to the above study was done within the framework of the Centre of Excellence in Natural Resource Management of the University of Miskolc, Hungary.

2 MESSING, Vera –MOLNÁR, Emília: „Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái” (Responses to Poverty: Subsistence Strategies of Poor Romani and Non-Romani Families), *Esély*, Vol 23. No.1. 2011. 53–80.

Aid played in gender roles, earlier traditions of organization and division of labor, and household time management practices. Similarly, it is important to see whether there is an apparent ethnic element in subsistence strategies.

My aim is to present how unemployed households analyzed during my research cope with everyday lack of money and how conscious subsistence strategies help them cope with their crisis.

The term ‘subsistence strategies’ is primarily used in Hungarian Gypsy research;³ mostly in connection with rural Roma communities.⁴ Messing

3 SZUHAY, Péter: A magyarországi cigányok kultúrája: etnikuskultúra vagy a szegénység kultúrája. (Hungarian Gypsy Culture: Ethnic Culture or the Culture of Poverty) Panoráma Publishing House, Budapest, 1999. SZUHAY, Péter: Foglalkozási és megélhetési stratégiák a magyarországi cigányok körében. (Employment and Living Strategies in the Hungarian Gypsy Community) In: KEMÉNY, István (ed.) A cigányok Magyarországon (Gypsies in Hungary). MTA (Hungarian Academy of Science), Budapest, 1999. 139–160. MESSING, Vera–MOLNÁR, Emília: Szegény családok megélhetési stratégiái regionális és etnikai metszetekben. (Living Strategies of Poor Families in Regional and Ethnic Aspects) Final report of OTKA (Hungarian Scientific Research Fund) research No. 67898. http://www.socio.mta.hu/dynamic/otka_zarojelentes.pdf, Date of download: 25th, April, 2014.

4 FLECK, Gábor–VIRÁG, Tünde: Hagyomány és alkalmazkodás, avagy Gilvánfa kívül—belül. (Tradition and Adaptation; Gilvánfa Inside and Outside) Szociológiai Szemle (Sociological Review) <http://www.szociologia.hu/dynamic/9801fleck.htm>, Date of download: 3th, March, 2015. FLECK, Gábor–VIRÁG, Tünde: Élet a Bodza utcában. (Life in Bodza Street) In: SZUHAY, Péter (Ed.) Roma antropológia. (Roma Anthropology) Collection of Texts DVD-Rom. Phare-ICSSZEM: Program for the Establishment of Solidarity in Society Budapest, 2004., FLECK, Gábor –ORSÓS, János– VIRÁG, Tünde: Élet a Bodza utcában. In: KEMÉNY ISTVÁN (ed.): A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság. Osiris—MTAKI, Budapest, 2004., VIRÁG, Tünde: Ethnic Az etnikai szegregációs változatai. (Ethnic Segregation Types) In: BARANYI, Béla (ed.) Roma szegregációs folyamatok a csereháti és dél-baranyai kistérségekben. (Roma Segregation Process in the Regions of Cserehát and Southern Baranya) Gondolat Publishing House, Budapest, 2005. 84–132., VIRÁG, Tünde: A gettósodó térség. (Ghettoisation Area) In: Szociológiai Szemle (Sociological Review), Vol. 11. No. 1. 2006. 60–76., VIRÁG, Tünde: Változó gazdasági-társadalmi kapcsolatok egy

Vera and Molnár Emilia open new dimensions of Hungarian study on subsistence strategies when dealing with other ethnic groups living together with the Roma community as well as extending their research to the analysis of city communities.⁵ I have decided to use the term **subsistence strategy** since it is more complex in meaning than **earning a living** or **economic strategy**. In BánlakyPál's words: subsistence strategy is "a plan, and idea; a complex algorithm targeting at providing living for the family in the given circumstances. Part of this are income-earning activities as well as rationalization of costs, changing consumption habits and restructuring division of labor and values within the family."⁶

2. THE VILLAGES

All individuals interviewed in the study are permanently unemployed. Influences of the decrease of Social Aid was examined in three counties

cigányok lakta faluban. (Changing Economic-Social Relations in a Village Inhabited by a Gypsy Population) In: *Szociológiai Szemle (Sociological Review)* Vol. 13. No. 1. 2008. 60–77., VIRÁG, Tünde: *Szegények a kistelepülések fogságában—a szociálpolitika mindennapi gyakorlata egy hátrányos helyzetű térség településén.* (Imprisonment in a Small Community—Everyday Practices of Social Politics in a Disadvantaged Region) *Esély*, Vol. 21. No. 4. 2009. 38–54. VIRÁG, Tünde: *Az „átengedett” munka. Megélhetés és munkavállalás két, cigányok lakta faluban.* (Passing Work Over. Subsistence and Employment in Two Gypsy Villages) In: FEISCHMIDT, Margit (ed.) *Etnicitás. Különbőség termelő társadalom (Ethnicity. Society Producing Differences).* Gondolat Press, HAS Centre for Social Sciences, Institute for Minority Studies, Budapest, 2010. 254–265.

5 MESSING, Vera—MOLNÁR, Emília: „Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái” (Answer to Poverty: Subsistence Strategies of Poor Gypsy and Non-Gypsy Families), *Esély*, Vol. 23. No. 1. 2011. 53–80.

6 BÁNLAKI Pál—KEVY, Beáta: *Falusi cigányok 1998. Élethelyzet, előítéletek, a „többiekhez” való viszony.* (Village Romas 1988. Life Situations, Prejudices, Relationship with the „Others”) Department of Family and Child Protection, Ministry of Social Affairs and Family. Budapest, 1999.

of rural Hungary (Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén, and Pest); in three villages of each county. Thirty five individuals were included in a semi-structured interview within the qualitative method. Mayors of each village were interviewed as well as presidents or officials of the local Roma Council in a number of cases. Due to the qualitative research method used in the interviews, this social survey can in no way be representative. To retain the anonymity of our research subjects we will disclose neither the names of the villages, nor personal information on the individuals.⁷

County	Village	Disadvantageous Social-economic and Infrastructural Circumstances	Unemployment rate is at least 1,75 times higher than the national average
Baranya	Village N	1	1
	Village M	1	1
	Village L	0	1
Borsod-Abaúj-Zemplén	Village B	0	1
	Village C	1	1
	Village D	1	1
Pest	Village R	0	0
	Village S	0	0
	Village T	0	0

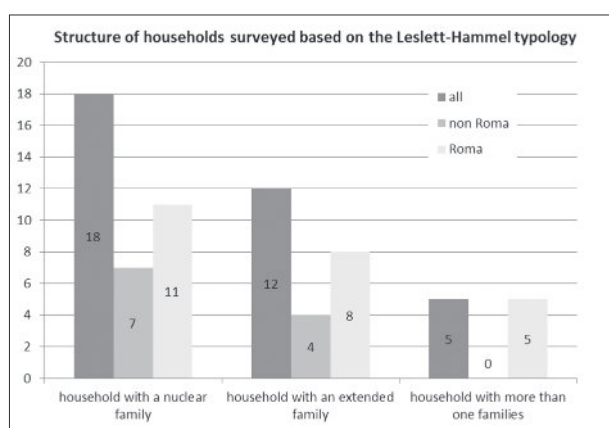
The Classification of the Villages According to their Level of Disadvantageous Position⁸

7 BIGAZZI, Sára—BOKRÉTÁS, Ildikó „Olyannak látom a világot, hogy tiszta fekete...” Szociálpszichológiai tanulmány. („I See the World to be Completely Black...” A Sociological Study) In: NAGY, Katalin (Ed.) *A szociális segítség csökkentésének hatásai a vidéki Magyarországon. Interdiszciplináris dokumentáció.* (Effects of the Decrease of Social Aid in Rural Hungary. An Interdisciplinary Documentation) Budapest: Pro Cserehát Egyesület (Pro Cserehát Society) 2013. 34–48.

8 Based on the Appendix of Government decree 240/2006 (XI.30) on Social-economically and infrastructurally disadvantaged villages and towns where the unemployment rate is well over the national average. According to 3. § (2) of Government decree 311/2007.

As we can see in the above table the unemployment rate is much higher than the national average; what is more, four out of the six villages have to deal with a disadvantageous position due to social-economic and infrastructural circumstances. In the case of the three Pest County villages, however, these indicators are around the national average. Neither of these villages are at a disadvantageous position, contrary to four of the villages of Baranya and Borsod-Abaúj-Zemplén, which have a combination of disadvantages.

3. HOUSEHOLDS

Typology of the 35 households was done according to the Laslett-Hammel Classification Scheme.⁹ Since no examples of the solitary and no family types were found, the table below presents simple, extended and multiple family

households only. It is clear that a majority of the permanently unemployed households contain a non-nuclear type of family. When studying the total

(XI. 17.) on beneficiary regions these villages and towns are classified as the most disadvantaged regions.

9 According to the Laslett-Hammel Classification Scheme households are put in 6 groups: 1. Solitary, 2. No family, 3. Nuclear (with only one family nucleus), 4. Extended (families including ascending descending or collateral line relatives), 5. Multiple, 6. Indeterminate (families that don't fit into any of the former groups) LASLET, Peter—HAMMEL, Eugene: *Comparing household structure over time and between cultures. Comparative Studies*. In: *Society and History*, Vol. 16, No. 1. 1974. 73–103.

number of households the number of non-nuclear is almost identical to that of simple households.

It is worth looking at the graph from the view of comparing the types of households appearing in Roma and Non-Roma households. The majority of the Non-Roma households definitely belong to the nuclear family type; multiple family types are very rare. We see a basic difference in the case of Roma households. The graph makes it clear that in the case of permanently unemployed Roma households the nuclear family type is less common than the extended and the multiple family types. The latter is present in one-fifth of the households. We may say that in case of Roma families, living in an extended family circle, family ties is an important strategic element of coping with financial crises.

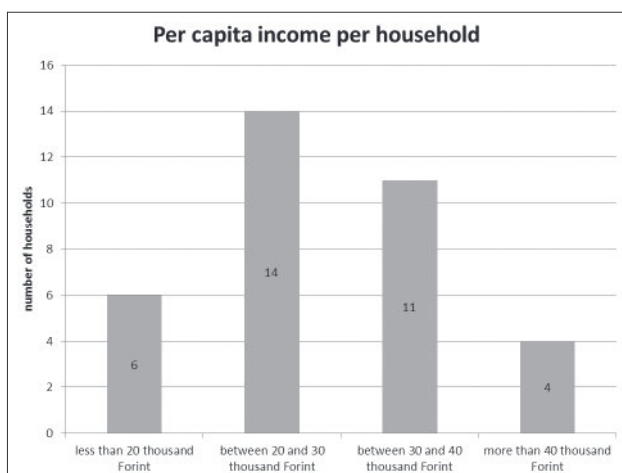
4. SUBSISTENCE STRATEGIES

Subsistence strategies are apparent based on the level of households for each group. The households included in this study are those, where either (or in most cases both) of the adult parties are permanently unemployed, so subsistence strategies have been in operation and successful for some time already. Solutions have been outlined for cases of crisis: they are survival strategies created in times of disaster. Characteristics of these survival strategies are their adaptivity and flexibility.

4.1. Income Structure of the Households

We have grouped the households on the basis of the amount of monthly income per capita.

The amount of average income per capita (coming from the primary labor market, public work and transfer income) is extremely low. The monthly income per capita in six out of the thirty-five households—the

amount they can surely count on—is less than 20 thousand forints. We have found only four households where the monthly income per capita exceeds 40 thousand forints. The highest amount is HUF 51,400. The rest of the households earn

somewhere between 20–40 thousand forints per capita. The lowest amount is HUF 14,300. It is important to emphasize that the study was made in December, 2012 a time of the year when public work is scarce. We would have found a somewhat higher data in the course of a summer study. The poverty line (60% of the average wage) in Hungary in 2012 was HUF 62,000. This means that the income per capita in the case of all the households was way below the poverty line. A comprehensive anthropological study shows a detailed analysis of subsistence strategies established by permanently unemployed households.¹⁰ The present paper strives to emphasize two rather important problems: interpersonal relations and the ethnic aspect of subsistence strategies.

10 KOTICS, József: „A mai napnak való vagyok...” Tartósan munkanélküliek megélhetési stratégiái. Antropológiai tanulmány. („I belong to Today...” Subsistence Strategies of the Permanently Unemployed. An Anthropological Survey) In: NAGY, Katalin (Ed.) A szociális segély csökkentésének hatásai a vidéki Magyarországon. Interdiszciplináris dokumentáció. (Effects of the Decrease of Social Aid in Rural Hungary. An Interdisciplinary Documentation) Pro Cserhát Egyesület (Pro Cserhát Society), Budapest, 2013. 50–70.

5. THE ROLE OF RELATIONSHIP NETWORK IN THE ESTABLISHMENT OF SUBSISTENCE STRATEGIES

Our research put an intensive focus on investigating the social relationship network among the individuals.¹¹ The analyses so far suggest that subsistence strategies are intimately related to the given person's relationship network.¹² We found that in the majority of cases the relationship network of our interviewees within their community was extremely restricted. Younger unemployed males operate a much more active relationship network than women.¹³ Details of their confidence index clearly suggest that individuals involved in the study only trust their narrow family.

K: Who are the people that are most important to you? Here in the village or in the family?

V: Honestly, it is maybe only my husband, no one else. I can tell you no one else, who would stand by me completely. (Village C., Borsod County; Roma woman, 34 years old.)

The local Roma Council receives very poor judgment in all the villages. Funds are only sufficient for the organization of cultural events; but the people expect social help from them. They have no information on civil organizations at all; their isolated lifestyle gives them no opportunity to find or contact them.

11 BIGAZZI—BOKRÉTÁS *ibid.* See the graph describing the trust index.

12 MESSING, Vera: Lyukakból szőtt háló. Háztartások közötti támogató kapcsolatok roma és nem roma szegények között. (Net Woven of Holes. Supporting Relationship Between Roma and Non-Roma People) *Szociológiai Szemle (Sociological Review)*, Vol. 16. No. 2. 2006. 37–54., MESSING, Vera—MOLNÁR, Emília, Bezáródó kapcsolati hálók: szegény roma háztartások kapcsolati jellemzői. (Closing Relation Networks: Relation Characteristics of Poor Roma Households) *Esély*, Vol. 19. No. 5. 2011. 47–74.

13 BIGAZZI—BOKRÉTÁS *ibid.*

The network of solidarity gets disarranged, severely affecting their chances of leaving this life behind. Thus their way of life is characterised by a total lack of alternatives.

“It is like being barricaded; you are unable to break out. You have no place where you could stand up a bit” (Village L., Baranya County; Roma woman, 32 years old)

Solidarity among relatives—formerly so typical of the Roma society—is only seen in sporadic examples today. One has to note, however, that cooperation and solidarity is still much stronger among the Roma than among completely isolated Hungarian households. This is also proved by the fact that the only multiple families in the studied villages are found within Roma households.

“I wanted to say, that with us Roma it is that when you have something, the other has it too. But it is not like this with everyone. No matter that you have a brother or a sister, brothers and sisters are envious of each other. It is not like that with me. If I have something I will make the effort and my sister will have it too; I think of her too. Be it a weekday or the week-end, if I have it, she will have it too. I send her some so she will have some as well. It is the same with her: if she has something, I will never be left out. Whether I need it or not ‘it is yours, your share’. Be it a piece of apple or anything else, ‘it is yours, I remembered you.’ This is how it is with us, how it works” (Village M., Baranya County; Roma woman, 41 years old.)

“When I have financial problems I can only count on my sister-in-law and maybe Jlika (president of the Roma Council). She came in the evening to help. And when I go to my sister-in-law and tell her that I cannot buy medicine for my children, she will give me the money without saying anything further. So maybe I can count on them if I need help.” (Village C, Borsod County; Roma woman, 34 years old.)

Some narratives prove that family cooperation in the past was a great help in finding work.

“My father used to work at the slaughter house and others in the family got jobs there because the people there saw that my father was a good worker. So he took with him the second and third person. If they had gone to ask for work by themselves, there would have not been any.” (Village L., Baranya County; Roma woman, 32 years old.)

In many cases this family solidarity expects the limitation of the individual's needs from the member.

“Oh, we have problems with this. We are glad because there is this religious woman who comes from time to time and brings us some clothes, and we economise with that. And the thing is that when someone needs shoes in winter, we try to get it. I am not talking about myself now, because I have no boots. But my little sister is at school and my brother too. It is more important for them. So I have to see that although I get the 22 thousand forints, their needs are more important than mine. So I have to give them the money. I agree with it all. I really do not have to agree, because it just comes naturally. It is a must when we don't have it.” (Village N., Baranya County; Roma woman, 23 years old.)

Mutual help and favours from close relations, so important earlier, now become scarce; this results in the destruction of relationships.

“I am often disappointed, for I get hurt where I should not be. Sometimes, when I have more, I give my mother a box of carrots, or drop in on my way with some beans. When I was better off, some six or seven years ago, when I was selling vegetables, I used to sell them to my relatives on the price I had bought it. Now I have problems, but they sell things to me double the price they had bought it. So I tell you, you cannot count on anybody for sure; 100% are my sister-in-law and Jlika.” (Village C., Borsod County; Roma woman, 34 years old.)

“I have no contact with relatives because—how to tell you—I have this brother, he does things that make me not want to deal with him. They don't want to sustain their family, they want their family to sustain them. And I am against this, because she gave birth to these children and he made them to find happiness in the family. And the money is not theirs, but they will not understand it, but it is for the children. Let them spend the money on the children, not waste it on the slot machine and booze. They will not understand it. He spends it on booze.” (Village N., Baranya County, Non-Roma woman, 41 years old.)

They mention several cases where financial difficulties result in the breach of friendships.

Honestly I tell you, since I have no money I have no friends. When I got divorced I was alone for a long time and I had money. I used to work at Vitafort; I had money, I kept animals and sold them as well. So I had money. I had herds of goats. I kept them. While I invited my friends for drinks and food everything went fine. But after we had met (with my second wife), friendships ended; I stopped going out, and I had less money to spend. So I could go to hell, because I had no money and could not give them.” (Village R., Pest County; Roma man, 45 years old.)

As a result of poverty, traditional gender roles are further preserved. Although Roma families regard the social benefits paid on account of the children the women's income, the role of women in the family remains subdued.

One may also observe the radical narrowing of women's social relationships. Often they only leave the village once a month, and there are some who hardly interact with others other than closest relatives and friends. They are secluded in their households.

“No, there is no close contact, because I am at home all day. I go nowhere.

K: Do they rather come here? V: I wouldn't say. Everyone is occupied with herself. Everyone is at home doing her work." (Village C., Borsod County; Roma woman, 29 years old.)

"I don't go out. I go nowhere at all. I tell you as it is, I have no work from next week on, so after that I will not leave this house. I will be here all by myself." (Village M, Baranya County; Roma woman, 54 years old.)

It is quite apparent that women get isolated even where public transport offers easier movement. By isolating themselves, individual families are isolated within their immediate family relationships.

Some emphasize the importance of networks and social capital when talking about seclusion.¹⁴ Ideas of Robert Putnam and Michael Woolcock are worth mentioning when dealing with research on social capital. They differentiate between three types of social capital: **bonding, bridging and linking** types.¹⁵ Bonding links are based on trust, reciprocity and solidarity; they are relatively closed. Social progress and mobility, on the contrary, are supported by relationships overlapping social groups: these are the bridging and linking types of social capital. Linking relationships—in the family, among close friends and neighbors—serve primarily as a safety network. A balance between the types of social capital is extremely important from the view of the individual's relation network. Excess of the **bonding** link may block the establishment or retaining of **bridging** and **linking** relations.¹⁶

14 LENGYEL, György–SZÁNTÓ: Zoltán Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. (Types of Capital: The Sociological Study of Social and Cultural Resources) Budapest, Aula Publishing House, 1998.; ORBÁN, Annamária—SZÁNTÓ, Zoltán, *Társadalmi tőke*. (Social capital) Erdélyi Társadalom (Transylvanian Society), Vol. 3. No. 2. 2005. 55–70.

15 PUTNAM, Robert: *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York, Simon & Schuster. 2000; WOOLCOCK, Michael, *The Place of Social Capital. Understanding Social and Economic Outcomes*. Canadian Journal of Policy Research, Vol. 2, No. 1. 2001. 11–17.

16 MESSING *ibid.*

The network model describes the social structure as a network of junctions and relations connecting them. It seems obvious to use Granovetter's strong-weak tie scheme for an analysis since it has gained pragmatic importance in relation network literature.¹⁷ In some cases strong ties are important especially when they are sensing the growing risk and instability. These threats obviously upgrade the importance of strong ties. At the same time, strong solidarity enhances the capacity to take individual risks. Lack of other funds, in the event of financial difficulties, the family presents the safest defense against a disadvantageous outside environment.¹⁸ In the era of changes in the political regime in Hungary some researchers assigned special importance to defensive (prominently family and relatives) ties, in times of economic hardships, crises and growing unemployment.¹⁹

The central importance of family was also emphasized by the familism paradigm reborn in the course of analyzing post-socialist changes in international and Hungarian literature. The theory of familism sees the increasing importance of family and relation ties in post-socialist societies as a rational answer to changing circumstances resulting in instability. My view is that familism may provide a framework for the successful interpretation of subsistence strategies, and seclusion within the close family in the communities surveyed. The model was first used by Edward Banfield to describe a Southern-Italian mountain community after the Second World War.²⁰ More recent research points out that familism may refer to an ideology

17 GRANOVETTER, Mark S.: □ e Strength of Weak Ties. In: *American Journal of Sociology*. Vol. 78. No. 6. 1973. 1360–1380.

18 ANGELUSZ, Róbert –TARDOS, Róbert: A kapcsolathálózati erőforrások átrendeződésének tendenciái a kilencvenes években (Reorganization Tendencies of Relation Network Sources in the 1990s) In: *Társadalmi riport (Social Report)*. KOLOSI, Tamás—TÓTH, István György—VUKOVICH, György (ed.) Budapest, 1998. 237–256.

19 ANGELUSZ—TARDOS, ibid.

20 BANFIELD, EDWARD C.: □ e Moral Basis of a Backward Society. Free Press, Glencoe. 1958.

and a social status as well.²¹ Familism as a social status may be capable of describing societies where the general level of trust is low, and—as a result—family ties are the only ones individuals can trust.²² This is a view where familism as a social status derives not from the immanent strength but from the relative strength of family relations and family-friendly attitudes, when other social ties are weak, scarce and often forced, mutual distrust of the parties result in a continuous danger of destabilization.²³

Following the political changes in Hungary, society has inherited a particular set of traditions, the effects of which are still visible; though strongly diminishing. A chief effect has been to see that strengthening of familism has a twofold basis: one based on real, family centered attitudes and another basis originating in the deficiency of social trust that was present.²⁴

A number of studies emphasize that in the countries of Central Eastern-Europe, the general level of trust in public institutions and interpersonal relations is exceptionally low.²⁵ The phenomenon is generally explained by the political changes in 1989, bringing post-socialist transformation

21 DUPCSIK, Csaba-TÓTH, Olga, *Feminizmushelyett familizmus. (Familism Instead of Feminism)* *Demográfia*, Vol. 51. No. 4. 2008. 307–328.

22 DUPCSIK-TÓTH *ibid.*

23 DUPCSIK-TÓTH *ibid.* 309.

24 TÓTH, Olga- DUPCSIK Csaba, *Az emberekbe vetett bizalom és a családi-, nemi szerepek konzervativizmusa (Trust in People and the Conservatism of Family and Gender Roles)* In: FÜSTÖS, László—GUBA, László—SZALMA, Ivett (ed.) *Társadalmi regiszter. 2008/2 Mobilitás, szubjektív jólét és elégedettség (Social Register. 2008/2 Mobility, Subjective Welfare and Satisfaction)* HAS Centre for Social Sciences Institute for Political Science, Budapest. 63–79. See also, DUPCSIK- TÓTH *ibid.*

25 TORSELLO, Davide, *Bizalom, bizalmatlanság és társadalmi kapcsolatok egy délszlovákiai faluban. (Aspects of Trust Distrust and Social Relations in a Southern-Slovakian Village)* *Fórum Társadalomtudományi Szemle (Forum Social Sciences Review)*, Vol. 6. No. 3. 2004. 103–119.

and overall instability.²⁶ Analysts in post-socialist societies all agree that a distrust of public institutions is counter weighed by a privileged trust in close family, friends and relatives.²⁷ Today the only place personal trust is expressed is within the family and among relatives. Since the government has lost its overwhelming power, so characteristic of the Socialist era, the “only source” of help, trust and safety is the family for village people.²⁸ Davide Torsello emphasizes in his paper that there is a line of anthropological studies proving that the disappearance of Socialism often resulted in the cessation of solidarity, social cooperation and the decrease of community interactions.²⁹ Frances Pine emphasizes in his study of a mountain village in Southern Poland, that after 1989 women in the village were secluded in their homes.³⁰ The phenomenon was brought in connection with the cease of Socialist relations in goods’ production. The role of women in economy and reproduction increased in the past. Today, however, the household is the scene of everyday survival strategies; it is the importance of the family and at the same time solidarity and unity among members that took over.³¹

26 UTASI, Ágnes: *A bizalom hálójá. Mikrotársadalmi kapcsolatok, szolidaritás* (□ eNet of Trust. *Micro Society Relations and Solidarity*). Új Mandátum Publishing House, Budapest, 2002.

27 TORSELLO *ibid.*

28 TORSELLO *ibid.*

29 TORSELLO *ibid.*

30 PINE, Frances: *Redeining Women’s Work in Rural Poland*. In: ABRAHAM, Ray (ed) *After Socialism. Land Reform and Social Change in Eastern Europe*. Berghahn Books, Oxford, 1996. 133–155.

31 TORSELLO *ibid.*

6. ETHNIC DIMENSIONS OF SURVIVAL STRATEGIES

The ethnic dimensions of survival strategies are important since it is obvious that both local societies and national stereotypes ethnicize the lifestyle; connecting the **culture of poverty** and its characteristic features to the Roma population. We cannot, however, speak of unified Gypsy subsistence strategies, especially since the Hungarian Gypsy population consists of three basically different groups.

All three characteristic Gypsy communities are present in the villages included in our study. Baranya County villages are inhabited by the **Beás** Gypsies; **Romungros** live in Borsod and **Romungros** and (in Village T.) **Oláh** Gypsies in Pest County. It is useful to start out with conclusions made by Messing Vera and Molnár Emília when studying Gypsy subsistence strategies.

“Certain differences are observable between Gypsy and Non-Gypsy poor people in the aspect of their attempts to provide for themselves; however, there are differences among the subsistence strategies of each Gypsy group as well. It is partly determined by the traditional activities of each group in the past, and by the paths they have found open among the new circumstances. The fact that there are differences between the subsistence strategies of Roma and Non-Roma individuals doesn't necessarily mean that there is an inherent ethnic aspect to ways of coping with difficulties. It does not derive from being Gypsy; on the contrary, it is the result of a historically existing majority-minority opposition, mainly of being excluded by the majority population.”³²

When redefining ethnicity Durst Judit emphasizes the importance of its relational and situative aspects.

32 MESSING, Vera—MOLNÁR, Emília: „Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái” (Answer to Poverty: Subsistence Strategies of Poor Gypsy and Non-Gypsy Families), *Esély*, 2011. 1. sz. 53–80.

“Instead of surveying ethnicity as “a variable resembling culture,” it is worth looking at it as a relational variable that not only changes as a result of the combined effect of different aspects (social status characteristics and cultural practices), but at the same time it is strongly embedded in the social context that defines the place of the relevant ethnic group, in the inter-ethnic relation network of the society it is part of. In other words: the category of Gypsy is an empty category in itself that acquires a content only through its relationship with Non-Gypsies.”³³

It is important to emphasize that both the majority Hungarian population and the Gypsy community consider a number of activities ethnic; regardless of whether they are or not. Messing Vera and Molnár Emília consider activities ethnic that have a role of identification within the given community.

“We define a subsistence method as ethnic when it has a role of creating identity. However, since ethnic identity, definition by the outside World and self-definition are the results of continuously changing interactions, it is difficult to differentiate between ethnic and non-ethnic strategies. What we can say for sure is what these groups themselves,—those participating in this dynamic process (the Non-Roma majority and the different Roma groups)—consider to be a Roma subsistence method.”³⁴

33 DURST, Judit: Gondolom, hogy cigányok... ennyi gyerekkel... : etnicitás és reprodukció két észak-magyarországi romungro közösség példáján. (I suppose they are Gypsies... With so Many Children...) Ethnicity and Reproduction through the Analysis of Two Southern-Hungarian Romungro Communities.) In: FEISCHMIDT, Margit (Ed.) *Etnicitás. Különbségtermelő társadalom. (Ethnicity. Society Producing Differences)* Budapest, Gondolat, HAS Centre for Social Sciences Institute for Minority Studies 2010. 173–194.

34 MESSING, Vera—MOLNÁR, Emília: „Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái” (Answer to Poverty: Subsistence Strategies of Poor Gypsy and Non-Gypsy Families), *Esély*, Vol. 23. No. 1. 2011. 53–80.

According to Messing Vera and Molnár Emília, public opinion considers the following activities to be typical Roma subsistence methods: collecting wood and metal, exploiting possibilities of the social aid system and idle wait for outside help. They are right to say that these activities are not ethnic; rather, they are the results of seclusion and ghetto existence.³⁵ My own experience also proves that these activities are done by secluded Non-Roma families living in poverty as well.

Gypsies speak of their own subsistence strategies in different ways, depending on the Gypsy group they belong to and on the level the given strategy is popular among the Non-Gypsies.³⁶ Results of a survey by Messing Vera and Molnár Emília in small towns of Baranya and Borsod are in accordance with the subsistence strategies of the village Roma communities of our study in certain aspects. They give a summary of their finding as follows:

“There is no such thing as Gypsy subsistence strategy; however, there are methods of subsistence often followed by Gypsies; more precisely, by one or another Gypsy group. Although there are activities the public opinion connects to Gypsy groups—although these are done by Non-Gypsies as well—identification activities are marketing (“Oláh” Gypsies), musical entertainment (musician Gypsies) and the collection of non-wood forest products (“Beás” Gypsies).”³⁷

We couldn't find such characteristics determining identity within the Roma communities of the villages included in our study. Only in the case of the “Beás” Gypsies in Baranya did we find strong inclinations towards forest work and wood cutting. These activities have a role of creating identity

35 DURST *ibid.*

36 MESSING, Vera—MOLNÁR, Emília: „Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái” (*Answer to Poverty: Subsistence Strategies of Poor Gypsy and Non-Gypsy Families*), *Esély*, Vol. 23. No. 1. 2011. 53–80.

37 MESSING—MOLNÁR *ibid.*

in their case even today. The main activity of RomungroGypsies in the villages of Borsod County is collecting non-wood products in the forest; they consider it to be a characteristic “ethnic” activity themselves. Playing music is no longer an identification activity in the region. Oláh Gypsies living in Village T have no activity they consider to be characteristic of themselves: this kind of role of marketing has now disappeared. All these bring us to the conclusion that these categories go through a continuous process of change and relations within each particular community play a decisive role in altering them.

So we can see that the ethnic aspect of subsistence strategies may be understood at two levels; first, on the basis of how members of the local society themselves think about it; and second, from the view of its macro-structural aspects of larger society (the public opinion.) We cannot talk about the ethnic dimensions of subsistence strategies in the latter case, since—as mentioned earlier—Gypsies are considered to be a unified group despite their characteristic differences. Moreover, those living in the particular local community tend to attach characteristic subsistence methods to the other ethnic groups—to Romas as well, naturally. We have to emphasize, however, that these characterizations may only be surveyed in a historical context. Marginalized Non-Roma inhabitants of Village D. used to collect products from the forest in the last century; today the activity is attached to the Roma community. We can see how a low prestige activity gains an ethnic dimension in this case.

7. SUMMARY

The aim of this study was to present gainful activities of unemployed households in the selected villages by means of analyzing earlier interviews along with their tools and strategic solutions in their fight against poverty.³⁸

38 MESSING—MOLNÁR *ibid.*

One of our most important conclusion is that a reduced freedom of movement prompts permanently unemployed individuals to assimilate to conditions offered by their situation. This results in the almost complete degradation of their welfare aspirations; their everyday needs are excessively reduced. A final consequence is **living the day**, or with an expression borrowed by Durst Judit from Michael Steward: an existence oriented to the present.³⁹The attitude: **survive today, what will be, will be tomorrow** lacks any perspective to the future or planning ahead. However, this does not mean that life is disorganized or spontaneous; it just refers to a total lack of view of the future.

Subsistence strategies show no regional differences, though the different regions possess different economic and infrastructural conditions. Villages of Borsod and Baranya are excessively disadvantaged and both regions experience a process of **ghettoisation**. Villages of Pest, on the contrary, have to deal with no such difficulties. Still, the circumstances of individuals taking part in the survey from this region are not different from those living in the other counties. Thus we may conclude that the lifestyle and subsistence strategies of permanently unemployed individuals show subcultural characteristics and are independent from circumstances in their environment.

The ethnic dimension of subsistence strategies is an important question, especially since local societies and public opinion tend to ethnicize this lifestyle, when connecting the **culture of poverty** and their characteristic features to Romas.

Unemployed individuals of our survey find legal work on the primary labor market only very rarely; this is the primary reason for their impoverishment. Those who were unable to find work following the reorganization of industrial plants, or acquire some kind of allowance, will

39 DURST *ibid.*

generally become permanently unemployed. Romas are in an especially difficult situation, since employers prefer to hire Non-Romas in case there is a vacancy from time-to-time. Structural aspects and ethnical discrimination put individuals with a low level of education—especially Romas with a low level of education—into an extremely difficult situation.⁴⁰ Subsistence strategies in local communities taking part in the survey are basically determined by the fact that permanent income gained from the primary labor market and transfer payments are extremely low in the majority of the households surveyed. In neither of the households does this income cover even the most basic needs. The situation is made worse by limited access to any other means of income. Illegal work is scarce in the local society or in the vicinity, and the individual is completely exploited by the employer; in addition to lack of bargaining position, no temporary work, and extremely low pay, scarcity of temporary work resulting earlier from patron-client relations inclines permanently unemployed individuals towards taking maximum advantage of public work. Extra income from public work, however, hardly improves their living conditions. As a result, the primary characteristic of such lifestyle is uncertainty, unpredictability, and permanent instability. Social, ethnic and location disadvantages in the areas surveyed make any kinds of escape almost impossible. Not only is living made impossible in their place of home, but—as a result of extreme differences in property values in different parts of the country—chances of permanently unemployed families bettering their conditions by migrating are minimal.⁴¹ Such concentrated poverty and exclusion, “ghettoization” results in the establishment of norms and practices completely different

40 MESSING—MOLNÁR *ibid.*

41 VIRÁG, Tünde: *A gettósodótér ség* (Ghettoisation Area) *Szociológiai Szemle* (Sociological Review), Vol. 11. No. 1. 2006. 60–76.

from the majority society values.⁴²VirágTünde’s conclusions are valid in the case of the permanently unemployed individuals taking part in the survey as well:

“Surviving from one month to the other, everyday subsistence di□culties, trapped in dependence of social aid, keeps these families imprisoned in the poorest villages.”⁴³

The reduction of Unemployment Support (Foglalkozást Helyettesítő Támogatás) has brought no considerable change in earlier subsistence strategies. This is true because their earlier financial situation has already prompted them to make use of any possible means to make ends meet. The present circumstances result in even less opportunities; the most primary physiological requirements have become even more difficult to fulfill.

As a result of this constant instability, supporting relationships have become stronger; at the same time, however, bridging and linking relation types⁴⁴ towards the majority society have almost completely ceased to exist— with a few exceptions—or were never even established. Lack of “weak ties” make finding work all the more difficult; at the same time it homogenizes the relation network of the unemployed; the individual and his family becomes secluded, mobility channels become limited and their lifestyle “ghetto-like.” Poverty causes the relation network to close up and this results in a trap of local seclusion.⁴⁵ Being shut up in wider and narrower family

42 VIRÁG, Tünde: Szegények a kistelepülések fogságában—a szociálpolitika mindennapi gyakorlata egy hátrányos helyzetű térség településein. (Imprisonment in a Small Community—Everyday Practices of Social Politics in a Disadvantaged Region) *Esély*, Vol. 21. No. 4. 2009. 38–54.

43 VIRÁG *ibid.*

44 MESSING *ibid.*

45 MESSING, Vera –MOLNÁR, Emília: „Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái”(Responses to Poverty: Subsistence Strategies of Poor Romani and Non-Romani Families), *Esély*, Vol 23. No.1. 2011. 53–80.

circle may sound like a rational solution to the situation—since it provides safety and protection—but at the same time it seriously hinders the opening of possibilities. These people fall into the trap of their negative choices. There is no way they can escape without the possibility of any change in the structural conditions and escaping from seclusion.

BARBARA FÖLDVÁRI–CSABA DALLOS

“For all I know, they cannot expect any better”.

The world view of the inhabitants
of the Gypsy settlement in Izsnyéte

In our study we would like to present some of the characteristics of living on the periphery, especially the specificities of the attitudes toward space, through the example of the inhabitants of the Gypsy camp of Izsnyéte.¹ We consider our study as the first stage of an experiment: besides giving a somewhat traditional anthropological description of a problem we would also like to give some thought to the practice of anthropological filmmaking, as it were a radically different methodological approach to the same problem. Therefore, our article is a research report and an account on methodology at the same time.

In his book *Soulside: Inquiries into Ghetto Culture and Community* (1969, CUP) Ulf Hannerz studies the relation between American mainstream and the ghetto culture.² By examining the segregation of Afro-Americans he studies the specificities of poverty induced isolation. Hannerz defines the ghetto primarily as a way of life. In our study we accept this view and take it as a base line from which, based on our fieldwork experiences, we shall reflect on some of the questions raised by him. According to Hannerz, the attributes

1 The present article is based on the K 101810 OTKA research „Transfer Processes of Social Norms and Life Strategies in the Multiethnic Settlements of Kárpátalja”

2 HANNERZ, Ulf: *Soulside: Inquiries into Ghetto Culture and Community*. University Of Chicago Press, Chicago, 2004.

of the ghetto culture are quite different from that of the mainstream. In his view the ghetto-specific characteristics are for example: female household dominance, specific sexual activity, relative closeness to religion, flexible household composition, specific eating habits, etc. According to Hannerz the main question is whether the ghetto culture is a specific manifestation of mainstream culture or something entirely different that, consequently, shall be analyzed in a different manner. Hannerz pushes the envelope by talking about the extent of freedom of action of the ghetto inhabitants, if any. Ten years before Hannerz, in his book *Five Families*, Oscar Lewis raised similar questions.³ He interpreted culture as a process of learning and defined the culture of poverty as a way of life formed by the force of poverty. He expressively understands it as a forced situation in which specific features characteristic of the group emerge. These attributes, called 'cultural items' by Oscar Lewis and 'ghetto specific characteristics' by Ulf Hannerz,⁴ were examined in the Transcarpatian Izsnyéte, typical modes of actions and strategies were interpreted along these notions.

In 2012 and 2013 we participated in an anthropological research in Transcarpatian settlements of mixed (Ukrainian-Hungarian-Roma) population, among others in Izsnyéte (Zsnyatino) situated in the county of Munkács.

In Izsnyéte three ethnic group cohabitate: Hungarians, Ukrainians and Hungarian speaking Gypsies. According to the survey of 2001 the number of inhabitants is 2243 form with the Ukrainians making up 30 percent of the population. The number of Gypsy inhabitants is around one hundred, but it shows some seasonal fluctuation since during the winter more people settle down in the Gypsy camp. In contrast to our previous experiences in Romania, here the ethnic group making up the majority does not mix but

3 LEWIS, Oscar: *Five Families: Mexican Case Studies in the Culture of Poverty*. Basic Books, New York, 1975.

4 HANNERZ *ibid.*

live in strict spatial segregation. The names by which the villagers call the different parts of the village reflect this separation: “Hungarian end” and “Russian end”. This boundary determines the everyday life of the settlement. The cross erected at the boundary serves as a symbolic line between the two cultures.⁵ This separation is accepted and maintained by all social actors. From the three ethnic groups the Gypsies have the worse reputation, they are not considered as full-fledged members of the society, are not counted as economic source. Both in the common talk and in the general opinion of the locals Gypsies are actors with whom it is unnecessary to cooperate for their lifestyle differs from that of the other two ethnic groups to an extent that is unexplainable and also unacceptable for the inhabitants. The members of the local majority do not show belligerence toward Gypsies though. For generations the Gypsy camp stand undisturbed at the end of the village. As a matter of fact, the majority-minority relation may be interpreted as a status quo: the inhabitants of the camp do not violate the property of the villagers and, in turns, the locals help Gypsies with occasional donations (food, clothes, a small amount of money for agricultural work). One example of living on the periphery is that Gypsies were expelled from the social space of the village, not only in physical but also in symbolic terms. The Roma segregatum of 30 houses, called Gypsy camp also by the locals, is situated at the edge of the village. It can be reached via one of the launders of the village trough a path leading across the fields or, in a roundabout way, by turning from the road leaving the village. Communal use of space is restricted for the Roma, for they can only use the store and the school legitimately, but are

5 DALLOS, Csaba: „Representations through anthropological film—the case of a village in Transcarpathia.” In: BOLTIVECY, S. I.—HRABOVYSKA, S. V.—HLUKHOVA H. V.—KEVESHLIHETI, O. V.—OLENYCH, E. I. (eds.) *Materialy III. Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferencii, prysvyachenoyi dnyu slovyansykoyi kulytury ta pysemnosti: „Slovyanskyi svit: zdotuky, problemy, perspektyvy”*, Uzsgorod, Vydavnyctvo Karpaty, 2013. 161–169. 162.

warned off from two of the most important places of the community: the Reformed and the Orthodox churches. Some years ago, a Swiss foundation has erected a building for prayer and a school in the Gypsy camp but these are only used to their full capacity at times of distributing donations. After the arrival of the new minister, the earlier (Hungarian) reformed pastorization has been replaced by neo-protestant churches of the nearby towns (Jehova's Witnesses, Pentecostal and Free Christian Churches) but their effect on the community is little. The inhabitants of the Gypsy camp are religious in their way of thinking and values but not in an institutionalized form. Religious practices are carried out in the private sphere.

When shooting our film in the Gypsy camp in Izsnyéte and analyzing the narratives of the film the lack of macro-level concept was striking. Traditional interview questions of projective spatial nature (Where would you like to travel;, Where would you like to go back?; What are your desires?) were regularly turned away. It seemed like they do not have a direct image of the world outside the Gypsy camp. (As the filming continued it was proven that it is also a difference and source of conflict between generations: elder people did have more experiences and because of their more extensive knowledge they felt to have the right to criticize the younger generation for its lack of experiences and education.)

The meso-place of the documentary Gypsy camp is the camp and the village and the surrounding area. The Roma's use of space has a specific pattern and reflects the specific ethnic relations of the village. The inhabitants of the Gypsy camp use the Hungarian part of the village (the so called "Hungarian end") more extensively and the seasonal works tie them to the surrounding forests and agricultural lands. Basket weaving carried out in accordance with the traditions offers supplementary income for a few families. The necessary materials are collected locally, along the small lakes situated next to the camp. Therefore, the location of the film equals a distance easily covered by a person on foot in a few hours. As Gypsies do

not use any kind of vehicles their paths are informal, shaped ad-hoc. The road used by everyone leading to the Gypsy camp was treaded through the agricultural field stretching between the camp and the village.

As we have already pointed out in our first research report: “The Gypsies consider the Gypsy Camp their own. The ownership of the territory is regarded communal; the role of private ownership is not significant. Yards

“FOR ALL I KNOW, THEY CANNOT EXPECT ANY BETTER”

... 239

and gardens of the houses are not separated by fences; the common yards are used by everyone without any restrictions. Naturally, everyone has her/his own house, the community knows about the ownerships, everybody knows where the other lives. But it is only of practical interest does not mean more than the actual physical residency. The house as the home of a family has only practical meaning, it has to be big enough for all members of the family,

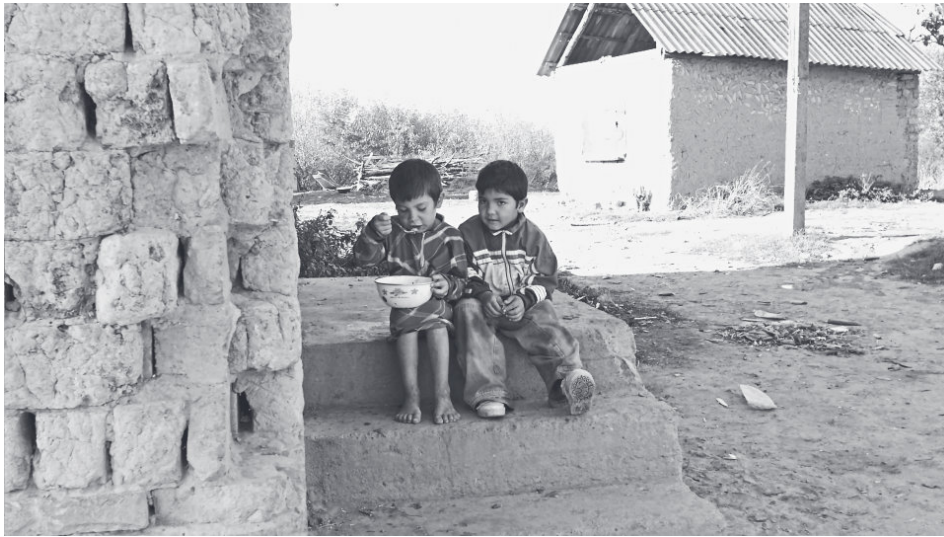
it has to offer protection from the weather, everyone has to have a place to sleep, etc. Shall they be anywhere in the Gypsy Camp, they feel at home. The territory is “owned” by the community and by every member of it.”⁶

Obviously, the micro-level use of space should have had the leading role when making the film. Most of the recorded material reflects on personal fates, value systems and reflections on one’s own life. Peeking into these micro-worlds uncovers several specificities that are not present at the members of the majority. The most outstanding one among them is connected to the female roles. Women spend most of their days in open air between the houses of the Gypsy camp in groups or surrounded by children. Only at night and in bad, cold weather do they go back in the houses, but at these times the rooms serve as community spaces. Children may move absolutely free in these spaces.

Fixtures and appliances considered as common by the majority are almost non-existent, they only have the required minimum of articles mainly used for cooking, eating and doing the laundry. The lack of such articles is really

⁶ DALLOS *ibid.* 164–165.

prominent, the situational presentation of everyday life is the most effective tool of visual representation of the Gypsy camp.

In terms of the use of language, The Gypsies of Izsnyéte are Hungarian speakers but their spoken language has also some Ukrainian and Russian loan-words. Even so, their linguistic identity make them part of the Transcarpatian Hungarian minority community, they consider themselves

Hungarians—in linguistic terms. In all other aspects, i.e. in terms of their customs, way of life, system of values, they are considered different, identified as Gypsies by the villager and by their own community as well.

Similarities between them and other Roma groups (also part of our research) can be found in the gender roles, in child rearing and in the relations toward children to greatest extent. Based on our experiences and

“FOR ALL I KNOW, THEY CANNOT EXPECT ANY BETTER”

... 243

also on studying the norms of general gender roles in the researched Roma communities women must cover all household chores, rear the children and organize the everyday life of the family. The most important goal of a woman's life is to give birth and care for the children. Symbolically the head of the family is the man, but it is the woman who carries on the burdens of their everyday existence.

Mostly because of the economic strategies they follow, meaning the gathering at far away garbage camps, women have a dominant role, practically they have the burden of the whole household. Even if the head of the family, the male member of the household have been at home during the interview he rarely took part in the conversation, was mostly listening to it, adding this or that sometimes. Based on the interviews we can say that talking about the family is a female role, women participated in the conversations more willingly, they were also more active in the interactions with the researchers. There are also specific patterns of behaviors similar to that of other Gypsy women in different researched Roma communities. For example, most women wore skirts and they told us that only those authorized to do so by their husbands wear trousers.

The households of the Gypsy camp of Izsnyéte are incredibly flexible. Taking mainly practical reasons into account several generations might live together. The most important point to consider is the space available. It is common to have 9–10 persons sleeping in one room.

“FOR ALL I KNOW, THEY CANNOT EXPECT ANY BETTER”

... 245

According to Hannerz it is typical of the living in a ghetto that the community has specific eating habits.⁷ If the weather allows it, most women in Izсныéte prepare their lunch or supper outside, on open fire. They usually make some potato or pasta dish. Most of the families eat only once a day. In addition to this one meal they have some bread at most in the rest of the day. Consequently most inhabitants of the segregated area is thin, undernourished.

Religious alliance is an important part of the life in the segregated area, it is of central importance for those living there. For quite some time they visited the Reformed Church, which—because the Hungarians of Izсныéte are Calvinists, is in the “Hungarian end” of the village. Ukrainians living in the “Russian end” follow the Orthodox Church, neither Hungarians nor Gypsies go there except for the few people living in mixed marriages. There are several rumors on why the Gypsies stopped visiting the Reformed Church. Many say that it is because of the new minister, while others told us that it is the result of neo-protestant churches gaining more and more significant role in Gypsy pastorization. Gypsies define themselves as Christians, have

⁷ HANNERZ *ibid.*

a strong faith and pray often. In several interviews they made references to God, expressed their faith by their words.

Because of their marginal status the Roma had to work up a special economic strategy. In the bleak prospects offered by begging, seasonal agricultural work and social aids (the so called “child-money”) they only have one choice: to go “next to Moscow” to collect metals and reusable garbage at the dumps. It requires mobility and is, therefore, chosen only by few. We have to add though that although they say “next to Moscow” they do not cross the Ukrainian border.

The village offer no workplaces, they collect the crops left behind after harvest at the Hungarians’ field, sometimes they are called for some agricultural or gardening work. Many of them go begging to the Hungarian and Ukrainian part of the village, panhandling, selling their baskets. The only somewhat traditional work they do is basket weaving which is also the foot stone of their survival strategy. The tradition of basket weaving passes from generation to generation, children (mostly boys) learn it early. A specific strategy followed by some families is to have the head of the household or sometimes the whole family (with 7–8 children) to go collect

“FOR ALL I KNOW, THEY CANNOT EXPECT ANY BETTER”

... 247

garbage at the dumps “next to Moscow”. The money earned there is only enough for providing the everyday needs of the family, it does not offer a chance to break out of poverty.

There are some theories in the social scientific literature interpreting cultural deprivation as a situation, as a process kindling itself. These are widely debated theories situated in a narrow segment of social sciences, labeled as “blaming the victim” or rather making the victims responsible theories.

In summary we can say that the life of the inhabitants of the Gypsy camp in Izsnyéte cannot or can only barely be interpreted from an outsider’s point of view. But if we take a closer look and choose our techniques with the sensibility of anthropology we can find certain elements the further research of which may give us an understanding of a world in which behind the shadows of poverty there are unique personal fates and lives calling for interpretation.

IBOLYA TOMORY

Enculturation and Identity

– A Gypsy Micro Community in the City

1. IDENTITY

The definition of identity is embedded in public knowledge; it has also become kind of a fashionable theme in scientific and everyday life as well as in education today. Particular attention is paid to the topic by the social sciences; cultural anthropology and social anthropology are the main vehicles for fieldwork, with a psychological approach dealing with the creation and expressions of identity.

Since identity is inseparable from personal development, and at the same time has strong ties with the community ethnic environment, it is worth analyzing it in view of socialization, enculturation and education processes. Following a short outline of the theoretical background, I will give an account of experiences gained during my fieldwork conducted in the capital city of Hungary, Budapest. The survey is constructed around the categories given by my informants while looking for an answer to the question, 'Who is a Gypsy?'

The Definition of Identity

The word derives from the Latin 'idem'= the same; looking at its synonyms we may say that it refers to the fact of being who or what a person or thing is.

A well-known expression is often used to connote a personal sense of identity: 'I am me'. There exist a number of even longer expressions for the same idea, which suggest various additional interpretations. We can define its elements, its construction, as we venture into the observations carried out in this study. According to some authors, identity is stricter in traditional societies while, in the modern world, the 'crisis of the identity' is a popular concept. To find one's sense of identity is a decisive aspect of one's life; however it seems to be a bit over exaggerated in today's culture.¹

Man is, however, a social animal; he realizes his own identity not by himself, but within his society. Consequently, identity is not the result of a lonely act but the product of a social process; it is constructed in the course of an interaction with others, starting from birth. The individual builds his own identity with the help of these social experiences, an important aspect of which is being part of a community. The basis of social identity: identification with a community makes 'me', 'us'; while 'us' comprises 'me'.² The two are in close relationship with each other; at the same time they may be considered as separate concepts at given occasions.

Identity, Community Identity, Socio-cultural Background

According to Erikson's psychosocial model of development all men go through eight stages from birth to death before they reach maturity.³ According to Erikson the environment in which the child lives is of key

-
- 1 SZŐKE, Anna: Az azonosság-tudat fogalma és a nevelés tárgy-körének egybefonódása (□ eDefinition of a Sense of Identity and its Relationship to the □ erme of Education). <http://rmpsz.ro/uploaded/tiny/files/magiszter/2009/nyar/06.pdf> Date of Download: 29th, June, 2014.
 - 2 ARONSON, Elliot: □ eSocial Anima. Palgrave Macmillan, 10th revised edition, 2007.
 - 3 ERIKSON, E. H.: □ eHuman Life Cycle. In: International Encyclopedia of Social Sciences. Croweée-Collier, New York, 1968.

importance with respect to his growth and development, his consciousness and sense of identity.

In the age of adolescence the individual begins to wonder who he really is; where he belongs, what others think of him. As he approaches adulthood he acquaints himself with the different roles he may play in the World. While experimenting he tries out a number of activities and behaviors. The abundance of alternatives makes it difficult to see how he may fit into the world around him (role confusion). Finally, in an optimal case, his experimenting results in the realization of his identity; who he is, where his life leads him.

In view of the above, identity is individual on the one side; man is a competent, intelligent and self-conscious being: he knows who he is, and is conscious of himself. On the other hand, however, his identity is being formed through his relationship to others. It is an inner 'basic seed': not an autonomous center point existent in itself, but receiving and incorporating culture represented and transmitted by its environment (values, customs, symbols, etc.). Hall speaks about three concepts of identity: the subject of enlightenment—emphasizing personal identity—, sociological and postmodern subject. Social subject in his interpretation is the identity that is in interaction with its social environment, (see above).⁴

According to this Sociological approach identity serves as a bridge between the 'inside' and the 'outside' —the personal and outside/public world—while it also helps harmonizing the two worlds. Subjective inner values are adjusted to objective outside expectations in a way that at the same time outside expectations become part of us. Two reasons for this are the system of social expectations and expectations resulting from a position taken up in a socio-cultural environment. Thus identity helps the individual

4 HALL, Stuart: A kulturális identitásról (Cultural Identity), In: FLEINSCHMIDT Margit (ed.): *Multikulturalizmus (Multiculturalism)*. Látthatatlan Kollégium—Osiris, Bp., 1997. 60–85.

place himself in a structure that will provide him with stability and safety in the cultural world he is a subject of, together with other individuals.

At the same time, he emphasizes that identity is under disruption today; personal identity these days is shaped by influences and expectations by cultural systems surrounding the individual.

Eriksen's thoughts of group identity seem to support the idea and go further by connecting it with competing when he says: A group's identity is formed contrary to those not part of the group. Identities have many interpretations according to historical and cultural contents. One element explaining ethnic identity is utility: identity depends on ethno-political organizations established in the course of a battle for scarce resources. At the same time, the term of profit is also a cultural product. It is not easy to predict what sort of ethnic or other identities will become dominant in the future. It may also be said that a number of ethnic categories reestablish identities even if this results in diminishing chances of welfare and political power. We may also say along the lines of the same argument that the sustenance of European Roma identity may be considered as a cultural and symbolic phenomenon rather than a competitive strategy. Roma societies present values different from those of the majority society. Thus it is more suitable to look at Roma identity as a cultural fact than to see it as an aspect of contest between the groups.⁵

We may speak about various identities in various contexts: personal identity, group identity, and multicultural identity. What is more, today's technical internet world plays an important role in defining a brand new form of identity. The essence of these forms are may be defined under the following headings:

5 ERIKSEN, Thomas Hyland: *Ethnicity and Nationalism*, Pluto Press, London. 1993. 60.

Personal Identity:

- Personal identity comprises all personal characteristics differentiating us as a person from others.
- Individuals possess a peculiar personal identity through their experiences, unique features and unique personal life story,
- and by perceiving and taking possession of the role models around them,
- as well as through their own driving forces and rules.
- What differentiates one person from another is identity; or the identities they emphasize or those that make them outstanding in the given occasion.⁶

Group Identity:

Two groups of identity according to Ting-Toomay are⁷

- Primary and
- Situational identity
- Primary identities: cultural identity is pushed into the background within the group, while the importance of personal identity is maximized.
- Situational identity: the individual's cultural identity becomes important in interactions outside the group.

Multicultural Identity:

- The meeting of personal and group identity concepts; a phenomenon becoming common all over the World as a result of growing mobility.
- Such challenges of identity will increase through the continuous contact of different cultures in the course of work possibilities overseas, emigration, study abroad and mixed marriages.

6 CARVER, Charles C.—SCHEIER, Michael F.: *Személyiségpszichológia, (Perspectives on Personality)* Osiris, Budapest, 1998.

7 TING-TOOMAY, Stella, *Communicating Across Cultures*, Guilford Publications, New York, 1999.

E-net identity:

Cultural identity in our age doesn't necessarily refer to personal interactions of an individual within a group only. It may be substituted—as it often is—with a social/virtual network, the members of which copy and follow norms represented by the media. This is the world of those called the e-net individuals.⁸

In view of the above—especially of what has been said about the cultural background—the definition of identity may be summed up as follows:

- Identity is a reflective self-definition, or a view of the self, defined by the given culture as well as cultural, ethnic and some socialization processes.
- Identity is something acquired and shaped by our interactions with others.
- Culture is an inevitable defining and forming influence that shapes identity.
- We consist of a professional, national and ethnic identity, in addition to cultural and personal identity elements. All these together make up our identity.
- Cultural identity is the identity of a group, culture or individual to the extent of how much it is influenced by being part of the given group or culture.
- Cultural identity may be a lot stronger while interacting outside the group than while in contact with those inside the group.

According to some critics the possibility of retaining our cultural identity is disputable; it is based on diversity and may be a dividing force in society (as mentioned by Ellen Johnson Sirleaf, the first African woman president, in her famous book).⁹

8 <http://einclusion.hu/2013-12-20/more-than-60-of-individuals-in-the-eu28-use-the-internet-daily> Date of download: 25th, July, 2014.

9 SIRLEAF, Ellen Johnson: *Is Child Will Be Great: Memoir of a Remarkable Life by Africa's First Woman President*, Harper-Collins Publishers, New York, 2009.

My opinion is that the reason it is important to urge the understanding of personal and cultural identity is that it is an extremely important step towards learning about other cultures.

2. ENCULTURATION—THE CULTURAL ORIGIN OF IDENTITY

The enculturation process is talked about from all aspects; it is often mentioned as a synonym of the socialization process. As Nahodil Otakar says, “In the course of analyzing these cultural processes we will be more and more interested in their complex operation.”¹⁰ The use of the term ‘socialization’ is still more popular; it is often disputed whether ‘enculturation’ is the right terminology, whether it comprises everything in the same way as ‘socialization’. I would justify the usage of ‘enculturation’ especially in view of the close relationship of identity with cultural learning.

Enculturation, socialization

Human culture and behavior is something all individuals learn as they grow up to be adults. Anthropologists call this learning process ‘enculturation’. According to classical anthropology enculturation is “The process of education into culture; the passing on of cultural knowledge to the next generation (with the use of social education tools).”¹¹

“The process of enculturation means that man accepts and makes culture part of his inner values through an active socialization process: culture that surrounds him in objects, customs, activities, behavior patterns,

10 NAHODIL, Otakar: „Az enkulturációs folyamatok problematikája a nemzetiségi kutatásban”. (The problematic of encultural processes in a Minority Research). In: EPERJESSY Ernő—KRUPPA András (szerk.): *A 3. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai*, (Papers of International Ethnographic Conference in Békéscsaba), Békéscsaba, 1986. 564.

11 BOGLÁR, Lajos: *A tükör két oldala, Bevezetés a kulturális antropológiába* (Two Sides of a Mirror; Introduction to Cultural Anthropology) Nyitott Könyv Publishing House, Budapest, 2005. 226.

communication style, the lexical context of the language, information, and the value and interest relationships of his environment. The individual grows into a mature personality during the process. Consequently, enculturation—‘growing into’ the culture, becoming a cultural being—is a most comprehensive learning process, the acquisition of basic competences indispensable for all men in all societies. Enculturation is more general than socialization: it makes us capable of adapting to the given society.¹²

American anthropologists treat socialization as a synonym of enculturation; they do not differentiate between the two terms. According to their definition socialization is a process during which the individual becomes a part of society; the process comprising formal education as well as an informal introduction to social roles.¹³

In various anthropological, development psychological and pedagogical publications, socialization and enculturation refer to two aspects of a social process. Their main function is manifested in learning new roles (see Peoples-Bailey as in the above, and Cole-Cole).¹⁴ Their essence is the acquisition process of social norms, although enculturation is mostly referred to in connection with learning characteristic traits of a given culture: that is, being competent in its language, behavior models and knowledge competences.

Although socialization may be considered as a synonym, still—as Kron explains in a quotation from Fend—it refers to a peculiar group of cultural contents: the acquisition of moral norms in a given society.¹⁵ Socialization appears as a constituent, integral part of enculturation in this aspect, without

12 BODÓ, Barna: „Szórvány—Asszimiláció—Szórványosodás”. (Scattered Groups—Assimilation—Scattering) In: BODÓ, Barna: *Szórvány és Nyelvhatár. Tanulmányok (Scattered Groups and Language Borders, Studies)* Lucidus, Budapest, 2009. 15.

13 PEOPLES, James—BAILEY, Garrick: *Humanity*, West Publishing Company, New York—San Francisco, 1991.

14 COLE, Michael—COLE, Sheila R.: *Fejlődésléktan, (Developmental Psychology)*. Osiris, Budapest, 1997.

15 KRON, Friedrich W.: *Pedagógia (Pedagogy)*, Osiris, Budapest, 1997. 79.

which the essence of a cultural process and the assurance of continuity would be endangered.

A characteristic example is the connection between learning a language, its use and becoming a social being: the child masters the pronunciation, forms words and sentences: he learns how to speak. He is taught how to greet people, what behavior norms and levels he is to use with different people; who he can use colloquial language with. He is warned not to shout at others, not to use bad language, etc. Naturally, these norms are different in various cultural environments; it becomes a basic component of identity, and at the same time it is a result of a longer and broader process of enculturation.

Enculturation and Identity

Identity: the identity of a given person within the group—earlier unified and stable—is a result of the enculturation process. The aim of society is for its members to be responsible individuals. Some people may be alienated from time to time, but the basic target is the active and successful participation of its members. The question is: how does enculturation influence the personality? I would answer by emphasizing the following: each individual starts out with certain genetically inherited overall possibilities and limitations. In certain cultures children are brought up with special aids to help them establish their own identity. There are different practices of forming an individual, self-confident personality.

In another sense, enforcing self-consciousness is dependent on enculturation: it depends on whether the person is capable of identifying himself as a cultural object. Self-reflection, self-evaluation and connecting ourselves with positive values ensure an active participation in discovering and getting acquainted with ourselves.

The term 'enculturation' in Cultural Anthropology is often mentioned together with terms used in connection with cultural patterns and models

(as seen with Roy D'Andrade).¹⁶ Cultural patterns are components of the set of symbols used by a given culture; they may be objects or abstract community interactions, decoded by members of the same group in the same way. Cultural models serve as a basis for interpreting and controlling various actions—events, customs, the use of physical and mental objects. In certain societies giving birth is an insignificant event in life; the mother gives birth alone, secluded from society.¹⁷ In other countries mothers are cared for by doctors and midwives etc.¹⁸ The above lead us to the question whether culture can be learned or not. To what extent can culture be acquired, integrated? What unique configurations exist besides universal characteristics?

According to studies enculturation in many cultures may be interpreted as preparation for life, when we assume that children learn about their closer environment in a continuous process, with a view of the whole world and considering all coherences that lead them to knowledge of the wider world. 'Integrated culture is transmitted to the child not as a set of individual phases, but in a coherent and complex set. Culture in this way **integrates as a set of components** it is made up of. It serves as a basis for man's identity, his safety, a capability to orientate within the family, society and in his broader environment; it helps him strengthen personal traits preferred by a given culture and necessary for adapting.' (see an earlier study by the author)¹⁹

16 D'ANDRADE, Roy—STRAUSS, Claudia: *Human Motives and Cultural Models*, Cambridge University Press, Cambridge, London—Sydney, 1992.

17 SHOSTAK, Marjorie: *Nisa: The Life and Words of a !Kung Woman*, Harvard University Press, Cambridge, 1981. 53–54.

18 COLE, Michael—COLE, Sheila R.: *Fejlődéslélektan (Developmental Psychology)*, Osiris, Budapest, 1997.

19 TOMORY, Ibolya: *Enkultúráció—szocializáció—nevelés elméleti és gyakorlati oldalról. Fogalmak és példák Afrikából dióhéjban (Enculturation—Socialization— from the Aspect of Education Theory and Practice; Terminology and Examples from Africa in a Nutshell)* In: A. GERGELY, András—KEMÉNY, Márton (eds.): *Motogoria*.

Cultural integration is a complicated and time consuming process; the result is the forming and strengthening of identity, and a permanent feeling of belonging to a given group or culture. Enculturation has psychological—cognitive, affective, personal, individual, etc. –aspects as well as social and habitual components.

In view of the above, although specifics and the quality of a person's identity differ according to cultures, all societies emphasize the importance of strengthening and developing the identity; at the same time, all cultures have common elements too. (See Eriksen's model mentioned earlier)

3. COMMON IDENTITY AND GYPSY EXISTENCE IN A CITY MICRO COMMUNITY

Numerous groups are established in societies today according to race, ethnicity, sex, sexual orientation, etc. These groups may later form a minority and even become a political factor. Roma communities in Hungary are one of the ethnicity-based minority groups, its members are classified according to their ethnic identification. Eriksen calls our attention to ethnicity as a socio-cultural factor discussed in relations of similarity and differences, seclusion and acceptance, cultural homogenization and fragmentation. He discusses ties forming among ethnic and other social—sex, age, subculture—identifications that enable us to understand the complexity of identity. He also calls our attention to the connection between identity and multiculturalism.²⁰

Tanulmányok Sárkány Mihály 60. születésnapjára (Motogoria; Studies on the 60th Anniversary of Sárkány Mihály) HAS Institute for Political Science—Eötvös Lóránt University (ELTE) Division of Cultural Anthropology, Budapest, 2004. 257.

²⁰ ERIKSEN *ibid.*

Collecting Information, Methodology

In the following I will be dealing with the relationship of Romas/Gypsies to identity on the basis of everyday reality and specific cases. I would not go as far as calling it an analysis; it is not an exhaustive field work report aiming at discussing all aspects of the topic. It is a survey, rather than a research effort; it is field work, rather than a study. However, the followings are taken from real life experiences from the perspective of members of the Gypsy community.

I have chosen Cultural Anthropology as a means of collecting information on site. I consider it most suitable for handling delicate topics like acquainting ourselves with identity and ethnicity.²¹

Since the topic of Cultural Anthropology is human culture, it provides a possibility to examine various human behaviors, attitudes cultures, etc. It presents a cultural view of various societies, functions of culture at a given location, and connecting expectations and acceptances. A specific method of Anthropology: the participant's view makes it possible for us to see the circumstances and world views of those concerned, through their own eyes.

I have conducted my survey mainly in a small part of Budapest's eighth district. I would say it started out as a spontaneous process and only later did it become the planned research it is today. It was easy to start out, since I live in the neighborhood; it gave me a certain sense of safety in moving around. Thus, the first step: mingling, went easier now than during my earlier field work experiences in East-Africa. Still, I often felt an intruder in a world where everything is different from my own environment, yet so close to it in a physical sense.

21 BOGLÁR, Lajos, *A tükör két oldala, Bevezetés a kulturális antropológiába (Two Sides of a Mirror; Introduction to Cultural Anthropology)* Nyitott Könyv Publishing House, Budapest, 2005.

I built upon having been acquainted with a number of people already; we even greeted each other as we met in the street. Some of them knew a few things about me and my work; if only that 'She is kind of a teacher... you know, the one on television... went to Africa to study the poor people. Someone has to deal with them too, you know'. The category of 'the one on television' was attached to me by one of the middle aged ladies living close by; she saw me appearing in an insignificant talk show one morning. She kept looking out for me from then on and always told me when she had seen me on TV again. Of course this does not mean that I am a frequent guest of talk shows; it however served as a basis for considering me as an acquaintance, and it somehow induced interested towards my person.

The process which began my fieldwork started out by simply walking the streets and allowing them to stop me to ask about where I had travelled, what the people were like, what I had to eat, etc. I answered them and we started talking; I slowly started asking questions as well. In other cases the fieldwork took advantage of simple, everyday situations: sharing problems presented a basis for gaining information, systemizing and interpreting. ('Have you heard anything about the construction work here? Whatever do they want? Nobody says a thing to us').

Methodological components consisted of: spontaneous conversations, unstructured and structured interviews based on continuous presence and involvement.

In view of the present study I made conscious use of a special supplementary method I call 'I say, You say'. The process requires a number of steps to build a basic trust. I started out various communication situations and took a step further according to the informant's reactions.

This included the following:

- General information I had of Gypsies and their ways of raising children etc.
- The informant's account of situations, life stories, world views.

I am the storyteller in both cases, as if I would be the other party. In other cases I simply say whatever comes to my mind and ask the other to let me know if I said 'something silly'. Those present may agree, interrupt or correct me or complete my narrative. I continue from here by posing more direct questions concerning identity.

I made up this method since it seemed useful to provide some kind of response to the informants; to show them my interest and attention in what they had to say about themselves and their everyday problems; it also served as a good way to summarize and receive some kind of a feedback about the information collected.

I have to say, however, that I am in no way ready to provide ready-made solutions for handling questions of Gypsies and identity; my only aim is to induce ideas that would make us try and understand Gypsy world views.

Location and the Informants

The location is the most ghettoized part of Budapest's eighth district. It is a border area of a number of development and city reconstruction plans; old blocs and their surroundings by the quarter called Fűvészkert. One of these blocs is my central data collection site. It is an old run down four story building with circular galleries; 45 flats, mainly owned by the local municipality. At least half of the inhabitants are unemployed or work occasionally. All but nine flats are inhabited by Gypsies: families; some single people and couples and a few mothers with children. They all live among similar social difficulties.

Only four of the flats are on an acceptable comfort level. The majority of the flats have no toilet; instead, they have common toilets at the end of the corridor, used by everyone, even by people from outside. Although the doors are normally locked, they are often broken; people often urinate on the wall covers or the corridor. The flats are of different sizes; most of them

have a living room and a small bedroom. They were mostly constructed by demolishing the wall separating two one-room-flats.

The inhabitants may physically and symbolically be divided into three groups. They call these groups among themselves ‘the ground floor’, ‘the first floor’, ‘the second floor’ and ‘the third or top floor’ people.

I only have a few informants: restricted to seven main contact people and their immediate family. Naturally, I have made conversations with a larger number of people on a few occasions, but the essence of my survey is given by only a few people.

A retired couple with a daughter below the age of 30 and two nursery school children (the husband is in jail; she wants to divorce him), their middle-aged relative with a family of five; another family with four schoolchildren; a 46-year-old woman with two adult children and a disabled, alcoholic brother; a single, middle-age woman with an adult son; a widow in her fifties; and a single woman with a constant flow of visitors: acquaintances, relatives, mostly from out of town. All of my informants were born in the house. The only person, who was not, is the widow: but she always likes to point out that she had been living there as long as 30 years. They remember that Gypsy families started coming from out of town from the 1960s on. There is a network of marriages within the Gypsy families living here.

Searching for an Identity—Who is a Gypsy?

According to Act LXXVII of 1993 on the Rights of National and Ethnic Minorities and Act CLXXIX of 2011 on the Rights of Nationalities:

- The culture of minorities is part of Hungarian culture.
- Minorities have a right to foster, enrich and pass on traditions, language and culture.
- Forbids any sort of discrimination and ensures equal opportunities.

- The state supports the foundation of local and state nationality self-governments.
- A minority language class may be started upon the request of the parents of eight pupils.
- Besides a national normative support they receive further normative support.
- The state supports the guarding of minority national heritage: library, museums, theatre, religious activities.

According to targets of minority education a comprehensive Gypsy education development program is required. The support and development of a sense of minority identity is a priority in minority nursery school education.

According to Hungarian legislation today a person is considered to be a member of a minority group—like a member of the Gypsy minority—in case he identifies himself with the minority. My experience shows, however, that this often depends on the situation in which they need to identify themselves.

One of my main questions towards my informants was: who do they consider to be a Gypsy? The following characteristics were mentioned most frequently on the basis of which they identified someone with the Gypsy minority, in an order of importance:

- Those identifying themselves as Gypsy
- Those with a Gypsy origin
- Those following Gypsy traditions
- Those speaking a Gypsy language
- Those also familiar with Gypsy material culture

They mutually agreed that someone identifying himself to be of the Gypsy minority is a Gypsy for sure; however, it is not always wise to say so. Many said it was better to deny it; people would look at them differently. Some retorted that it was not wise to deny it; not even worth the effort,

since it showed anyway. 'If they don't realize it by looking at me they will know because we don't know how to fill out forms, and the way we dress it's different... And they know us around here, anyway...'

Almost everyone agreed that they do not have to speak the Gypsy language all the time; they don't even have to speak the language well. But the person needs to be familiar with a basic set of words and expressions and be able to understand others. Under 'language' they mostly meant the Lovari. They mentioned however, that not everyone speaks the same way; it depends on where the person comes from.

There is one further category: the person who is identify by his environment as Gypsy. The Gypsies don't consider this to be absolutely acceptable however, as one of my informants said,

'If he doesn't feel he is one of us, he will not want to be on good terms with us. So why force it; it will not change the way he feels, no matter if the administration call him a Gypsy.'

In the course of conversations another means of identification was also mentioned, 'outside attributes'. To this they said, if someone looks Gypsy, he surely is one. To my comment about many Southern peoples having dark skin and hair they said, those people did not live here, they are different.

We also spoke about how children with darker skin and hair are often despised. Parents gave many examples of memories of being discriminated against at school, when they themselves were children. There was mention of someone being called an Oláh Gypsy three times; he was different, for he had blond hair. They are also described negatively in the following manner: 'Oláh Gypsies are very much Gypsies for they drink and make trouble and care about nothing.' Often there are conflicts and quarrels among the neighbors or someone living on a different floor; especially if someone is too loud or had too much to drink. In these cases the denotation 'Gypsy'—especially 'Oláh Gypsy' is used very much in the negative sense.

I once witnessed a quarrel between a mother of two small children and a neighbor; the mother begged her neighbor not to shout and quarrel with her, 'Listen, you are Gypsy and I am Gypsy. True, you are an Oláh Gypsy, but both of us are of the same kind. We both have enough problems as it is, let's stick together.'

When asking them about the others it became clear that they know little about differences between Oláh and Hungarian (Romungro) Gypsies. They also mentioned the Beás, but knew little about them, 'they all live in the country and there are not many of them.' Children are almost completely 'color blind'; they make no differences, although they sometimes copy their parents and call each other Oláh Gypsy when quarreling at games.

I saw little interest in their material culture; most of their knowledge is lost, they were hardly willing to talk about it. I showed them photos of anthropological collections, old tools, and asked them if they knew what they had been used for. Only in a few cases did they recognize them and said anything. Often they said it was not for them, it wasn't used here; they even said I was the educated one, I should know. If I said a few things about the object they recognized it and took over, but they preferred talking about objects in their own household. This is how I learned for instance that pans are to be cleaned thoroughly after each use, as if they had been new. This is a custom ensuring good food in the coming days, enough for the children. This was the first time I heard this. Another thing I learned was that if a pot is borrowed and the owner does not say when it is to be returned; or even says, it can wait, it means that it doesn't have to be returned. This may cause misunderstandings in my view, and as I heard, it often did too.

I offered them another perspective: I asked about famous Gypsies, but they could only mention a few popular musicians and singers. They like to talk about them and then they always put on some music. They listen to it very loud; as they say, it makes them happy and makes the Hungarians

angry. Literature and arts do not reach them, but the mention of political representatives makes them interested again.

All in all, their identity is more local; characterized by family ties and the immediate surroundings, friendship and local community ties and a common faith. Despite the surroundings and the harsh living conditions, they feel safer here than they would among better circumstances, where they would be in a minority. Still it is a rather peculiar socio-cultural environment: Gypsies living together with social-minority Hungarians. Gypsies are more in number but in general they are still a minority. There is some kind of a loyalty towards their Hungarian neighbors; still, they consider them different, better off. They say, Hungarians are more independent, since the primary source of their income is support from an administration operated by Hungarians.

Elements Affecting Ethnic Identity

It became clear in the course of personal encounters that although in general they treat identity with ease there are signs of an identity problem, especially among young people. It is not very common, but it happens that some people try to start a new life by renouncing their identity, in the hope of being appreciated by their broader environment.

There is a strong pressure to adapt, with the aim of success and a better living; but at the same time there is a need for retaining his basic identity and a wish to acquaint himself with his own culture again. They consider influencing factors to be the following:

- With regard to schooling, all my informants say that if someone among them finishes high school, especially university, he will never return and will be lost for his family. Thus education has a twofold role: a positive as well as a negative one. It is difficult to find a certain balance so that educated individuals would not be lost for their community. Of course

this also depends on how the person progresses after finishing school; how much he is distanced from his environment.

- The positive side of education is that 'people will see that Gypsies are also capable of doing things like other people.' We may say on the basis of answers by only a small number of informants that education has a positive influence on identity; they have possibilities and are ready to take up their Gypsy identity.
- There is a large contrast between the old and new world and the question is how the person likes his new life, or what keeps him in his old one. My informants say that new possibilities and the new environment win most of the time. They do not have examples from their own life, but they have heard stories before. They also bring up celebrities and politicians saying, 'See, they no longer know about reality; they have forgotten where they came from; they only see the money they get. They don't show off their family, just the riches they have.' It has a positive connotation in an ambivalent way, however, for reasons mentioned before.
- Since they are not very much familiar with their cultural heritage, have partial knowledge of the language and customs, and since they are living with the limitations caused by these factors, they don't keep customs that would really differentiate them from the majority society and would put them in a further disadvantageous situation. It is like renouncing oneself to save the children. There is more ambivalence here: language and traditions are the very things on the basis of which they identify themselves and others as Gypsies.
- Prejudice on the side of the majority society and primarily the stereotype 'Gypsy view' of public consciousness results in open prejudice; or on the contrary, the acceptance of otherness. A large number of stereotypes concerning Gypsies are present in society today, producing a view according to which Gypsies themselves think it is no good, not worth being a Gypsy. The situational renunciation of identity detailed in the

above is a good example. In other cases, however, it is clear that in an accepting environment the minority identity is taken on more easily, with more courage.

Identity has strong ties with culture but many aspects of cultural knowledge are lost in the 'Hungarised' city communities. Also, the forming of identity is closely connected to a social situation: poverty, incapability and often a criminal lifestyle, members of the community are born into. This is expressed by a comprehensive 'meta-identity', meaning that people possess a dual identity. They are distanced from their own culture and approach the culture of Hungarians; however, they don't accept it completely and identify themselves as Gypsies. They establish a community (comprehensive, meta-) identity; maybe to facilitate this dependence status of **I am in and I am out**. Their sameness, belonging to a common Gypsy culture, facilitates adapting and also supports them in finding their place in their own ethnic group and culture.

Enculturation, Socialization and Education Traits in a city Gypsy Community

As I was interested in the process of identity shaping and education, I perceived with interest its manifestations and aspects. Let me single them out of the manifold information I received. In a micro environment like the city you have to give in and be strict at the same time, you need to assimilate and yet retain your identity.

I asked myself the question, whether it is the majority or rather the traditional Gypsy family model and education that is more dominant? (I put up a number of further questions that I will not have a chance to answer here such as what characterizes the home, the Gypsy being for the child: how is his identity formed? Who teaches the child within the family? What language does the child speak and does it have any significance in

the forming of his identity? Is it directed or accidental? What customs do they keep?). I will present the environment the Gypsy child is raised in, based on my experience on site: this city community; through the aspects of enculturation, socialization and education.

- The child is mainly educated by the mother within the family; however it is done in consensus with the father and with the help of grand-parents, brothers and sisters and other relatives.
- The child's education within the family is primarily aimed at preparing for life, with signs of attempts at retaining their cultural heritage, starting from birth.
- Lack of forbiddance, punishment or orders at an early age (during the first years of the child's life)
- Later only a little control; the child has a large freedom of action.
- Freedom of movement and independence, but a continuous strong control from the mother's part.
- A rather quick fulfillment of biological needs, later desires and ideas; difficulty in accepting delays.
- Difficulty in complying with rules of time and order, loose daily schedules, spending time freely; tension resulting from commitments.
- An emphasis on brotherly ties and loyalty.
- The older brother's or sister's responsibility for the younger ones.
- Rare occasions of forbiddance or strict punishment; basic lack of orders; but
- Insistence on respecting parents and older members of the community even with the use of physical force. (slapping, beating or threat)
- Adolescents are treated with exceptional attention.
- Teenagers are educated on purity and a reserved behavior towards the other sex. Later these rules become less strict.
- Close bodily contacts in later years, with extreme expressions of feelings.

- An important aspect of finding their place in the adult world is the relationship between the sexes: ‘showing off’ the partner.
- A need on the part of the environment to make relationships official: early marriages.
- Strong emotional ties towards the community
- Strong emotional outbursts in times of conflict.

Finally, let me say a few words about language socialization; I consider it of key importance from the aspect of culture and identity.

Hungarian is spoken to the children, but those who can and think it’s important, make an effort to teach the mother’s language. It has an important role in shaping the child’s identity as well: speaking Hungarian as well as the mother’s language helps them identify themselves with their Hungarian nationality as well. It is spontaneous, since Hungarian is the basic language environment; but there is purposefulness in it as well.

The environment educates the child directly and indirectly; the former is more typical. It was especially visible in language communication, language use and teaching. Adults want the children to learn everything quickly, so their language is simple. Later they go on to teach the child rules of behavior and expectations. There is adherence in language to the needs of those who know little: children’s vocabulary is mixed with those of adults to make things easier for the child. I often experienced what is called ‘conversation modeling’: the mother asks a question and immediately answers it. The mother uses extempore stories of children and family, referring to the given situation, in communicating with her children. Tales are also generally used for entertaining and teaching children. RÉGER, Zita gives similar examples when writing about socialization.²²

22 RÉGER, Zita: *Utak a nyelvhez (Roads to Language)*. HAS Publishing House, Budapest, 1990.

Tales promote social and cultural information; the same way as does various situations, the behavior and communication situations of adults; including the status of the participants, their roles, the level of intimacy, the aim of interaction, possible behavior models—that is, a huge amount of socio-cultural information. Language, behavior and environmental relations become instruments of enculturation–socialization.

According to the principle of gradual education children acquire language socialization; and parallel to this—but gradually and continuously, in a logical order—they learn about their immediate surroundings and later about the wider world around them. Thus the integration of culture is passed on to children not as a line of separate moments but as complex set of elements in close relationship with each other. Culture this way is integrated as a whole, since all these are part of it. It serves as a basis for a person's identity, safety, a capability to orientate within the family and society and in the person's broader environment; it also helps strengthen identity attributes necessary for adaptation those preferred by the given culture.²³

Despite influences of a majority society, Gypsy family operation has retained a number of peculiarities such as those in connection with raising and educating a child. These are important aspects helping to distance themselves from majority patterns, reducing unwanted majority influences, also serving as a survival instrument of Gypsy identity. Otherwise they would lose the most important thing: being what they are, Gypsies.

Enculturation essentially strengthens a feeling of belonging to a community. This is where the role of schools becomes extremely important: it has to take on the role of forming a community (Or at least it is supposed to take on the role). This role of forming a community is in close relationship with shaping the identity and the individual's sense of safety. This line of thought, however, cannot be enlarged within the framework of this study.

23 CARVER-SCHEIER *ibid.*

4. A GENERAL SUMMARY

My experience shows that identity poses a number of particular problems, but I generally found characteristics and declarations that are more or less known in connection with the Romas. They are often mentioned as important aspects of their identity in any community.

One may think about identity this way or that way, it is a universal thing. But we may all agree that various life styles promote various world views to the next generation; these world views are expressed directly or indirectly in all social or ethnic groups. Thus we need to consider patterns of life and the forming of identity; what cultural roots they originate in; what order is it supported by: that is, connecting points of being educated into a culture and identity.

One of the essential points in the above is the diversity of Gypsy cultures. No unified patterns, traits and situations exist in connection with Gypsy lifestyle; there are local situations, communities and families who are trying to preserve their identity. An important element is a concept of 'us': based on the concept of 'me', and vice versa. Apart from the generally differentiated three Gypsy ethnic groups we may find groups of people (the Romungros for example) anywhere in the world differentiating themselves from other communities, from other peoples (Gypsy families, Oláh Gypsies or even other Romungro communities) of the same social status living in a neighboring building or only on a different floor of their own building. The 'us', however, should not be generalized and identified with 'Gypsies' or 'Romas' as a whole. Anyone wanting to toss them all in the same basket will be surprised to see that he is not accepted as a person competent in educating their children.

SÁNDOR SZEREPI

The Significance of Location in Intercultural Education Practices; with Special Emphasis on Roma Integration Targets

1. UNCERTAINTIES OF TERMINOLOGY; POSSIBLE SOLUTIONS

Terminologies like ‘interculturalism’ and ‘multiculturalism’ induced arguments in Socio-Cultural discussions and at the same time in Political discourses in the second half of the 1990’s, the content of which reflected an extremely confused thinking and reality. The first arguments were mainly characterized by the generalization of the term multiculturalism. A number of opinions were published considering the multicultural society model—originating from the United States—to be partly or completely adaptable to Hungarian relations. After the appearance of the terminologies in Hungary a number of attempts were aimed at restoring order in the confusion by providing a definable rendition of the terms that would be practical in our own education.¹ This was essential especially since studies on the topic published fifteen years ago provided examples and practices in

1 B. NAGY, Éva—BORECZKY, Ágnes—KOVÁCS, Mónika: *Multikulturális nevelés—interkulturális tartalmak (Multicultural Education—Intercultural Contents)* Educatio, Budapest. 2008.

TORGYIK, Judit—KARLOVITZ, János Tibor: *Multikulturális nevelés (Multicultural Education)* Budapest. 2006.

VARGA, Aranka: *Multikulturalizmus—inkluzív oktatási rendszer (Multiculturalism—Included Education System)* In: *Ismeretek a romológia alapképzési szakhoz (An Aid to*

the United States only. Thus when we talk of multiculturalism we refer to any polarization and differentiation in the given society defining majority-minority co-existence. Consequently when we talk about co-existence and a multicultural society we do not only mean ethnic-religious differences: we refer to the relation of minority communities like women, old people, homosexuals and even people with special needs, to the majority society. According to TORGYIK, Judit and KARLOVITZ, János Tibor,

'It may be considered as a collective term comprising different programs, concepts, ideas: multicultural communication, solutions to interethnic conflicts, a development of multicultural study materials, the methodology of learning about minority cultures, and providing equal educational conditions for minority students. For educators in the United States the topic includes not only dealing with the situation and education of ethnic minorities, but also of other minority groups like women and the disabled.'²

Apart from differences in content we have to deal with variances in terminology usage as well, since while the term multicultural is primarily used in the US, Europeans tend to use the term intercultural instead. To illustrate how even the most accurate authors tend to confuse the two expressions let me present an example clarifying the differences between a multicultural and an intercultural society; though the author himself—while providing the explanation—is confused by the usage all through the text, starting from the title.³

Romology BA) Ed. FORRAY R., Katalin, University of Pécs, Department of Romology and Sociology of Education, Pécs, 2006.

- 2 TORGYIK, Judit—KARLOVITZ, János Tibor: *Multikulturális nevelés (Multicultural Education)* Budapest. 2006. www.uni-miskolc.hu/~btntud/multikult.pdf, Date of download: 5th, October, 2012. 30.
- 3 While the title uses the term intercultural, the theme of the document rather presents multicultural characteristics.

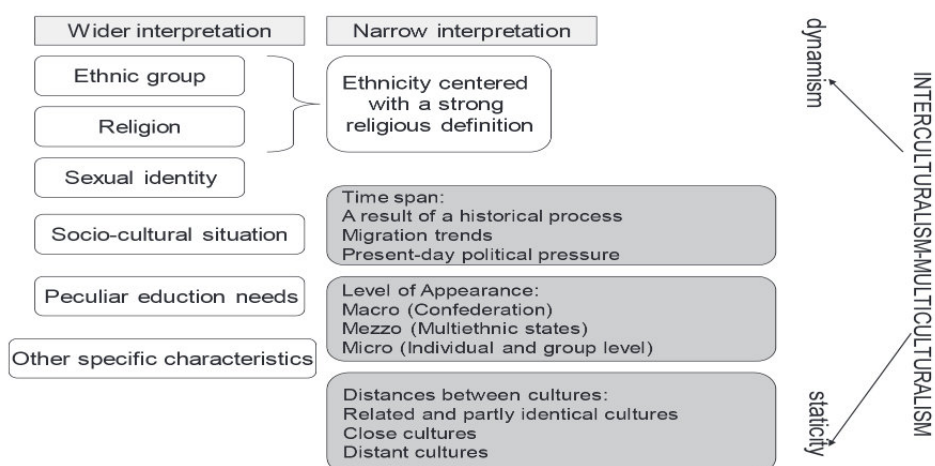
According to a short description of a manual compiled for Irish primary schools:

'While the term 'multiculturalism' is sometimes used to describe a society in which different cultures live side by side without much interaction, the term 'interculturalism' expresses a belief that we all become personally enriched by coming in contact with and experiencing other cultures, and that people of different cultures can and should be able to engage with each other and learn from each other.'⁴

We consider it to be of basic importance to differentiate between social characteristics of multiculturalism and interculturalism. We may define a line of extremely different multicultural co-existences both in time (historically) and in location (migration reasons, sources, areas.) Thus nationalities having lived together for a number of centuries are characterized by peculiar traits. A good example is the interethnic communities of the Carpathian basin, Transylvania (Hungarian-Rumanian-Kraut-Saxon- Gypsy) or Subcarpathia (Ukrainian-Ruthenian-Hungarian-Rumanian-Gypsy.) The same peculiar features are applicable to the relationship of war refugees of the Near-East and Africa and the majority society of Western and Southern-European countries. A particular example is the migration of people looking for work within the European Union that has created its own multicultural world. The mobility of university students also operates essentially along the same line, generating multiculturalism again.⁵ The table below shows this rather complex situation:

4 Intercultural education in the primary school. Guidelines for Schools. Introduction. <http://www.ncca.ie/uploadedfiles/publications/Intercultural.pdf> Date of download: 4th, March, 2015.

5 For further information see UDVARHELYI, Éva Tessa: *Vándorok kultúrák között: az interkulturális tanulásról külföldre készülő fiataloknak* (Pilgrims among Cultures of Intercultural Education, for Young People Planning to Study Abroad). Artemisszió Foundation, Budapest. 2007.

Source: VARGA, Aranka, Multiculturalism
 —Inclusive Educational System and Author's Table

Multicultural and Intercultural societies form an extremely wide system of relations and co-existence categorization, where we can only draw specific conclusions in the course of a survey conducted within a well-defined society of a specific size. Let me give a description of the situation by citing an important problem experienced in the Debrecen refugee camp where language is an issue. Experience shows that more or less all refugees spend an average of 3–6 months in the camp before travelling on to Western-Europe; the Debrecen refugee camp is considered to be a place of temporary living for most of them. However, refugee children are obliged to learn Hungarian besides English in both the primary school they go to in town, and in classes offered by the camp as well.⁶ It is a general requirement for refugees to learn the language of the receiving country, as a most important attribute in social inclusion. In our case, however, mastering the Hungarian

6 SZEREPI, Sándor: Multikulturalitás a menekülttábor oktatási-nevelési közegében (Multiculturalism in Education at a Refugee Camp). In: Társadalomtudományi dimenziók az oktatásban (Sociological Dimensions in Education) Ed. LÁ CZAY, Magdolna, Publishing House of the University of Debrecen, Debrecen, 2014. 86–95.

language has no more than a short term value, since the majority of the inhabitants plan to move on to other countries of Europe in 3–6 months anyway—where English and German would be extremely useful.

The validity and usage possibilities of the general principles in the field of intercultural and multicultural education are only partial, the same way, as in other dimensions of education; analysis is made even more difficult, since the complicated system of relations within communities (ethnic groups, and other social communities) of different sizes, may only be analyzed by a differentiated approach to the individuals.

2. DIFFERENTIATION AND DIVISION WITHIN THE ROMA SOCIETY

All that has been said in the above is especially valid in the case of social groups of Roma origin. We cannot emphasize enough its importance, since Gypsy communities in Europe, the Carpathian basin and, more closely, Hungary, present an extremely polarized social view. We could describe Hungarian Roma Societies (and more or less those of the Carpathian Basin as well) using the following polarization factors:

Differences in Origin (Romungros, Oláh, and Beás Gypsies).

The majority of Hungary's Roma population is of Romungro (Carpathian or Hungarian Gypsy) origin; their ancestors having arrived in the Carpathian basin with the first wave of settlers from the 15th century on. Oláh Gypsies—comprising only one quarter of the total Hungarian Roma population—came to live in the Hungarian language area mainly in the 19th century. Beás Gypsies arrived from the Rumanian language area and have retained characteristics of the Rumanian language of the 8th century. However, as mentioned by SZUHAI, Péter:

‘Those, classified in scientific papers as Oláh Gypsies, call themselves Rom, or Roma; Hungarian Gypsies call themselves Musician Gypsies,

and Rumanian Gypsies tend to call themselves Beás. Naturally, this doesn't mean that these three main groups would be the basis of classification on the side of Gypsies themselves; rather, it refers to the groups' trying to identify themselves according to main groups, while they do not necessarily accept everyone wanting to identify themselves by belonging into the same group. It also means that not all Gypsies wanting to identify themselves by belonging to the given group are accepted by Gypsies of the same group.⁷

The name, naming themselves and questions of identity are an even graver problem, well described by the lines below:

'One of my interviewees explained why it is better to use the word 'Gypsy'. He said, one group of the 'Leketas' are called 'Roma'; they do not belong to Gypsies, while the group of Gypsies comprise a number of groups. At the same time I talked to a few Beás, who said, the two terms meant the same.'⁸

Differences according to language competences (Romani, Beás and Hungarian.)

The most significant difference between the groups is their mother tongue; there is an important gap between Gypsies whose mother tongue is Hungarian, and Gypsies, whose mother tongue is not Hungarian. Romungro Hungarians have lost their Romani language by today, while the primary

7 SZUHAY, Péter: Akiket cigányoknak neveznek: akik magukat romának, muzsikusknak vagy beásnak mondják (Those that we Call Gypsies, but they Call themselves Roma, Musician or Beás) In: A Cigányság társadalomismerete (The Sociology of Gypsies), Iskolakultúra, Pécs, 2002. 23.

8 MORVAI, Orsolya: „Lőrincen egészen más a helyzet”—Életképek egy Tolna megyei cigányközségből (It's Different in Lőrinc—Life in a Gypsy Community of Tolna County). In: Cigányvilágok Európában (Gypsy World in Europe) Ed. PRÓNAI, Csaba, Nyitott Könyvműhely Publishing House, Budapest. 2006.

language spoken by Oláh Gypsies is one or another dialect of the Gypsy language. Good examples are the Oláh Gypsy inhabitants of Nyírmihálydi, or Hodász, the majority of who are bilingual. The problematic situation of language and cultural identity is well described by Szuhay:

‘Gypsy language groups differentiate themselves from Hungarian language groups especially because they say that the later have given up their ancient Gypsy culture, and have adapted to majority cultural norms their main target being assimilation to society.’⁹

Thus one aspect of differentiation between different Roma groups, among others, is whether they have their own language or not.

□ extent and intensity of culture and language loss

As we have seen, one of the most important attributes and, at the same time, a basic element of culture loss is the loss of language: especially characteristic of the Romungro community. A main reason is that the many-century-long inclusion process of the Romungro (Carpathian) Gypsies into the Hungarian society brought about the almost complete loss of their own language heritage.

‘□ e language situation of the Gypsy community is described by the following: a community of thousands of people have gone through an almost complete language assimilation in the past centuries; however, they have no integrated place in society. It is a Hungarian speaking group, the socio-cultural position, lifestyle and life chances of which show no signs of integration to the Hungarian society; meaning that the majority of the group has not succeeded in being integrated into the Hungarian society by their language assimilation. (Inhabitants of only a few villages speak the old Carpathian dialect.)’¹⁰

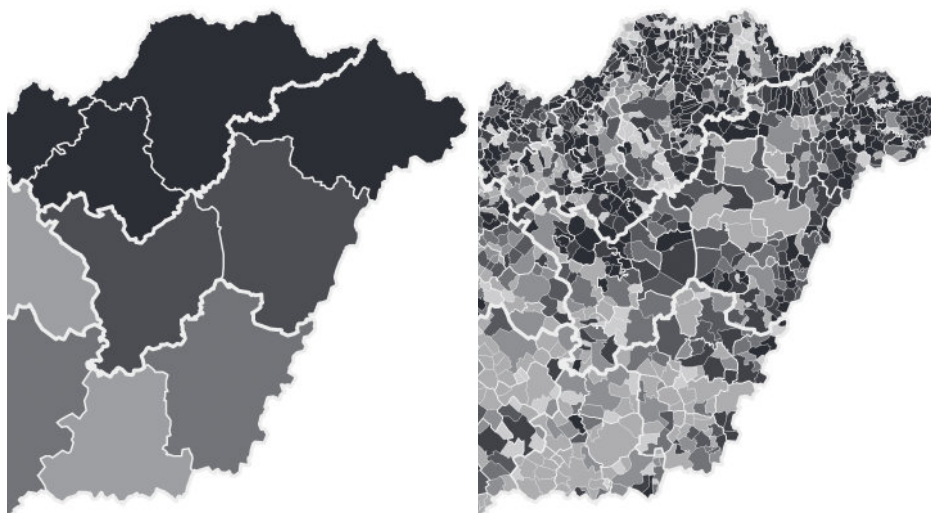
9 SZUHAY, P.: 29.

10 FORRAY R., Katalin: A cigány nyelvek oktatása—a cigány gyermekek oktatása. (Teaching the Gypsy Language—Teaching Gypsy Children). <http://www.forrayrkatalin>.

Geographical situation (the average of Roma inhabitants in the settlement and the county.)

The distribution of the Roma population within the country is rather unbalanced. The majority of the families live in the North-Eastern and South-Western parts of the country. They are spread in the country rather unevenly. We will find little villages (below the population of 2000) in the North-Eastern and South-Western parts of Hungary where up to 80–90% of the total population belongs to the Roma minority. The larger the settlement, the smaller their average is within the total population.

This is even true in the case of cities where Gypsy representation is traditionally high (e.g. Ózd and Mátészalka). See a statistical description.

County-level rates

Settlement-level rates

Source: <http://www.ksh.hu/interaktiv/terkepek/mo/nemz.html>

The map on the left hand side shows the rate of Roma population on a county-level, with focus on the Eastern part of Hungary. The map on the right hand side—also based on information of the 2011 census—shows the

hu/doski/cigany_nyelv.pdf, Date of download: 4th, March, 2015.

rate of Roma population on a settlement-level. It may be perceived that the larger the location, the further we get from real ethnic local characteristics.

Radically differing sustenance possibilities for people with a basic education in the city and rural areas.

It is generally true that the city offers more favorable conditions for the sustenance of their inhabitants with access to infrastructure and services. This is definitely true in case of the Roma population: since—among others—temporary work is much more available in the big cities, whereas village production facilities offer only modest possibilities.

Religion and the Church.

The religiousness of Romas, their relation to the church and religion, are traditionally different; their church-going habits for instance are occasional (festivities, events of christening, death, etc.). However, an extremely effective missionary work in the past decades, primarily by protestant communities (Baptists, Pentecostals),¹¹ resulted in a heavy loss of the influence of historical religions.¹²

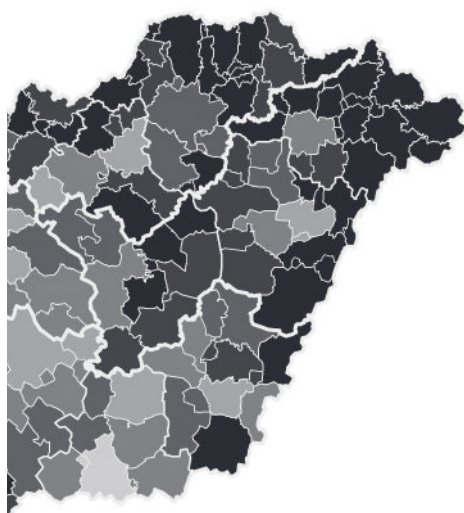
Education level.

In the past decade the education level of the Roma population increased considerably. Still, the gap between Gypsies and the majority population is

11 For information on the Hungarian Pentecostal Church based in Békés see <http://www.punkosdi.hu/ciganymisszio>

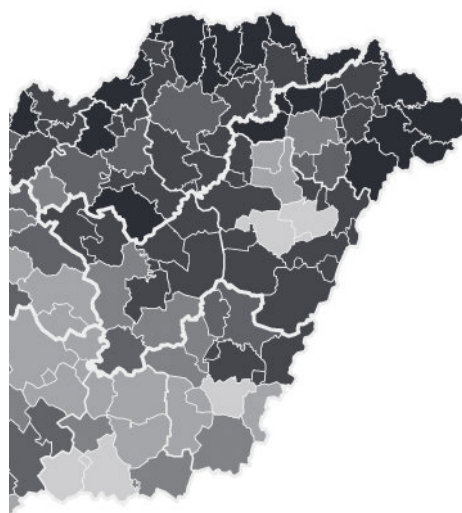
12 We have to add, however, that some of the historical religions still carry out a serious mission work. A good example would be the Greek Catholic Bishopric of Hajdúdorog, having been doing pastoral work for the Gypsy population of Hodász for half a century. For more information see JUHÁSZ, Éva: *Elsők közt a cigánypasztorációban—in memoriam Sója Miklós (1912–1996)*. (Among the First in Pastoral Care—in Memoriam Sója Miklós (1912–1996)) In: *Együtt az Isten tenyerén (Together on God's Palms)* The Diocese of Hajdúdorog, 2013. Nyíregyháza.

even wider today. This is even true despite the fact, that due to changes in public education in the past years, certain aspects (the rate of missed classes, the ratio of those finishing primary school, learning a vocation and going on to higher education studies) seem to have improved for the better. The most important factor of success in integration is high results in education, aiding, and socializing work.¹³ The first map below shows the division of disadvantaged primary school students on a city county level. As in all maps with deprivation elements, the negative status of North-Eastern and South-Western Hungary is well observable. There is also an obvious parallel with geographical location of the majority of Roma inhabitants.

Disadvantaged primary school students

<http://www.ksh.hu/interaktiv/terkepek/mo/oktat.html>

The ratio of Roma inhabitants

<http://www.ksh.hu/interaktiv/terkepek/mo/nemz.html>

13 The study of the Gypsy population's education problems was started by KEMÉNY, István in the 1970s. The following people have dealt with the question in the past decades: BALÁZS, Sándor, FORRAY R., Katalin, HAVAS, Gábor, HEGEDŰS T., András, KOVÁCS, László, LISKÓ, Ilona, NAGY, Mária, POLÓNYI, István, RÉGER, Zita and TORGYIK, Judit.

The rates described by the different shades of blue show us the parallels of location: areas with a larger ratio of Roma inhabitants are equal to those with a disadvantaged population. We may see the same parallels when studying aspects of labor market or other activity elements on interactive maps published by the Hungarian Central Statistical Office. We may come to the conclusion that in disadvantaged regions of Hungary the disadvantaged situation is the result of a complex set of problems including not only educational, but social, child care, infrastructural, service access, health and labor market elements as well.

□ **the possibility and level of taking part in the social division of labor (the labor market.)**

Following political changes in the 1990s Romas with a low level of education were most affected by the loss of jobs, since the masses of unskilled laborers employed by industry earlier had no further use. The gravest problem of the Roma population even today, is lack of work; closely related to a low level of schooling and vocational training. The areas most affected by unemployment are the North-Eastern (Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád) and South-Western (Tolna, Somogy, Baranya) parts of Hungary. With the disappearance of industry which flourished in the Socialist era, the unskilled labor force formally employed there came to face hardships made even graver by a very modest level of investments in the region. In his dissertation, BALCSÓK, István sums up the situation in the 1990s:

'On the basis of estimates given by the interviewees, it may generally be concluded that 70–80% of the Roma ethnic population has permanently been left out of the legal labor market, and has little chance of returning

there. They give two thirds of the permanently unemployed population and most probably the majority of the latent unemployed as well.¹⁴

And last, but not least, an aspect we deem the most important: the determining force of location; a complicated, extremely complex social-economic set of relations determining the possibilities of each individual and group living there, in a unique way.

3. THE REQUIREMENT OF A DIFFERENTIATED APPROACH RESULTING FROM THE CHARACTERISTICS OF PUBLIC EDUCATION INSTITUTIONS—SUCCESS AND FAILURE

The history of Hungarian public education institutions in the course of the past hundred years is characterized by peculiar dynamics in regard to state role and intervention—in short, centralization. The changes toward more centralization were primarily attributed to political reasons, especially when we talk about centralization attempts of the Socialist era. A definite effort to make a breach with centralization surfaced in the 1990s with the reorganization of local municipalities and assigning local tasks. The support and operation of local education institutions was one of these tasks. Although democratic reforms in the local municipality system declared the importance of local and individual features, settlements with an extremely disadvantaged position resulting from a lack of possibilities failed to receive the differentiated support required. This is one of the reasons that local municipalities—even after close to two decades—are unable to deal with even their compulsory tasks, while accumulating an extremely high amount

14 BALCSÓK, István: *A munkanélküliség területi egyenlőtlenségei és legjellemzőbb folyamatainak alakulása az 1992–2002 közötti időszakban* (The Unequal Distribution and Characteristic Features of Unemployment in Hungary Between the Years 1992–2002) Doctoral dissertation, University of Debrecen, 2005. http://www.rkk.hu/rkk/publications/phd/balcsok_ertekezes.pdf, Date of download: 13th, November, 2014.

of debt at the same time. The central budget and political experts failed to consider regional, area and local peculiarities determining the operation of local education institutions.

The 2011 Act on Public Education brought about considerable changes in this aspect.¹⁵ The new system lifted schools out of the local municipality system and put them under central supervision through the establishment of school districts. The new system was necessitated by aim of decreasing the regional institutional inequalities detailed above. Changes, however, did not affect nursery schools. Most of the nursery schools in Hungary are still maintained by the local municipalities; however, we have to mention that the number of nursery schools maintained by the church have increased in the past ten years. The new administration system is still going through refining; its importance with respect to our topic is not how schools—having been operated without specific state supervision for decades—can adapt to the new requirements, (strict school district supervision, every day physical education, all-day schools, career model etc.) but how they can put the—in our view—inevitable theme of differentiated approach and a differentiated intervention into effect.

Any effect of a public education institution's operation on the community is determined by macro and micro processes, inside and outside influences and relations. A simplified description is shown in the table below.

The necessity of changes in institutes of public education can generally be described by a multicausal situation. Changes are generated in a given situation by changes in legislation,¹⁶ macro aspects,¹⁷ changes in pedagogical attitudes,¹⁸ changing requirements of nursery and primary school 'users',

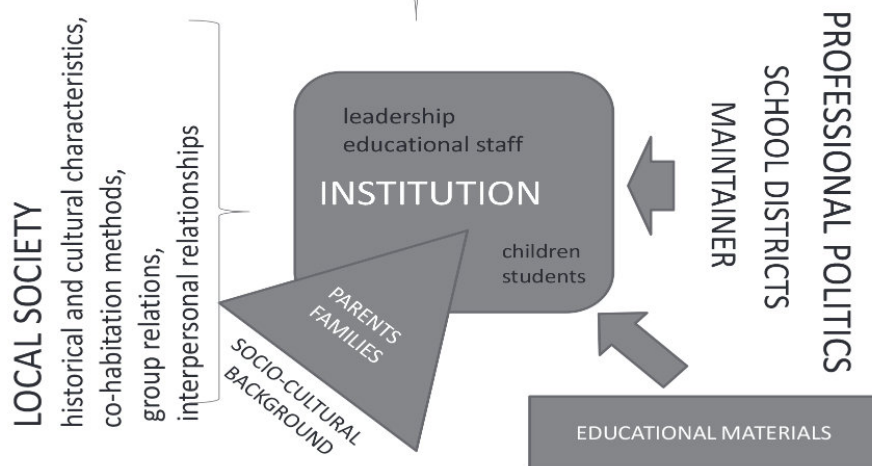
15 https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/.../act_national_education.doc

16 See the new act on public education.

17 E.g. consequences of the Economic crisis and its influence on Society.

18 Continuous changes in the National Education Curricula of nursery and primary schools.

POLITICAL-ECONOMIC-CULTURAL MACRO PROCESSES

as well as changes in characteristics and conditions of the local society. In short, any kind of participation in a process of change in a public education institution is induced by an earlier change.¹⁹

Our view is that a differentiated approach with the aim of familiarization with a given public education institution and later intervention requires research tools from three fields of applied science.

Sociological surveys, with the aim of revealing objective (hard) variables of local society outside the institution. These make use of situation analysis with quantitative methodology; primarily with the processing of statistical results. Such surveys are in no way superfluous in the first approach; they are necessary for numerical values of a given locality. Such statistics are produced, among others, describing the availability of infrastructure, education, or the ratio of disadvantaged families in the given population. However, Sociology is not suited for the deep analysis of local social relations, due to its quantitative nature.

¹⁹ For more information see surveys by HALÁSZ, Gábor.

Cultural Anthropology is equipped with a more suitable set of methods not only for static situation evaluation, but also for revealing operational characteristics liaisons, the formal and informal hierarchy of the community. It is also capable of following processes within the community, to understand the elaborate system of interests and motivations, taking into account the importance and role of family and friendship networks. Last, but not least, it is capable of showing us the public education institution's place and function in the community.

Pedagogical research deals with the inner world of the institution; features concerning socialization, and education. We may analyze the institution's pedagogical program, the way it works in practice; the methodological culture of the teachers, their, skills, conflict-solving strategies, curriculum, answering to requirements, involving families in the life of the institution, talent and child care processes. Naturally each survey requires adequate methodology and tools.

As mentioned above, the description of characteristic features of public education institutes requires a specific approach. It is all the more true in the case of institutions in areas of interethnic coexistence; where intercultural education methodology is to be used in nursery and primary schools. The specific approach is made possible with the application of all the above areas of science; a conscientious, cascading use of them according to a strict plan. To be more precise, we need to start with a sociological analysis of the settlement (local society) on the line of quantitative methodology. Results provide further guidance for the anthropologist in revealing the deep structure of the community. Finally, the study of pedagogical work inside and maybe outside the institution prepares us for the necessary interaction. The significance of the process may be considered as a fundamental statement, as defined by Golnhofer Erzsébet:

'Teachers, students and parents, consider, define and evaluate the school as an institution to be a place of complex education; the result of interactions and

relationships between the 'actors'. For them the school—its inner world—is a set of everyday actions and their effects on their life. Schools are an integrated part of society, integrating individuals of all ages (children and adults), from all levels of society; affected by economic, social, cultural circumstances and changes in the political as well as legal environment. We should not forget at the same time, that schools are scenes of the rebirth of social relations; a place providing a social relations and partnership ties that may determine the students' life in the course of and after their studies.²⁰

Instead of a summary, it would be more useful to make an account of the methodology defining the problems concerning nursery and primary schools, with the aim of finding a way to the most profound and deepest knowledge, helping us find the most specific way of making the necessary changes—the process of interaction—that would suit the given situation most. To do this we will need to use the above scientific methodological approach (Sociology, Anthropology, and Pedagogy) as well as a basic change of attitudes towards the problem. We are happy to say that signs of the later are starting to show.

20 Az iskolák belső világa (The Inner World of Schools) Consortium of Humanities, 2006. ed. GOLNHOFER, Erzsébet <http://mek.niif.hu/05400/05468/05468.pdf>, Date of download: 12th, September, 2014. 4.

VERONIKA BOCSI

Analyzing the Identity and Life of Roma Special College Students

All my friends are Indians
All my friends are brown and red
All my friends are skeletons
They beat the rhythm with their bones
Soundgarden: Spoonman¹

1. PREFACE

The aim of this study is to analyze the identity and life of students of Gypsy origin, the connection between these two through interviews conducted among the students at the Balázs Lippai Roma Special College, University of Debrecen. Since identity is an unstable category—especially at the age of young adolescents—we might suppose that these students absorb influences during their years of attending college provided by the institutional and peer relations, therefore their own relationship to themselves and to their ethnic identity might also be reshaped. According to the reference literature, in the case of Hungarian Romas young adolescents experience identity crisis to which negative, oftentimes stereotypical elements are attached regarding the ideas about Gypsies as a group. The positive outline of healthy self-evaluation and community identity is of basic importance, especially in the life of those youngsters who begin to join the middle-class through social mobility. We have conducted four interviews during 2013 and 2014 within

¹ https://www.youtube.com/watch?v=T0_zzCLLRvE

the special college—we are planning to conduct more in the future—and our aim was to see and investigate to what degree we may find the results sketched out about dissonant identity issues in the reference literature and previous research are valid for these students. Our outcomes show that the Gypsy-image of those students who have joined social mobility is more balanced while they are definitely positively related to their Gypsy origins. In certain situations the special college plays a role in the so called “reborn identity” phenomenon and those students whose parents managed to assimilate to a significant degree during the Socialist era are capable of re-structuring and re-building their Roma identity by using the elements of knowledge passed on them during their studies.

2. ON ETHNIC IDENTITY

Our study does not aim at discussing relevant socio-politic issues (ethnicity, identity, social identity) and their various interpretations nevertheless we still have to have a basic understanding of certain phenomena². We might say that in the case of Gypsies these phenomena are modified, they are shaped more or less differently, consequently we will interpret them after introducing the concepts.

According to Bakó³, ethnicity is a larger system than the system of relatives or fictive relatives, in which the members are aware of their community and they express it, they differentiate themselves from other communities. It is important that the cooperation between the members characterizes their

2 The study deliberately avoids the specificities of the birth and network arrangement of Roma Special Colleges in Hungary.

3 BAKÓ, Boglárka: Együttélési viszonyok és az etnikai identitás (Cohabitation and Ethnic Identity), In: KOVÁCS, Nóra és SZARKA, László (ed.): **Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből**. I. (Space and Field. Studies in Ethnicity and Identity I.). Akadémiai Press, Budapest, 2002. 87–111.

ordinary lives and their celebrations, they are in possession of a tradition they inherited and accepted, they assume a common fate with each other, and they have commonly accepted value judgments and prejudices towards themselves and others. It is important to see that these elements are not necessarily verifiable or real, they are most often not—see for instance the myths of origin—at the same time working as a common cultural code they help interpreting the world, the position of ourselves and our group. Ideas about other ethnic groups are often simplifications—however the rational reasons behind them have been pointed out by socio-psychological research⁴. During the analysis and research of ideas constructed by various nations about each other, national character research calls attention to the unreal content elements and contradictions of these constructions.⁵

In the case of Gypsies we may say that ethnic belonging in all cases is connected to a minority position. Being a minority always means a special existence generally connected to weaker economic indicators, more closed relational networks and an urge to preserve culture. If ethnic boundaries are sharp, then transgression happens very rarely, prejudices are strong and if there is a marginal position attached to this situation the given ethnic group may be drifted to the margins of society. Being at the margin is possible in various ways: in connection to the situation of Gypsies Ladányi and Szelényi⁶ use the concept of paria cast and lower cast and examines the various forms of exclusion in the context of Gypsy history. It is important to see that the position of a minority group is embedded in an

-
- 4 KRUGLANSKI, Arie, W.: *A zárt gondolkodás pszichológiája* (Psychology of Closed Thinking). Osiris Press, Budapest, 2005.
 - 5 HUNYADY György: *A nemzeti karakter talányos jellege* (The General Feature of National Character). In: HUNYADY Gy. (ed) *Nemzetkarakterológiák* (National Characterology). Osiris Press, Budapest, 2001. 7–51.
 - 6 LADÁNYI, János—SZELÉNYI, Iván: *A kirekeszttség változó formái* (Varied Forms of Exclusion). Napvilág, Budapest, 2004.

economic and social environment and shapes the minority politics of the given country to a significant degree. The element of culture-preservation appearing in certain minority definitions may work more problematically when the situation of the given minority is only handled by social means—as it happened in Hungary during the Kádár era. The situation of the given ethnic minority will have a counter effect in relation to community identity, to the opinions and standpoints of ethnic groups about other groups and the mutual prejudice embedded in social mechanisms will further deepen the impassability between the different groups. In the above mentioned study by Bakó⁷ she emphasizes that when different groups are living together the outcome is an interethnic relation system whose rules and regulations are mutually shaped by the participant groups. This system of rules regulates communicational occasions and contents and the quality and frequency of the relationships (friendships, marriages, neighbors, etc.).

Ethnic belonging is listed among the deep layers of personality by political sociology, therefore it defines it as a level that is fixed in the early stages of life and may be hardly altered later. Both formal and informal agents take part in fixing those contents that are connected—at the same time it is questionable what these formal channels convey or are capable of conveying in a minority situation. It is questionable whether elements “received” from the family correspond to identity-elements transferred by official, for instance school authorities. In connection to Gypsies we have to state that contents related to Roma identity took a long time to appear in education—probably this feature made the institution less “comfortable” for Roma children.

The precise definition of the concept of identity or the differentiation between the widely known definitions is not among our main aims, as we have mentioned, however we have to venture into their interpretation to a

7 BAKÓ *ibid.*

certain extent. According to Erikson⁸ the concept refers to the subjective feeling of personal identity and continuity. Pálos writes: identity is “our enlived ourselves born with us and is built in by those experiences we have met in the surrounding world”⁹. Pataki’s definition is based on Tajfel’s concept of identity according to which identity is a knowledge of the individual that he or she belongs to a certain group and this has an emotional and value-significance. Apart from these identity includes attitudinal responses as well.¹⁰ Part of the fundamental categories in shaping the concept of identity is built on subjective elements, however its other threads would lead us to the external environment. We may then describe the notion of identity as self-interpretations born by mutual interference of these above elements and it helps our act of positioning ourselves in the world.¹¹

Reference literature differentiates between the various types of identity as well. Social identity may be interpreted as its community aspect that shows overlaps with ethnic identity. Levinson¹² points out that personal identity works and is built up within a greater construction based on ethnicity, consequently greater collective relationship networks and communicational space is inevitable for its existence. Therefore identity means a kind of enveloping, a bridge between personal and public spaces. According to

8 ERIKSON, Erik, H: *A fiatal Luther és más írások* (The Young Luther and Other Writings). Gondolat Press, Budapest, 1991.

9 PÁLOS, Dóra: „Cigány” identitások nehézségei (Difficulties of Gypsy Identity). *Esély*, 2010. Vol. 21. No. 2. 41–63: 47.

10 PATAKI, Ferenc: *Érzelem és identitás* (Emotion and Identity). Új Mandátum Press, Budapest, 2004.

11 On the grouping and highlights of various identity theories see: PATAKI Ferenc: *Az én és a társadalmi azonosságtudat* (The I and Social Identity Awareness). Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982.

12 LEVINSON, Marton, P.: The Role of Play in the Formation and Maintenance of Cultural Identity. *Journal of Contemporary Ethnography*, 2005. Vol. 34. No. 5. 499–532.

Pálos¹³ the basis of social identity is the positive differentiation of their own group, ethnic identity means one aspect of it. This is a kind of reflection related to socialization, it is built on social experiences and on how the individual constructs his or her experiences. In connection to the later we have to emphasize that the individual has a serious role in shaping identity-elements, we may not speak of schemes that have been simply transmitted as ready. All this will lead us to the problem of self-categorization which poses the most significant methodological challenge for Roma research, namely how we can define the boundaries of Gypsies as an ethnic group and on what basis would certain individuals belong to this or that side.

It is also important to note that the process of identity formation may be segmented into phases. Szabóné¹⁴ cites Phineey's model, and she presents its three phase segmentation whose last phase she characterizes by the awareness of identity and the formation of commitment. Researchers of young adolescents emphasize that the last great phase of personality formation takes place at the age of being a young adolescent, however it does not permanently terminate here. The continuance of the age of youth certainly involves the phenomenon that identity formation crystallizes at the age of 20 to 30. This is the reason why the work of special colleges are important since they are working with those Roma students whose self-image, self-interpretation and group identity is somewhat flexible.

The search characterizing teenagers challenges the individual to a high degree and finding themselves takes place parallel to the shaping of identity.

13 PÁLOS *ibid.*

14 SZABÓNÉ KÁRMÁN, Judit: *Az etnikai identitás és a kisebbségi lét mentálhigiénés attribútumai a hazai roma/cigány közösségkörében* (Mental Hygienic Fetatures of Ethnic Identity and Minority Existence Among Gypsies of Hungary).

<http://www.szabonekarmanjudit.hu/wp-content/uploads/2010/08/Etnikai-identit%C3%A1s-%C3%A9s-kisebbs%C3%A9gi-l%C3%A9t.pdf>

Date of download 31th, July, 2014.

All of this might cause a crisis which surfaces much more intensively in a minority position. In the case of ethnic groups the economic and social situation of a given community, its exclusion and the possible prejudices makes it more difficult to have a positive judgment on their own social environment which at the same time creates the basis of the normal community identity. Due to the effects of forced assimilation individuals may construct their identity in different ways, the spectrum of possible variations is great, since it both includes the total negation of origin as well as the total and uncritical identification with the macro-community-ethnic environment and emphasizing identity by external traits. Citing Barth, Bakó¹⁵ writes that identity in conflicts may be represented more distinctively.

In connection to the basic concepts related to social-psychology we have to note that identity and connected categories cannot be interpreted as rigid categories, they may rather be described by fluid features. Citing Horowitz, Kyhuchukov¹⁶ emphasizes that on the one hand group boundaries may change, on the other hand ethnic culture itself may change along with its elements related to identity. It may take place in connection to a language or religion shift but certain historical contexts may also trigger changes on the level of the group. Those types of vehicles of identity such as language, clothing or religious commitment may change and in these cases group identity will include and incorporate new group features in a way that the reasons for the change or its exact course, perhaps the “origin” of new elements would fade into oblivion. The precise documentation of such a

15 BAKÓ: *ibid.*

16 KYUCHUKOV, Hristo: Projection Hypothesis in Language and Identity among Muslim Roma. In. KYUCHUKOV, Hristo—HANCOCK, Ian (Eds): *Roma Identity*. NGO Slovo, Prague, 2010. 26–38.

shift connected to identity is described by Tesfai¹⁷ in her work written on the Gábor-Gypsies living in Marosvásárhely, Transylvania.

Meanwhile we may not forget about the phenomenon that due to the effects of individualization community ties are dissolved in societies and modernization sort of disassembles traditional groups. This is not only made possible by individual life styles but also by distancing from common cultural patterns as well. The broadening of individual spaces will affect self-interpretation and compared to earlier realizations makes a much more varied form of realization possible. As a result of globalization transgressing cultural boundaries becomes much easier, all this however does not lead to the loss of traditional macro-communities, it may have a counter-effect and it may strengthen local communities and smaller groups. Especially in cases when for the given person or group the much more diffuse cultural patterns are more difficult to disentangle than before and the position and situation of their own group is harder to position. Independently of these we have to take it as a fact that globalization rearranges those cultural patterns that provided the basis for social and ethnic identity.

3. SPECIFICITIES OF ROMA IDENTITY

In this next part we attempt to place the above sketched categories in the context of Gypsies and we try to describe the special features of Roma identity and ethnic belonging. Our starting point may be the image of the ethnically mixed Central-Eastern Europe characterized by a special political-social context after the turn of political regimes in 1989 in which Roma identity is formed in the space of difficulty typifiable, fractured national and ethnic

17 TESFAI, Sába: Wearing Gypsy Identity in a Gábor Gypsy Community in Tirgu Mures. *Romani Studies*, 2009. Vol. 19. No. 1. 1–17.

categories—and not at all in a unified way. Szarka¹⁸ makes an attempt to typologize Central-European minorities and he lists the various groups of Gypsies under different categories for instance based on their language use (for example under the category of bilingual minorities dominated by an another language or linguistically assimilated minorities). When taking the greater context as a starting point we may cite Erikson¹⁹ according to whom the present identity patterns may be described as nihilist, apolitical and fragmented systems that nevertheless include the possibility of forming scripts such as turning towards traditionalism or shaping hybrid patterns.

Marushiakova and Popov²⁰ concludes that one of the specificity of Gypsy identity is multidimensionality. The authors mean that we do not have to think of a self-existent, hermetically closed identity but it includes a specific feature of Gypsy communities: they may be simultaneously interpreted as a separated community and a part of society. Therefore Roma identity develops better and more within the context of other social groups. Tesfai²¹ uses the expression of selective multiculturalism which means a constant reflection on the cultural behavior and norms of the neighbors.²² According

18 SZARKA, László: A közép-európai kisebbségek tipológiai besorolhatósága (The Categorizability of Ecentral-European Minorities.) In: SISÁK Gábor (ed) *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a 20. század végén* (National and Ethnic Minorities in Hungary at the End of 20. Century). Osiris Press, Budapest, 2001, 30–40.

19 ERIKSON, Thomas Hylland: *Etnicitás és nacionalizmus.* (Ethnicity and Nationalism) Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2008.

20 MARUSHIAKOVA, Elena—POPOV, Vesselin: Roma Identities in Central, South Eastern and Eastern Europe. In. KYUCHUKOV, Hristo—HANCOCK, Ian (Eds): *Roma Identity.* NGO Slovo, Prague, 2010. 39–52.

21 TESFAI *ibid.*

22 The result of which is the migration and transmission of certain dressing and custom-elements among the ethnic groups. In connection to those moment closely related to the identity of Gábor Gypsies Tesfai mentions that some of them are of Jewish or Hungarian origin. In the already mentioned study by Bakó she writes about the Ürmös

to Daskalaki's opinion²³ the identity of Gypsies is not ancient, in many cases its elements are not rooted in the past but they are based on present constructions whose aim is to experience their difference.

All of this refers to the fact that Gypsies are not culturally homogeneous, and the particular subgroups have different characteristics, value-system or system of customs—therefore we may rather speak of “identities” and not a unified Roma identity. We may ask if this fragmented nature appears and if yes, then how does it appear in the knowledge transmitted by formal institutions that Roma children or youngsters meet.

Existing groups and subgroups within Gypsy communities further strengthens this fragmented nature—according to Marushiakova and Popov²⁴ any of them may be definitive in the identity crystallization process. Oláh²⁵ emphasizes that having strong family ties, the familiar relations do not support the formation of strong and unified Roma identity. According to Toninato²⁶ the so called Pan-Romani identity does not characterize Gypsies on the international level either.

In a specific way the politics of the host country also influenced shaping Roma identity. Not recognizing or not supporting assimilation goals and their own culture will result in the weakening of Gypsy identity. In the case

Gypsy community that certain elements related to dressing were borrowed by the Romas from Hungarians.

23 DASKALAKI, Ivi: *Greek-Gypsy Identity and the Relationship between Greek Gypsies and the State*

http://www.lse.ac.uk/europeanInstitute/research/hellenicObservatory/pdf/1st_Symposium/Daskalaki.pdf Date of download: 31th, July, 2014.

24 MARUSHIAKOVA—POPOV *ibid.*

25 OLÁH, József: *Roma identitásésönreprezentáció* (Roma Identity and Self-presentation).

<http://c-press.hu/200802202263/felmeresek-szakanyagok/olah-jozsef-roma-identitas-es-onreprezetacio.html> Date of download: 31th, July, 2014.

26 TONINATO, Paola: *The Making of Gypsy Diasporas. Migration and Social Changes*, Vol. 5. No. 1. 3–36.

of Gypsies in Hungary these goals have centuries old history since already Marie-Therese tried to treat the situation of Gypsies with similar means. Assimilation politics was also a feature during the Kádár-era and certainly it is due to these efforts that Gypsies in Hungary would rather declare themselves simultaneously Hungarians and Rumanians like their fellows in Western-Europe or in South-eastern Europe.²⁷ During the past decades the broadening and strengthening of Roma intellectuals is noticeable and many international organizations began to work. All of this naturally influenced Roma identity and it resulted in an identity pattern which in many cases is a non-authentic, “received from above”, more unified one, in many other cases an individually constructed one. According to Toninato²⁸ Roma intellectuals are working on forming a standardized, more unified Roma identity, a phenomenon that we may imagine as something similar to a “national awakening”.

We also have to see that one basic element of Roma identity is opposition.²⁹ And against whom the given groups form their self-image and social identity, those are members of the majority. Therefore Roma identity in Hungary may be interpreted in the light and context of Hungarian identity. To define ourselves against something and the strong community ties may be related to the phenomenon that Tesfai³⁰ interprets as a special type of capital. In this case ethnic belonging may be forged to become social and economic advantages. We may experience a similar phenomenon in the case of migrant minorities where ethnic relationships result in advantages convertible for the work market. In relation to opposition we may emphasize that this disapproval may be projected to those formal and informal institutions as well that Gypsies themselves regard their own. A typical example is school

27 MARUSHIAKOVA—POPOV *ibid.*

28 TONINATO *ibid.*

29 OLÁH *ibid.*

30 TESFAI *ibid.*

that plays a key role in social mobility since emerging to the middle-class is unimaginable without the emergence of school education.

In the case of more traditional communities we may see the greater distance between male and female roles and the stricter insistence on adhering to the community protocols. Tesfai³¹ writes about the fact that we may observe a strongly gender based identity in the case of Romas, which provides man a greater field of decision, while women are prescribed to follow the customs strictly. These characteristics may be also found in the narratives of our interviewees.

Due to the marginal position of Romas and the existence of prejudices we have already referred to the fact that in certain cases identity-change may be a rational, logical step to be taken. According to Oláh³² the reason for this phenomenon is the calculation of advantages acquirable in the near or more distant future, however, this might be encumbered by anthropological marks. Turning away from Roma identity may be connected to the self-image constructed by the Romas on themselves and the degree of exclusion as well. We also have to see that such a decision usually leads to cutting off the traditionally strong family-community ties and in most cases it requires spatial mobility. It is necessary because boundaries of group-belonging may not be delineated well and precisely and a kind of consensus exists in local communities who is considered Roma while this opinion oftentimes does not overlap with the ideas of the individual.

In one of her studies Szabóné³³ lists the following elements when she collects the factors shaping Roma identity, in relation to a qualitative research conducted among young Roma intellectuals:

- To what degree have you been distanced from the Roma community because of your diploma?

31 TESFAI *ibid.*

32 OLÁH *ibid.*

33 SZABÓNÉ *ibid.*

- How great is the contrast between the new and the old world?
- The degree of prejudice in the given society.
- The degree and peculiarities of Gypsy self-organization.
- The self-image of Romas.
- The given economic and political situation.

We have already mentioned most of the above listed elements, still it is important to underline that the distance between the new and the old world for those students working on their diploma may be of serious measure. However those organizations, for instance Roma Special Colleges, have a counter-effect and may hinder the process of identity-shift. Bakó³⁴ thinks that elements of Roma identity may be grasped in language use, the awareness of origin, special professions and everyday life conduct and system of customs.

As a specificity of Roma identity we have to mention that the self-image of the group and the individuals may more probably contain negative elements than in the case of majority society (the research outcomes will be presented in the next subchapter). Its result may be that the commitment we have mentioned in the beginning of our study in connection to ethnic belonging, becomes a category more difficult to achieve and it increases the chances for the onset of identity crisis. Csepeli and Simon³⁵ examined this phenomenon in the light of opposing emotions and they concluded that by increasing feelings of opposition the chance for positive self-identification decreases.

34 BAKÓ *ibid.*

35 CSEPELLI, György—SIMON, Dávid: Construction of Roma Identity in Eastern and Central Europe: Percepcion and Self-identification. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 2004. Vol. 30. No.1. 129–150.

4. ROMA IDENTITY TYPES IN THE LIGHT OF HUNGARIAN QUALITATIVE RESEARCH

In the next part of our study we will present research outcomes in Hungary in whose light we may interpret our own experiences at the interviews. The research outcomes listed above usually used means of typification and we will list our interviewees into categories following their system. At the end of the chapter we will try to summarize the conclusions of the presented research. Szabóné³⁶ in the empirical part of her study conducted research on Roma intellectuals and she was able to arrange the interviewees into three bigger groups. The first category included those who grew up in state operated childrens' homes: in their case we may not speak of transmitting Gypsy traditions and values within the family. Their identity had to be built on an entirely different basis—according to the author in this case constructing their identity took place mostly by decoding negative prejudice. The second group included the children of Rumongros who have emerged to the level of the middle-class. In their case the experience was marked by the assimilation in the Kádár era when these families lost most of their traditions and their pure Roma identity—so the ethnic identity of those having a higher education diploma—was much farther from the traditional Roma identity. According to the research outcomes the third group of Roma intellectuals having a diploma included tradition keeping families living on the margins. In this later case Roma identity is strongly based and elements of Hungarian identity are integrated into it. Becoming an intellectual may shift identity awareness to various directions and among these directions we may both find crisis, negation and the reinforcement of Roma elements. In this later case all this may also be connected to a strong sense of commitment and mission—during social psychological research related to work the

36 SZABÓNÉ *ibid.*

phenomenon may be paralleled mostly with the phenomenon of “calling”.³⁷ The kind of problems arising in case of an identity-crisis may be varied; it may cause anxiety symptoms or feelings of loneliness.

In her research outcomes on the interviews with 11 Roma students, Békés³⁸ summarized the results and she tried to group them into different types. The two extremes were the “minimal Roma identity” and pure Roma identity: in the first case their origin meant nothing to the students while on the other pole we cannot find any trace of elements of Hungarian identity. These later interview subject characteristically arrived from traditional Gypsy families. In the “strong” group pride appears and the public manifestation and acceptance of their origin, while in the middle category the criticism against tradition can be found and grasped which means a certain distance kept towards the issuing agent. The research mentions the type of double-identity or identity-crisis. (Double identity also appears in the above mentioned typological model by Szarka³⁹. This is characteristic for those minority groups in which secondary language is dominant and historical, and they attempt to reconcile their-self-identity with their intention to assimilate.) For us the phenomenon of rediscovered identity is especially significant which refers to a construction independently built in young adolescents. In narratives in certain cases the group of “good” and “bad” Gypsies turned up and during the division process the interviewees listed themselves in the first category. According to the author this might be explained by the dissolvment or decrease of cognitive dissonance.

37 HIRSCHI, Andreas: Calling in Career: A Typological Approach to Essential and Optional Components. *Journal of Vocational Behaviour*, 2011. Vol. 79. No.1. 60–73.

38 BÉKÉS, Nóra: Az értelmiségi lét felé haladó roma fiatalok identitásalakulása (The Identity Formation of Roma Youngsters Taking the Road to Become Intellectuals). *Iskolakultúra*, 2011. Vol. 24. No. 2–3. 68–81.

39 SZARKA *ibid.*

The basic concept in Tóth's study⁴⁰ is the comparison of the identity patterns of Romas living in Hungary and in England. During the research she conducted 47 interviews. In the majority of the Hungarian sub sample she discovered elements of double identity, therefore the interviewees were able to bring in both Roma and Hungarian elements, at the same time in case of a smaller group Gypsy identity appeared much stronger. The author divided double identity into various subtypes and one sub type included the category of rediscovered identity. The proportion of this later group in the Hungarian sample was higher than in the English sub group. Certain interviewees had problems defining their identity while in other cases elements of identity crisis could be found.

Pálos's research included 25 interviews⁴¹. The most important outcome of this research for us may be that among the subjects only nine had a positive or stable identity. It is also interesting that during the research when defining the word Gypsy several interviewees responded by using already existing stereotypes. The research also pointed to the fact that in certain families their origin is handled as a kind of taboo and making the members conscious of it or their relationship to it does not appear during the communicational processes of the family or during child rearing. The research used a kind of typology in which the following categories could be found: those in the search phase, decision making without any search (it means a kind of early closing in which the reception of parental patterns took place), diffuse identity (it means neither crisis, nor commitment) and accomplished identity being the result of decisions. In the interviewees of this later type a greater self-respect was noticeable.

40 TÓTH, Kinga Dóra: Comparative Study on the Identity Types of „Successful” Gypsies/ Travellers in Hungary and England. *European Integration Studies*, Vol. 4. No. 2. 2005. 121–130.

41 PÁLOS *ibid.*

Sketching the outcomes of the above mentioned studies we may say that we cannot speak of a unified Roma identity and their great variations are reinforced by the Hungarian studies as well. Overviewing the list of typologies we may also see that part of them are created, that is, they are the result of many year long “construction” by the interviewees, while in other cases the kind of un-reinterpreted reception of traditional values, roles and norms took place. However, the most significant result is that in a great proportion of the interviewees signs of crisis appeared while in other occasions the interrogated subjects were not capable of giving an exact self-definition, they were insecure.

Our question is whether in the research we conduct in the Roma Special College these above listed and introduced types would appear or not and whether the students may be categorized in any of these types. We would also like to have an answer whether the special college plays a role, and if yes, what kind of a role in the construction of rediscovered identity.

5. LIFE HISTORY AND IDENTITY – MAIN OUTCOME OF OUR RESEARCH

In this subchapter of our study we will outline the life of four students of the Roma Special College who are of Roma origin and with the help of the typologies and categories presented in the theoretical chapters we may interpret the identity constructions they represent. The interviews touched upon the main questions of the family background, school career, partner relationships and the education of the children of the interviewees, and the problem of their children’s identity. To respect the subjects of our interviews we have changed their names.

Peter

Our interviewee is around the end of his twenties. He grew up in a small village where the ethnic composition is mixed. His family background is unusual since according to his narrative in the village, among the Roma inhabitants, only his parents were working continuously for decades and his mother has also completed a two-year training within the frame of adult education. His parents are of Romungro and Lovari origin and in the past decades there was a heavy assimilation process taking place in the family that also meant that they have become more and more distant from classic Roma traditions. The interviewee thinks that in the village the ethnic relations are balanced, there are no serious conflicts between Romas and Hungarians. Therefore he cannot find any element in his school career or in his peer relationships (apart from a few exceptions) that would definitely refer to negative discrimination, at the same time he considers the role of the teachers in this respect very important.

“In connection to my class mates I have never noticed any (sign of prejudice)... However, from other students attending other classes I did hear it... I attended well-dressed, I was a good student, and I was better in sports. Out of jealousy they remarked ... My parents taught me to be the smarter one and do not respond with aggression.”

He has three siblings, all of them work or study. Peter is proud that he is the second Roma in the village who passed the graduation test and presently he is studying in higher education in a correspondent course. In his opinion in the village he became a role model for this and as he said, he could mobilize more students towards studying or specifically towards higher education. Presently he works at the local elementary school as a pedagogical assistant and he actively takes part in the life of the local government: he organizes events, he supports the work of the minority government and the local government. His life and his relationships are characterized by a kind of

duality since certain ties connect him to the Roma minority while others point to further relationships.

“I have a mixed company. I go down to the Gypsy settlement when things become too much for me. Because I work... □ is week was like this, too, I was out in a camp with children. And I have to go to the settlement to have a break. I miss it. I miss certain people from there. Although they are very uneducated and simple, we can still have great conversations. □ ere is tippmix and sport bets, too.”

When defining his identity Peter can be listed under the category of having a double identity, still at the same time the Roma elements are more underlined among the two. He keeps part of the Hungarian customs, while he pays more attention to the Roma elements regarding the values represented by his family. It is important that although the interviewee has his origin in a mixed Romungro-Lovari marriage and the parents showed signs of assimilation, by his marriage, Peter again became close to Gypsy culture since his wife is from a Lovari family that keeps traditional customs.

“Well, if I was to be born again, I would born as a Gypsy for sure... I am □rst of all a Gypsy and only a □er that somebody from Hungary. So if I move to another country in a few years, I would say there □rst that I am a Gypsy and only a □er then I would say that I came from Hungary. But I live in Hungary. I keep the holidays, the customs but not so strictly and deeply.. But if I am watching the European Championship or the Olympic Games in any sport I cheer for the Hungarians with all my heart. I just went to the Loki stadium opening and I was cheering like crazy, I could not stop.”

In his family life and in child rearing he strictly follows the protocols of Lovari culture. At holidays for instance his wife does not sit down at the table, she only serves the food and the drinks, he keeps the dressing code and pays attention in his work to keep away from everybody by three steps.

He has no good opinion on mixed marriages, it would be unimaginable for him to choose a non-Roma partner. We have already underlined before in connection to a study by Tesfai⁴² that the identity of Gypsies is heavily gender-based and in case of Gabor Gypsies the author writes about the greater freedom of men to decide. In Peter's narrative these gender distances also appear. His remarks about his children highlight the fact that the construction of ethnic identity is a long process and the interpretation of being a Gypsy is not necessarily based on origin but on the marginal situation. We have to note here that categorization based on social position appears in the adult-narratives of other research as well.⁴³

“My son is six years old and he came home from prep school two years ago that one of his group mates was bad, that Gypsy boy. Well, I was getting suspicious and I asked him whether you know my son what a Gypsy is. He says they have a kind of brown skin like me, only they are dirty. I asked if he knew that we were Gypsies, too. He says, others already told me but I said my father works and my mother works and I also told them where they work.”

“My daughter already knows that she is a Gypsy. It formed in her very early. And education also dictated what clothes she could wear. Or she could not go naked in front of her father. We told her that this is how we do it here. We raised her telling her that we are Gypsies and this is how it is at our house. Her preschool mates could attend with nail polish but not her.”

In summary we may say that Peter is from a unprivileged Gypsy family, however his parents joined the society of the socialist era and they have not lost their jobs even at the turn of the regime. At the same time, in the life of the interviewee his more stressed experience of his Roma identity

42 TESFAI *ibid.*

43 TÓTH *ibid.*

may be due to his relationship to his wife of Lovari origin. Anyhow, within the double identity the Roma elements can be regarded definitely more emphatic.

Anita

Anita is presently a 37 year old woman of a Romungro family. She is single, she has no children, she lives with her parents in the village where she grew up. She has good memories of her childhood, her father had a job in the Kádár era. At the same time the family did not strictly follow the traditions and customs and they have not followed them in raising their daughter either. The village where she grew up was of mixed ethnic composition, while at her childhood Gypsies were the minority among the youth. She has not experienced ethnic conflicts or negative discrimination.

“My grandmother was an illiterate woman, my grandfather was from a family of musicians. Now I cannot tell you whether he could read and write or not but it is for sure that he could play the violin, the citera (a Hungarian folk instrument) and he could read the musical notes professionally.”

“You can imagine our street as being one very long street, there are about 70–75 houses in it. Halfway there is a small crossroads and from the crossroad upwards, where we lived, there were only two Gypsy families living. By now the situation has changed, only Gypsies live there.”

“I was a very bad student. But I did feel disadvantaged because I did not get a good grade for being a Gypsy but because I did not study well.”

In her school carrier there were some serious break points since she has graduated late in her adult years, and she applied for higher education only because of the grants she could receive. Although she was only accepted for a correspondent course she wanted to prove that she could finish school.

Presently she works at a family support organization and she planning to complete a master course. Her identity is stable, well-rounded, not showing signs of crisis at all and she has not gone through serious changes either.

“It never caused me any problem to be a Gypsy. In reality I did not even become aware for a long time what types of prejudices come along with that. I have not experienced in elementary school either. It has been about five-six years ago when the Roma slaughter took place and certain political forces gained strength. But in reality I do not feel disadvantaged for having a Roma origin.”

“I am proud of my origin. Perhaps our or my temperament is a little bit different. I have a different attitude. When I hear Gypsy music then my blood begins to boil. Regardless of the fact that I do not speak Gypsy language and I cannot really dance like that. Still I am conscious of belonging to them and it is good.”

In the case of Anita we may find the elements of double identity however they are not as intense as in the case of Peter. As she formulates her words, she is Hungarian because this is what is on her identity card, at the same time she states that “for me it has no significance at all”. In a later phase of the interview she said that in connection to the great Hungarian discoveries she is proud of them as being Hungarian. Therefore it seems that in her identity pattern Hungarian elements still have a role even if Anita’s case seems to be a purely Gypsy identification for the first sight. Her friendships are mixed, she may list both Roma and non-Roma friends with whom she has close relationships. During her college education these friendships broadened and she had more non-Roma friends while the special college turned to become her second family. Those friendships that were born here further strengthened her positive attitude towards Gypsies. She thinks mixed marriages happen more and more: “I do not know why (they are on

the increase). Perhaps people realize that there is no difference between a Gypsy and a Hungarian, but they are both humans and this is what matters.”

Éva

The third interviewee of our research is characterized by the re-discovered Roma identity type, one that she herself has constructed and shaped. Her family background is peculiar since she grew up in one of the biggest cities, in a good neighborhood, in an environment where she was the “little Gypsy girl”. Therefore Roma friends were missing for her in her youth and in her class she was the only student of Gypsy origin. Her father learned at 18 that he was of Roma origin since he grew up in a children’s home and his anthropological features did not show signs of being a Gypsy. When he turned eighteen and came of age and he searched for his family to be confronted with his origins. His father was employed continually and before the birth of the child his mother also worked. The family does not especially keep traditions, although they preserved certain features characteristic of Roma culture. Her love relations and her husband are not of Gypsy origin. She has a daughter born in her marriage who inherited the father’s anthropological features. During her life a peculiar feature is that she gained her Roma relationships and elements of her identity later, in certain cases by conscious work, in other cases incidentally. The reason for this is that her family was integrated into a “normal” middle-class life style, her classmates and her school mates were mostly not of Roma origin. Although she faced atrocities because of her origin but as she said she learned to handle them after a while, however, the similar problems of her daughter concern her deeply again. One of the important events of her life: she was voted to be the first maid-of-honor at the regional round in one of the Hungarian beauty queen contests– earlier it was unprecedented that a girl of Roma origin would achieve such a success.

“I had a sad case in elementary school and I will never forget it. It was Easter time and we, girls had to take eggs to school and the boys then sprinkled them with water. I took a basket full of eggs and I was not sprinkled. At that time I thought it was because I was a Gypsy.”

“There were some customs, traditions in the family, for instance the vigil, it is still performed in my family but it is not so much part of Roma culture, we find it in Hungarian culture as well.”

Eva's identity in her younger age was characterized by identity crisis, on the other hand by insecurity. A long time has passed before “she became rounder in the world”. It is partly due to her joining the mentor program that ran at her county town and she joined the local Roma public life. While she was working the circle of her Roma friends grew also bigger and the work she performed in social affairs brought about a kind of sense of mission—the phenomenon corresponding to the concept of “calling”. The effect of identity elements brought to life by the help of Roma intellectuals and art—we have mentioned in the first part of our study—also appears in Eva's life story. Today she has an “achieved” identity that still has some weak points however it may be in compliance with double and re-discovered identity.

“I felt that I do not really belong to the majority. There is something for which I cannot identify with it completely and I am looking for something of which I would say, yes, this is it... When I got acquainted with my colleagues and friends (the participants of Roma origin in the mentor program) that is when I felt rounded/complete..”

“I began to read these works (materials related to Romology) and there is a Roma poet, his name is Gyula Horváth, when I read his work then I felt I was a Gypsy and not in a pejorative sense. I equally feel myself Hungarian, too because the first word that I said was a Hungarian word but I feel myself to be a Roma, too... I regard my Roma identity as a plus.”

Eva's husband was not of Roma origin. As she says it was natural for her to have a non-Roma boyfriend. Her mother-in-law was a professional foster parent and among the children she raised there were children of Roma origin ("the darkest, most problematic kids always went to her"). However, because of her daughter she has to face the difficulties again she experienced earlier during her process of self-identification.

"My daughter was born with white skin and blue eyes. She takes a lot from me, she only inherited her father's skin color and eyes. She went to pre-school and nobody could see that she was a Gypsy girl. There were not any problems until her father took her to pre-school. But when there was no exam period, I went there regularly myself, too. And then she came home and said that I do not want you to pick me up anymore. I asked her why. Because this and that child told me that your mother is a Gypsy, your father is not. It was horrible, I went to a psychologist, too, to speak about it. The psychologist said that the child chooses the identity that does not give her trouble."

Eva's marriage is over, although she has not yet legally divorced her husband. Ethnic differences were not listed among the causes, the partners simply became estranged from each other. In connection to her life after the divorce and in connection to a possible future relationship Eva discovered such principles and norms in herself that are related to Roma culture. In her opinion her daughter might not ever have a similar Roma identity, as she says, her attitude is different and she does not feel well in camps organized for Roma children.

Erika

Erika is from a small town from the Great Hungarian Lowlands (Eastern Hungary), but the family moved there from Nógrád county (North Hungary) since life circumstances and work possibilities there were hopeless according

to the parents. They bought a house inside the town, there were only a very few Romas living in the area. The parents, even if facing smaller or greater difficulties, found their account at the town—even if working as seasonal workers and according to Erika they provide her and her two siblings a living standard of a lower middle-class family. The parents are of Romungro origin. Their friends are mixed and without exception they have a good relationship with their neighbors, neither of whom is a Roma. The family members' relationship to Romas are different just as well as their identity-patterns: Erika's sister for instance have consciously chosen a school at the county town where there were hardly any non-Roma students. In her partnerships she finds it unimaginable that she could have a non-Roma boyfriend. As our interviewee puts it, there are some among the Hungarians who do not like Romas, so there may be some among the Romas who do not like Hungarians and her sister is just like this.

Moving caused a great change in Erika's life since at her previous residence the minority was the majority, at her new place however, adaptation was much more difficult. As she says her classmates accepted her by the seventh grade and from that time on she had friendships with non-Romas. The tension that grew in her in school found an outlet at home, she was supported by a psychologist in working with these situations (as she says it was not too successful). She experienced it as a serious problem that her head teacher and other teachers were not willing to help in solving the situations even after the conflicts surfaced.

“When I moved to the bigger town, I could feel it already (that they had prejudice against me). They excluded me. I did not understand what the reason was for this. Truly, I was not able to cope with this until we reached seventh grade. Then my classmates spent enough time with me so that I realized that I was not that bad after all. That they may not really label me as a typical Gypsy.”

Among our interviewees Erika is the only one who continued her studies as a regular full-time student. She accepted her origin and she had no problems in higher education because of it. According to her fellow students she cannot be “labeled” by those categories that are characteristic of Gypsies. During her studies at the Faculty of Early Childhood Education she became interested in Roma children, the peculiarities and possibilities of their upbringing and education—she has also joined the work of the special college as well. These significantly reinforced her identity and created a kind of sense of mission. Her Roma identity is stable, however it is mingled with the elements of being a Hungarian. We may mostly categorize her as having a double identity that also shows signs of “achieved” identity due to her studies.

“When did I become aware of being a Roma and what can I do with it? When college started and many were interested in it. In a disadvantaged position, and what can be done about it... It is where I discovered myself. Yes, I am that, and this is good. I can be proud of it.”

“How do I define myself? A Roma, a Hungarian or a Hungarian Roma? It is a difficult question. I think it is rather both at the same time. These two might fit together with me nicely.”

“At the college when I openly said that I am of Gypsy origin and they said that one cannot even tell by looking at me, they would not have thought of it by themselves. They knew but it was a latent thing... Everyone knew that I was one, still they did not consider me a Gypsy.”

Erika has been living with her boyfriend for two years. Her partner is not of Roma origin and is from a completely different social environment since his parents and grandparents have graduated from higher education and there is one of them who works in the sphere of science. In this relationship therefore not only ethnic belonging is a challenging factor but the different class as well. As Erika says she was troubled by this in the beginning and

she felt “lesser” than her boyfriend’s family. Establishing contact and the acquaintance of the two families took place in small steps, as she says it does not work in any other way. They share common subjects, the mode of communication are those points that cannot be ignored by the two families, otherwise conflicts may arise. Erika would like to have children and she plans to pass on those traditions she knows as well as the entire Roma culture.

“I said that if my partner happens to be a Roma, then he will be of the more educated, intellectual type. But I would not exclude that possibility.”

“How did we get to know each other? It was an adventure, we contacted each other on the internet during a quiz game. . . . After having chats for a few months we met personally as well. I think I have to say already at the beginning what is my background, so it would not be a scam. The dearest case was that he was aware from the very first minute that I was of Roma origin.”

“I met his parents already after two months. They did not really make me feel that I was worth any less than they were, I still felt it. And it is a well-off family everyone having a high ed diploma. . . . Some of them worked at the Hungarian Academy. And there I am, a pre-school teacher of Roma origin. I felt that I was worth less.”

“It is very good that my parents are very tolerant. They know that if I have chosen him then there must be a good reason for it. They really try to accept this until this day. They see what the change brought, and what it was like in the beginning when he first stepped into our house. They hardly spoke to each other, there was no common subject, they did not really address each other at all. After two years have passed they dare to stay together in each other’s company in the living room. It goes incredibly slowly.”

6. SUMMARY

Before summarizing our research outcome we have to declare that we will continue to conduct interviews in the future and according to our plans we will be able to reach most special college students with our conversations mapping out their identities. The theoretical chapters and the Hungarian empirical research outcomes showed that finding their own identity presents serious challenges for Romas in Hungary and breaking away from Gypsy identity increasingly endangers young Romas who are becoming intellectuals. The fact whether students entering higher education accept and assume their identities is influenced and shaped by many circumstances. Among the reasons we find contents referring to relationship networks, social indicators and certain marks of the character of Roma communities (self-organization). The workings of prejudice may also shape the assuming or hiding of their identities.

In connection to our own research outcomes we have to mention that among the interviewees several referred to the fact that the number of Romas is higher in the institution, only they do not dare or want to assume their identity. Being the member of the special college is therefore a kind of filter that only those students may “pass through” whose relationships to their identity is positive.

However, it is important to see that being a member of the special college significantly contributes to the process by which these young people arrive to the phase of “achieved identity” (and this is formulated in the narratives of the interviews) and it also contributes to the construction of re-discovered identity. In the theoretical chapters I made a statement that constructing the identity may not be regarded as a finished process even in adulthood, in later years changes are possibly taking place—two of our interviewees became connected to the special college in their thirties while in shaping their identity this connection played a significant role.

Although we have only conducted four interviews so far, the difference between children of traditional or more assimilated families are well distinguishable—it is especially true for mixed relationships. It must be underlined that special college student come from disadvantaged families, too, their parents were not entirely excluded from the work market even after the political changes in 1989, therefore we may not regard them as students coming from the lowest class of Romas in Hungary.

In two cases we found an example for the phenomenon where the interviewees attached a kind of “idealized” form of Roma values and customs to their own identity. We seemed to discover these in the field of family relationships. They regard certain expectations for themselves and for their families as compulsory or exemplary and they attached Roma culture to all this while from their family history just the exact opposite was visible, moments from the previous generation: leaving the child born from the first marriage in a foster home, grandparents raising the children instead of the parents because of the parent’s new relationship.

Based on the interviews we may say that even if in various patterns but double identity may be regarded as the general tendency within the special college. It is also significant to understand that the relationship to Gypsies shows an entirely positive picture and most of the time it is accompanied by feelings of pride. A sense of mission is also connected to their achieved identity and all of those being interviewed participate in either local programs or programs in their greater environment whose aim is to develop the position and situation of Gypsies. At the same time we may not commit the mistake of generalizing based on these data since Roma special college(s) only include a small number of Gypsy adolescents. However, without young Roma people having a positive self-image and ethnic identity—and students graduating from the special college are like this—the development of the situation of Romas in Hungary is unthinkable.